Hegel ve Tarih Felsefesi

Şener Aksu

HEGEL VE TARİH FELSEFESİ

Şener Aksu

Ankara
2006

HEGEL VE TARİH FELSEFESİ
Şener Aksu

©
Bu kitabın basım, yayın, satış hakları
Anı Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Anılan Kuruluşun izini alınmadan kitabın tümü
ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik
ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

ISBN : 975-6376-91-0

Kapak Tasarımı : Banu Bulduk
Dizgi : Anı Yayıncılık
Baskı : Ertem Matbaası

Anı Yayıncılık
Fevzi Çakmak 2 Sokak 36/D
Demirtepe-Kızılay / Ankara
Tel :0312 231 98 97 / pbx
Fax :0312 232 17 78

e-mail: aniyayincilik-w@tr.net
www.aniyayincilik.com.tr

İLKSÖZ

Felsefesiz bilinç kuraktır, parçalanmıştır ve daralmıştır. Felsefesiz bir çalışma kendi içine çöker, gerçekliğe yalıtık kalır. Felsefenin kendine yer edinmediği bir alanda yıllarını tüketmiş bir için, bunları söylemek acıdır. Ama umut vericidir, çünkü felsefe gereksinimini kışkırtır.

Tarihçinin kendini ve etkinliğiyle ilgili düşünüp sorgulaması, pek yaygın bir alışkanlık değildir. Fakat kendini ve ne yaptığını bilmeyen tarihçi üretiminin, tarihin anlaşılması veya tarih bilincinin oluşmasına katkısı ne olabilir? Olsa olsa gerçekliğin kötü bir öyküsü ve bulanık bir bilinç... Oysa tarih, toplumsal gerçekliğin ve insan kavrayışımızın zeminidir.

Diyebilirim ki, kendini ve etkinliğini anlamaya niyetlenen bir tarihçi olarak, tarih felsefesi benim için bir çözüm aracı oldu. Tarih felsefesi sayesinde kendime ve etkinliğime yabancılığım eridi. Elinizdeki eser, bu çözüm sevincinin yaygınlaşması için ortaya kondu. Umudum, tarih felsefesinin Anadolu topraklarına yerleşmesidir. Ben bir fidan diktim...

Tarih felsefesi için aşılması gereken en önemli engel Hegel'di. Hegel'i anlamak, aynı zamanda felsefe tarihini de içselleştirmeyi gerektiriyordu. Bu nedenle Hegel merkezli bir araştırmayı yeğledim. Ancak Hegel metinleri hiç kolay değildi; insanın bilincini bulandırabilir ve kavrayışını tüketebilirdi. Bu zorluğu aşmamda, duru görüsüyle beni aydınlatan hocam ve dostum Afşar Timuçin oldu. İçten teşekkür ederim.

Garip bir rastlantı Hegel'i çalıştığım üç yıl boyunca zamanım daha çok hastanelerde geçti. Babamı ve Annemi Hegel'i çalışırken kaybettim. En gereksindikleri dönemde onlara ayıracağım zamandan Hegel için çaldım. Doğrumu yaptım hâlâ emin değilim!...

Ş.a

Yakın zamanda kaybettiğim
annem'e ve babam'a

İÇİNDEKİLER

İlksöz iii
Hitapi v

GİRİŞ 1

HEGEL VE TARİH FELSEFESİ

A- TARİH FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ 19
a) Bir ara disiplin olarak tarih felsefesi 19
b) Tarih felsefesinin gelişimi 23
Bütünsel tarih kavrayışları 25

B- HEGEL'İN TARİH FELSEFESİ 44
a) Hegel'in bilinç Koşulları 44
b) Hegel'in Bilgi Kuramı 52
c) Hegel'in Dizgesinde Tarihin Yeri 66

d) Hegel'in Tarih Felsefesinde Kullandığı Kavramlar 75
a. Us 75
b. Erek 77
c. Gelişim 78
d. Değişim 80
e. Tutku 81
f. Kahraman 82
g. Özgürlük 86
h. Halk Ruhu 89
i. Devlet 93

e) Hegel'e Göre Tarihin Gerçekleşmesi 99
f) Hegel'e Göre Tarih Yazımının Çeşitleri 113

C- KANT, MARKS VE HEGEL'İN KARŞILAŞTIRMALI TARİH FELSEFELERİ 117

SONUÇ 129
KAYNAKÇA 135

GİRİŞ

Hegel, son dizgeci filozof olarak kabul edilir. Hegel de bundan memnun olsa gerekir, çünkü bir yandan her şeyin bütünlük içinde anlaşılacağına yönelik bir görüşe sahiptir ve öte yandan, *"varlık, doğa, ruh"* üçlemesiyle belirginleştirdiği felsefesinde, bu bütünün ayrımına varan bilinç olarak kendini ayrı bir yere koyar. Hegel'in dizgesi bütün bir felsefe tarihini içerecek genişliktedir. Her felsefi açılımı, bilincin evrimindeki bir uğrak olarak kendi tasarımının bir parçası haline getirmesiyle, felsefenin neredeyse kendinde son bulacağını kurgulamış gibidir.

Hegel, anlaşılması zor bir düşünürdür. Kendisi bunun sezgisine varmış mıdır? O açık seçik yazmayı amaçladığını bildirir. Ama yazdığı metinler hiç de açık seçik değildir. Anlaşılmazlığında *akıl, idea, ruh* gibi kavramları birçok farklı içerikle kullanmasının etkisi vardır. Ölüm döşeğindeyken, kendisini sadece bir öğrencisinin anladığını, onun da "yanlış anladığını" söylemiş olduğu, doğru olsun olmasın, Hegel'in, felsefesi güç bir felsefedir. Konuşmasının da anlaşılır olmadığı öğrencilerinden birinin onula ilgili görüşlerinde açıklığa kavuşur; *"Başlangıçta, ne konuşma tarzına ne de düşünce silsilesine nüfuz edecek yolu bulamadım. Tükenmiş, somurtkan; orada, sanki kendi içine çökmüş gibi otururdu; başı öne eğik ve konuşurken, ikiye katlanmış kağıtlardan oluşan notlarının sayfalarını bir ileri bir geri, baştan sona çevirir, habire karıştırıp dururdu. Ardı ardına boğazını temizleyip öksürmesi, bütün konuşmalarının akışını keserdi. Her cümlesi tek başına durur ve ağzından zorla çıkardı; kesik kesik ve karman çorman... Düzgün bir biçimde akan söz, konuşmacının konuyu enine boyuna ve derinlemesine bildiğini gösterir. Ne var ki bu adam, şeylerin en derin zemininden en güçlü düşünceleri gün ışığına çıkarmak zorundaydı... Kendi konuşma tarzından daha canlı bir biçimde sunulması halinde, bu zorluklar ve bu yüce sorun, kavranamayabilirdi"*[1]

Peter Singer, (Çeviren .Bahar Öcül Düzgören) Hegel, Altın Kitapları, İstanbul 2003, s 21

Hegel'in anlaşılmazlığında, Kant'ın bilinemezciliğine karşın, *kendinde şeyin* olanaksızlığı ve bütün evrenin açıklanabilir olduğu savı yatar. Öğrencisinin Hegel'in konuşmasının anlaşılmazlığını açıklamaya çalışırken vurguladığı *"zorluklar ve yüce sorun"*, diyalektik üçlemelerle varlığı, hayatı veya evreni açıklamaya çalışmasındaki açmazları dile getirir. Her şeyi açıklamaya çalışmak çok ağır bir yüktür. Taşınması da hiç kolay değildir. Bütün evreni açıklamak onu kavramaktan geçer. Evrenin içinde yer alan bir bilincin, evrenin bütünlüğünü kavraması daha baştan bir çelişmedir, çünkü evreni aşkın olmayan onun bütünlüğünü kavrayamaz. Evreni aşkın olmak Tanrısal bir iştir ve Hegel de zaten evrenin dışında bir *Tanrı* tasarımının olanaksızlığını benimser. Evreni kavramak ve onu aşkın olmak ürkütücü bir tutumdur. Çağımızın bilgilerine göre gezegenimiz Dünya evrende herhangi bir yere sahiptir.

Hegel dizgesini alışılmış dizgelerden iyiden iyiye ayrı kurduğu için de anlaşılması güç bir filozoftur. Hegel, dizgesinde mantıksal öncelikten söz eder. Zamansal önceliğe uyarlı bilincimizi zorlayan bu tutum, bir yandan da zamansallığı ve evrenin zamansal akışını tartıştığı için, önemli ölçüde dikkat gerektirir. Bir başka zorluk, bilincimizin imgesel düşünme alışkanlığının Hegel'in *mutlak ruh* ve *töz* gibi kavramlarını algılamadaki sıkıntısıdır. Bu sıkıntı Hegel'in mantığı için de geçerlidir. Bütün düşünce dizgesini, kendi mantığıyla kurgulayan Hegel'i anlamak için önce bu mantığı anlamak gerekir. Hegel mantığında zihinsel bir evrim tasarlamış ve bütün bir evreni bu mantığın çıkarımları olarak görmüştür. Hegel düşüncesinin uzamı zihindir, düşünce zihinde gerçekleşmektedir ve zihinsel bir evrimdir. Bu nedenle kavramların ya da dizgelerin yaşamdaki karşılıkları ya kolay kavranamaz ya da dizgeye uyarlı tasarlanamaz. Buna karşın, Hegel'in anlaşılamayacağına yönelik bir önyargı da elbette yersizdir. Hegel'e yönelik başka bir önyargı da Marksizm ile ilgilidir. Bilinci Marksizm düşüncesinden etkilenen biri için Hegel dizgesi, tersine duran bir yapıdır ve Marksizm Hegel düşüncesinin bu garipliğini düzeltmiştir. Hegel dizgesinin an-

laşılmazlığının bir başka kaynağı da, Hegel metinlerinin başka dillere çevrilme güçlüğüdür denebilir.

Hegel'in anlaşılmazlığında, genel olarak Alman felsefesinin anlaşılmazlığının etkisine vurgu yapılmaktadır. Denir ki, Kant'ın anlaşılması da hiç kolay değildir, Fichte ve öbürlerinin de... Alman filozoflarının ve düşünürlerinin anlaşılmazlığının nedenini belirlemek güçtür. Sanayide, felsefede ve edebiyatta, Fransızlara ve İngilizlere göre oldukça geç kalan Almanların İngilizlere ve Fransızlara öykünürken, onları aşma isteğiyle karmaşık bir duyguculuğa düşmüş olduğundan söz edilebilir. *Fırtına ve Atılım* (Sturm und Drang) adlı edebiyat deviniminin adı bile bu öznel ve duygusal temelin varlığını işaret etmektedir. *Fırtına ve Atılım*'ın hem dogmaya hem usa karşı bir duruşa sahip olması da Alman ruhunun anlaşılmaz gizemciliğiyle ilgilidir. Hegel'in doğduğu yıllarda etkisini gösteren *Fırtına ve Atılım*, doğa ülkücülüğü olarak belirlenebilir. "*Doğa Tanrısal gücü yansıtan ya da açımlayan kutsal bir yapıdır, insan bu yapının en yetkin yanını, yetkinlikte uç noktasını oluşturur*"[2] düşüncesi, heptanrıcı bir bakışı yansıtır. Heptanrıcılığın izlerini, Ksenophanes'te, Spinoza' da, Hindistan'da ve elbette İslam gizemciliğinde bulabiliriz. Ancak buna Batı felsefesinde pek rastlanmaz. Buna karşın, 17.Yüzyılın başlarında İngiltere'de başlayıp yaygınlaşan doğa inancı, heptanrıcılık fikrini etkilemiş olabilir. Almanların özellikle heptanrıcılıkla ilgilenmesinin nedeniyse, Hıristiyanlığa geç girmiş olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Alman kültüründe henüz izleri taze olan pagan inanışlarının heptanrıcılığa zemin oluşturduğundan söz edilebilir.

Hegel'in anlaşılmazlığı, ardıllarının, neredeyse birbirine karşı duruşlara sahip olmasına neden olmuş; sağcı Hegel'ciler ve solcu Hegel'cilerden söz edilmeye başlanmıştır. Hegel'in, bir yandan Aydınlanmanın usçuluğuna ve bireyin önemine bağlı kalması, ama öte yandan geleneği önemsemesi ve özellikle devleti neredeyse kutsallaştırması bu ayrımı körüklemiştir. Bir başka açıdan Hegel, dizgeci olmasına

---

[2] Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 3 Gerçekçi Düşüncenin Çağdaş Görünümü**, 3.b, İstanbul, Bulut Yayınları, 2001, s. 154

karşın, onun özellikle "*Tanrı*" ve "*din*" konularındaki değişik düşünceleri farklı yorumlanmıştır. Öyle ki, din ile felsefeyi birleştirdiğini, hatta Yunan düşüncesiyle Hıristiyanlığı Protestan bir bakış açısıyla bütünlediğini anlamak da olasıdır.[3] Ama aynı zamanda evrenin dışında, aşkın bir "*Tanrı*"nın olamayacağı görüşü ile laik bir dizge kurduğu da... Bunda Hegel'in diyalektik kavrayışının da payı vardır. Varlık ve hiçliği özdeş saymak, karşıtlardan bileşime varmak, her şeyi üçlemelerle anlamaya çalışmak farklı algılamalara yeterli neden üretmektedir.

Ne olursa olsun Hegel daha yaşadığı sırada düşünce dünyasında büyük etkiye sahiptir. Berlin'de Rektör olduğu dönem içinde, Prusya'nın resmi filozofu olduğu varsayımının da desteğiyle Almanya'da görüşleri egemen olmuştur. Almanya dışında da, hatta Amerika'da bile Hegel etkisinden söz edilebilir. Kimilerince Hegel, "*Yakın çağın Arisoteles*" idir.[4] Ölümünden sonra etkisi azalsa da Hegel düşüncesi "*Eski ya da sağ Hegelciler*" (Althegelianer) diye bilinen ve Hegel'i Jena'dan beri izleyen Marheineke, Daub gibi öğrencileri tarafından sürdürülmüştür. Buna karşın "*Genç Hegel'ciler veya Sol Hegel'ciler* " (Junghegelianer) denilen öteki bir grup, Max Stirner ve Arnold Ruge gibi ardılları farklı bir çizgi izlemişlerdir. Bu çizgi daha sonra Ludwig Feuerbach'ı da içine alarak genişlemiş ve bu düşünce Karl Marx'ı da etkilemiştir.[5]

Hegel'in etkisinden söz etmek, düşünürlerin tarihe etkisinden söz etmektir. Düşünürlerin tarihteki yerini belirlemek hiç de kolay değildir. Bireyin tarihteki rolü tartışmaları içinde, daha çok bir tarihsel eylemin öznesi olan bireyler konu edinilmektedir. Onların rolleri de olaylarda somut olarak belirlenebilmektedir. Zaman zaman da tarihin gizli öznesi veya nesnesi olan bireylerden söz edilir. Ancak düşünürün bir

---

Koufmann, (Çeviren Aziz Yardımlı) **Hegel Üzerine Yorumlar 1**, İstanbul, İdea Yayınları,1997, s. 9

Hegel, (Çev;Nejat Bozkurt) **Seçilmiş Parçalar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, s. 12

Karl Rosenkranz, G.V.F Hegels Leben, Wissenchaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1963, aktaran, Naim Şahin, **Hegel'in Tanrısı**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2001, s. 41-42

birey olarak tarihe etkisi tartışma konusu edilmemiştir. Gerçi olayları etkileyen bireylerin arzularının yanında düşünceleri de konu edinilmiş ve istemleri tartışılmıştır. Ancak, bir düşünürün etkisi üzerine yoğunlaşan bir irdeleme yapılmamıştır.

Düşüncenin dışsallaşması araçlara bağlı olduğu için, tarihsel yapı üzerindeki izleri kolay kolay saptanamaz. Zorluk daha çok düşüncenin kendisinden gelir. Düşünmek, olguların kuvvete dayalı, neden-etki ilişkisinin dışında bir etkinliktir. Bireyin tarih içindeki eylemleri ayrımına varılacak izler bırakmaktadır. Herhangi bir bireyin olaya etkisi, o bireyin olaya bıraktığı izlerden belirlenebilir. Hatta, belirlemek istediğiniz bireyi tarihsel olaydan çıkarırsanız, oradaki boşluk, söz konusu bireyin tarihteki rolünü gösterecektir. Nihayet her eylem, olay üzerinde somut iz bırakır. Fakat düşünmenin kendisi doğrudan ve somut değildir. Düşünme, özneyi eyleme geçiren sebep olarak daha büyük öneme sahip olmasına karşın, tarihsel yapı üzerindeki izleri kolay kolay çözümlenemez. Düşünce araçlarla edimselleşir. Olay ve genel olarak tarih, insan eylemleriyle şekillenir ve eylemin tarihsel yapı üzerindeki etkisi daha belirgindir.

Gerçek tarih düşüncenin tarihidir. Ancak düşüncenin olaylarla belirgin tarihsel yapıdan yola çıkarak izlenmesi bizi yanılgılara düşürür. Tarih bir akıştır ve bu akışta insanların gereksinimlerine yönelik iç içe girmiş yapılar birbiri ardına kurulur ve çözülürler. Olaylar bu örgülerin kuruluş ve çözülüşünün adımları gibidir. Fakat aynı zamanda bütün olaylar biriciktir. Buna karşın olayların içindeki insanların tarihsel yapıya etkisi ve akış üzerindeki rolü olaylardan hareketle çözümlenebilir. İzler hem bir olay üzerinde, hem olaylar dizisinde gözlemlenebilir. Ancak, insanı eyleme sürükleyen düşünceyi izlemek güçlüğü getirir. Acaba düşünce eylemden önce mi yoksa sonra mı belirginleşir? Öncelikle bunun ayrımına varmak gerekir. Ne var ki bunu belirlemek kolay değildir, çünkü olayı gerçekleştiren insan, sadece düşünen bir varlık değil, aynı zamanda duygusal bir varlıktır ve ruhsal olduğu kadar içgüdüsel bir varlıktır. Bu nedenle gereksinimleri de gereksinimleri karşılamaya yönelik davranışları ve yöntemleri de karışıktır. İnsanın anlaşılması ve anlatılması

güçtür. Adam Smith, *"eylemlerimizi güden şey, sadece kişisel çıkarlarımız değil, aynı zamanda, başkalarının bu eylemlerimiz hakkındaki yargısıdır. Çünkü karşımızdakilere duyduğumuz sempati, bizi onların yargısını kabul etmeye sürekler"*[6] diyecektir.

Eyleyenin aynı zamanda düşünür olduğu da söylenemez. Düşünceyi üreten çoğunlukla eyleme bağımlı değildir. Tarihte düşünce bazen eylemlerden önce belirginleşir. Örneğin Lenin önderliğindeki Bolşevikler, Marksizm'in derin görüsü ile devrimi gerçekleştirmişlerdir. Oysa Türk Devrimi, eylemlerden sonra bir düşünsel kurguya ulaşabilmiştir. Bu tartışılması gereken aykırı bir durumdur. Düşünceyle nesnenin özdeşliğini benimseyen Hegel'e göre, böyle bir aykırılık yoktur. Öncelik ve sonralık da mantıksal olarak düşüncenindir. Zamansal olarak düşüncenin önceliğinden söz edip etmemek de pek önemli değildir. Ancak, Hegel'in dizgesi kapalı bir dizgedir ve başlangıcı ve sonucu değişmez bir şekilde belirgindir. Oysa evrenin kapalı bir dizge olduğu henüz belirlenmiş değildir. Hegel böyle bir varsayımda bulunabilir. Ne var ki yaşam ve evren, insan düşüncesinin ve düş gücünün ufkundan daha geniş ve karmaşıktır. Dolayısıyla Hegel'in dizgesinde bu çokluğu içselleştirmesi beklenilemez.

Düşünce, gerçekliğin kavramlara dönüştürülmesine gereksinim duyar. Nesnel, toplumsal ya da öznel gerçeklikteki farklılaşmalar veya değişimler, yeni kavramların oluşmasına neden olur. O halde gerçeklik mantıksal olarak da zamansal olarak da düşünceye önceldir. Fakat bu kurgu eksiktir, çünkü, düşünce sadece değişimleri izleyen, kavramlara dönüştüren bir etkinlik değildir. Zihin de bir gerçekliktir. Aynı zamanda düşünce, nesnel, toplumsal ve öznel gerçekliğe etki eden, yön veren bir güce de sahiptir. O halde düşünceyle gerçeklik arasındaki ilişki karşılıklıdır, doğal olarak birbirine bağlıdır ve etkileşim içindedir. Düşünce sadece değişimleri izleyen ya da sorunları saptayan bir edilgenlikte değildir. Aynı zamanda değişimlere yön verme ve sorunları çözme yetkinliğini de içinde taşır. Bu durumda tarihsel yapı üzerinde eylemde bulunan özneyi izleyebileceğimiz gibi düşüneni de izleyebiliriz.

---

[6] Adam Smith, (Çev. Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı), **Ulusların Zenginliği**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001. 3.Baskı, s.27

Hegel ve ondan önceki ülkücü düşünürler düşüncenin önceliğini belirlemektedir. Ancak bu belirleme zamansal olarak değil, mantıksal belirlemedir. Gerçekliğin bağımsız olması gerektiğini, düşüncenin gerçeklikten ve varoluştan bağımsız olduğunu, varoluşun da görünüş olduğunu savunan Hegel, düşüncelerin zamansal olarak varoluşa bağımlı olduğunu ama mantıksal olarak düşüncenin varoluştan bağımsız ve öncelsel olduğunu savunur. Hegel, düşüncenin varoluştan önce geldiğini söylerken onun varoluşu aşkın, varoluşun dışında bir yerde oluştuğunu anlatmak istemez. Tersine, düşüncenin varoluşta içkin olduğunu savunur. Bu tutum kabul edilirse, düşüncenin tarihini mantıksal bir tutumla izleyebiliriz. Hegel'in dizgesi de tarih felsefesi de bu zemin üzerine örülmüştür. Hegel'e göre düşünce kendini var ederken, yani Aristoteles'in *düşüncenin düşüncesi*'ne denk gelen *Mutlak Fikir'e* ulaşırken birçok uğraktan geçer. Biz bu uğrakları düşüncenin dönüşümünü anlamak için bir araç olarak kullanabiliriz. Kendisi de bu türden bir tutum içindedir. Hegel'in dizgesine göre düşünür düşüncenin dışlaştığı tikelliktir, öznel ruhtur. Kendi çağının dışa vurumudur ve hatta gelecek çağın arzusudur. Hegel, kendinden önce gelen bütün düşünce biçimlerini, kendi felsefesinin oluşması için birer uğrak olarak görmekle, *Mutlak Fikrin* bilincinin kendinde dışlaştığını söylemiş olur. Bu açıdan düşünürlerin tarihin gerçek dönüştürücüsü olduğu da söylenebilir.

Hegel dizgesini temel almadan, düşünürün bir birey olarak tarihteki rolünü belirlemek olası mıdır? Düşünür, kendi çağının gerçekliğini zihninde içselleştirdiği için hem ondan bağımsız olamaz hem de ona yakın düşmez. Düşünür çağından bağımsız olamaz, çünkü, bilinç koşulları, geçmiş insan birikimlerinin yanı sıra yaşadığı çağın koşullarıyla belirginleşmiştir. Düşünür, geçmişin birikimine sahip olmakla zamanı özümser. Yaşadığı uzamla zaman arasındaki çatışkının da bilincine varır ve bu çatışkının gerilimi içine düşer. Geleceği kurma arzusunun zemini, işte bu bilinç koşulları ve bu gerilimdir. Düşünürler, bir yandan insanlığın daha önceki düşünsel birikimleriyle hesaplaşarak onun bir parçası olmak, öte yandan da kendi zaman ve uzamlarının gerçekliğini kav-

rayıp anlamlaştırarak geleceğin yolunu aramak zorundadır. Denebilir ki düşünür, kendi içinde, geleceğin eksikliğini yaşar ve onu duyurur. Demek ki düşünür, çağının çok da içinde değildir. Neredeyse çağının sınırı gibidir. Geleceği tasarlamaya yönelik beklentisi, kendi zamanının koşullarını aşmayı gerektirir. Düşünür bu nedenle, çağının anlarını yaşamaktan çok, geçmişle geleceği birbirine perçinleme peşindedir. Onun yazgısı, heyecanlı ve görkemli olayların öznesi olmak değil, daha çok kıyıda köşede kalmaktır. Bu yüzden tarihteki rolü olayların içinde değil, olayların akışının seyrinde, yönünde ve geleceğindedir. O Prometheus gibi geleceğin ateşini çağına taşır.

Geleceğin nasıl olacağı daha önceden belirlenmiş olsaydı, bir düşünür yeterli olacaktı. Oysa geleceğin olasılıkları birçok düşünürün hem aynı çağda varolmasına ve hem de birbirlerine karşı düşünceler üretmesine neden olmaktadır. Gelecek bir gün gelecektir elbette, ama onun nasıl geleceği belli değildir. Geleceğin nasıl olacağı daha çok bugünün nasıl olduğuyla ilgilidir. Daha doğrusu bugünün nasıl kavrandığıyla ilgilidir. Peki bugün nasıl kavranabilir? Düşünür, kendi bilinç koşullarıyla bugünü kavrar ve geleceği kurmaya başlar. Fakat düşünürler, yaşadıkları çağı birbirlerinden farklı kavrayacaklardır. Bacon'ın *İdol*'leriyle[7] başlayan insanın kendi bilinç koşullarına yönelik araştırmalar, bütün düşünürlerin aynı kavrayışa sahip olamayacaklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda bir tek düşünce tarihinden söz etmek de olası değildir. Belki de birçok tarihten söz ettiğimiz gibi birçok düşünce tarihinden söz edilmelidir.

O halde düşünürün tarihteki rolü de yeni bir anlam kazanacaktır; hangi tarihteki rolü? Gerçi Hegel başta olmak üzere bu tutumu kabullenmeyenler olacaktır. Genel anlayışa göre insanlık bir bütündür ve bir ortak gelişim içindedir. Özellikle Hegel'e göre bu böyledir ve Hegel'in *"gelişim"* kategorisine göre, insanlık tarihi, halk ruhları aracılığıyla geleceğe taşınan *"ruh"*un, küllerinden yeniden doğup ama bir önceki uğra-

---

Sinan Özbek, **İdeoloji Kuramları**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2000, s.14 ve devamı

ğına göre daha incelerek ve daha çok özbilince sahip olarak geliştiği bir devinimdir. Hegel'in bu belirlemesinden hareket edilirse, o halde geleceğin ateşini çağına getiren bir düşünür yeterlidir. Bu düşünür de Hegel'in dizgesinden anlaşılacağı üzere kendisidir. Bu belirleme başka bir soruyu ortaya çıkarmaktadır: Bütün bir insanlık tarihini en ince ayrıntısına kadar dizgeleştirip, ardından da bu dizgenin gerekleri doğrultusunda gelecekteki akışını belirlemek tarihin içinde yer alan bir düşünür için olanaklı mıdır? Bu soruya evet demek, evreni aşkın bir *"Tanrı"* olduğunu tanıtlamak kadar zordur. Zor olacağına yönelik savın gerekçesi de Hegel'in *"Tanrı"* hakkındaki kendi belirlenimidir.[8]

O halde düşünürlerin tarihteki rolü, eyleyenlerin tarihteki rolü gibi belli bir zaman ve uzamda ele alınmalıdır. Düşünür geleceği tasarlar ama yine de gelecek birçok farklı elemanla kurulur. İnsanlığın geçmişinin ve geleceğinin katı bir belirlenim içinde olduğunu duyuran Şeyh Bedrettin, Spinoza ve öteki heptanrıcıların reddettiği rastlantının da hesaba katılması gerekir. Gelecek eğer gerçekten belirlenmiş olsaydı, düşünürlere de gerek kalmaz, geleceğin tasarlanması sorumluluğundan insanlık kurtulmuş olurdu. Belki bir *"nebi"* (*habergetirici/peygamber*) yeterli olurdu.

Hegel'in bir düşünür olarak tarihteki rolü, bu tartışmanın ışığında üç türlü açıklanabilir. Öncelikle bir düşünür olarak tarihteki rolünden söz edebiliriz. İkinci olarak felsefe tarihindeki rolü ve son olarak da kendi dizgesi ve tarih felsefesinde kendine uygun bulduğu rolünden söz edilebilir. Bir düşünürün tarihteki rolü, kendi çağını aydınlatması ve geleceğin tasarımına etkisiyle belirginleşebilir. Kendi çağını aydınlatması için de onu anlaması gerekir. Ama nasıl anladığı bilinç koşullarıyla ilgilidir. Bilinç koşulları da yaşadığı zaman ve uzamın koşullarına bağlıdır. Bu nedenle bir düşünür olarak Hegel'in tarihteki rolünü kavramak için bilinç koşullarının nasıl şekillendiğini ortaya koymak gerekir.

Hegel, (Çeviren Aziz Yardımlı) **Mantık Bilimi**, 3.b, İstanbul, 2004, s.102

Hegel, 1770'de Württenberg Eyaleti'nin başkenti olan Stutgart'ta dünyaya gelmiştir. Stutgart, o zamanda önemli sayılacak bir kütüphaneye ve bir de enstitüye sahiptir. Baba tarafı Avusturya'dan Protestanlık inancı yüzünden göç edip Stutgart'a yerleşmiştir. Annesinin ailesi ise Württenberg Eyaleti'nin eğitimli ailelerinden biridir. Babası bürokrattır ve bu Hegel'in bazı kişilik özelliklerini kavramamızı kolaylaştırır. Örneğin, Hegel'in devlete hizmet edenlere büyük bir saygı beslemesinin kaynağı bu olabilir. Düzenliliğinde ve devlet karşısındaki tutumunda da babasının bürokrat olmasının etkisinden söz edilebilir. Hegel'in ailesinin erkekleri genellikle sanatçıdır, öğretmendir ya da ruhban sınıfındandır. Üç kardeşten en büyüğü olan Hegel'in gizemciliğe yakın değerleri ruhban sınıfından kimselerin etkisiyle çocuk yaşta kazanmış olduğu düşünülebilir.[9]

Annesi Hegel'in eğitiminde önemli bir yer tutar. Hegel üç yaşında Alman okuluna, beş yaşında da Latince okuluna gönderilmiş, bu arada annesi Hegel'i matematikle tanıştırmıştır. Hegel'in dizgeci bir düşünür olmasında, özellikle usavurmalarında ve dizgeci eğiliminde bu eğitimin önemli etkisi vardır. Yedi yaşından onyedi yaşına kadar eğitimini Stutgart'ta sürdürür ve Yunanca, Latince, fizik, matematik, teoloji ve felsefe dersleri alır. Özellikle öğretmeni Löffler'den etkilenmiştir. Löffler, Hegel'e Shakespeare'in eserlerini armağan etmiştir. Hegel'in öğrenme arzusunu karşılamak için babası, geometri ve arazi ölçüleri ve astronomi üzerine özel öğretmen tutar. 1788'de Hegel teoloji yüksek öğrenimini yapmak ve papazlık mesleğine hazırlanmak için Tübingen Üniversitesi'ne başlar. Fichte de burada eğitim görmüştür. İki yüz öğrencisi olan Tübingen Üniversitesi'nde, öğrencilerin dörtte üçü teoloji öğrenimi görmektedir. Bu üniversitenin mistik havası tahmin edilebilir. Hegel, parasız yatılı öğrencilerden biridir ve ortalama bir başarı göstermiştir, hatta bir

---

Hegel'in hayatı için bakınız; Karl Rosenkrans, **a.g.e.**; Copleston, (Çev.Aziz Yardımlı) **Felsefe Tarihi–Hegel**, İstanbul, İdea Yayınları, 2000 4.b; Naim Şahin, **a.g.e.**, Bertrant Russel, (çev. Muammer Sencer) **Batı Felsefesi Tarihi–Yeniçağ**, İstanbul., Say Yayınları, 1996

ara *"kara sevdaya"* tutulduğundan ve başarısının düştüğünden söz edilir. Tübingen Üniversitesi'nde daha çok teoloji, felsefe tarihi ve metafizik dersleri alan Hegel'in birçok farklı bilim alanında iyi bir eğitim gördüğü söylenebilir. Felsefe dizgesinde de bu eğitimlerin izlerini görmek olasıdır. *Tinin Görüngübilimi*'nde, çağının bilgi birikimine sahip olduğu açıktır. Ders almasa bile farklı alanlara ilgi göstermiş, önemli bir birikime sahip olmuştur. Örneğin kendi isteği ile anatomi dersi almıştır.

Bu dönemde Hegel *Salt Aklın Eleştirisi* ile *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni okur. Aynı dönemde Rousseau ve Platon'u okuduğu da bilinmektedir. Kant'ın gerek Alman felsefesi ve gerekse Hegel üzerindeki etkisi büyüktür. Hegel'in Kant'ı okumaya başlamasıyla bilincinin koşullanmaya başladığı söylenebilir. Aynı zamanda Kant eleştirilerini de okuyan Hegel, Fichte'yi ve elbette Fichte'yi eleştiren yakın arkadaşı Schelling'i özümsemeye başlar. Böylece, Alman ülkücülüğünün bir parçası olur ve kendini ülkücü felsefe ortamında bulur.

Hegel için önemli dönüşüm Fransız Devrimi'dir. Tübingen Üniversitesi öğrencilerinin bazıları gibi Hegel de bu olaydan çok etkilenir. Hatta Schelling ve daha başka birkaç kişiyle birlikte, Fransız Devrimi ile ilişkili olarak *özgürlük ağacı* dikerler. Hegel'in tarih felsefesinin oluşumunda, Fransız Devrimi'nin katkısı büyüktür. Böylesine büyük bir dönüşüme tanıklık etmesi, Hegel'in gelişim fikrine sıkı sıkıya bağlı olmasını sağlamıştır.

Hegel 1790'da *Bilim Uzmanı* olmaya hak kazanır. Bu dönemde özellikle dine yönelik okumalara öncelik verdiği söylenebilir. Bu doğrultuda 1793'ün Haziran ayında Tübingen Teoloji Fakültesini bitirir. Ardından 1793'de İsviçre'nin Bern kentinde özel öğretmen olarak görev yapmaya başlar. Özel öğretmenliği seçmesinde, Kant ve Fichte'yi örnek aldığı söylenebilir. Bu dönem her iki düşünüre de öykündüğü bir dönemdir.

Özel öğretmenlik Hegel'e felsefe üzerine yoğunlaşma olanağı verir. Kant felsefesini yeniden incelemeye başlar. Bu dönemde Kant felsefesine yönelik tartışmalar sürmektedir.

Bu tartışmalar içinde yer alan ve Kant tarafından önce beğeniyle söz edilen Fichte de vardır. Hegel, Fichte üzerine de çalışır ve Kant düşüncesine yönelik Fichte'nin tutumu üzerinde durur. Her iki düşünürü anlamasında mektuplaştığı ve arkadaşlığını koparmadığı, kendisinden beş yaş küçük olmasına karşın o zaman bile önemli bir üne sahip olan Schelling'ten yardım alır, O'nun görüşlerine yakınlaşır. Kafası karışıktır ve Schelling onun için bir pencere olmuştur.

1797'de Main'de özel öğretmenliğe başladığında Hegel'in felsefi bilinci gelişmiştir. Main'de daha çok Hölderlin'in etkisinde kalır. Burada diyalektik düşünceyle ilgili çalışmalarını geliştirir. Hukuk üzerine ilk düşüncelerini burada yazmaya başlar. Alman İmparatorluğu'nun anayasası için bir taslak hazırlar. 1799'da babası ölür. Kendisine kalan mirasla akademik kariyer yapabilme olanağı bulan Hegel, Schelling'in yardımıyla Jena Üniversitesi'nde mantık, metafizik ve doğa felsefesi okutmanlığına getirilir (1801) ve daha çok Schelling ile birlikte çalışır. Buradaki çalışmalarıyla ünü artmaya başlayan Hegel, birçok Alman düşünür ve edebiyatçısıyla tanışır. Bunlardan biri de Goethe'dir. Goethe'nin yardımıyla Profesör olur ve 1806 yılında maaşa bağlanır.

Napolyon'un Jena'da Prusya devletini yenmesi üzerine Hegel de bu olaydan çok etkilenir. Napolyon'u at üzerinde görünce, kendi tarih felsefesinin önemli kavramlarından "*kahraman*"ı gördüğünü varsayar. Ne var ki bu işgal üzerine Jena'dan birçok kişi gibi Schelling de ayrılır ve işgal koşulları yeni arayışlara neden olur. Hegel *Bamberger Zeitung* gazetesinin redaksiyon görevini kabul eder ve Jena'dan ayrılır. Bu koşullarda *Tinin Görüngübilimi*'ni bir yayıncıya söz verdiği için bitirir. Savaş koşullarına rağmen zamanında teslim etmeyi de başarır.

1808'de arkadaşlarının yardımıyla kendisine önerilen görevi kabul ederek Nurnberg'de ders vermeye başlar. Burada evlenir ve iki çocuğu olur. Kendisinden oldukça genç olan eşi hoşgörülüdür ve Hegel'in evlilik dışı çocuğunu da evlatlığa kabul eder. Hegel, üretmek için gerekli olanakları aile ortamında bulur.

Hegel 1816'da Heidelberg'e gider ve akademik çalışmalarına yeniden başlar. *Mantık Bilimi*'ni bu sıralarda kaleme almıştır. 1817'de Prusya Kültür Bakanı, Hegel'i Berlin Üniversitesine davet eder, O da bu daveti kabul eder. Fichte'nin ölümü üzerine Felsefe kürsüsünü yükümlenir ve ölene kadar da burada kalır. Ömrünün bu son on beş yılında sadece Almanya'da değil, başka ülkelerde de adından söz edilmeye başlanmıştır. Berlin Üniversitesi'nde birçok dersin yanında tarih felsefesi derslerini de verir. Hukuk üzerine yazılar yazar. Berlin Üniversitesi'ne girdikten sonra neredeyse Prusya devletinin resmi filozofu gibi anılır. 1831'de koleradan ölür ve isteği üzerine Fichte'nin yanına gömülür.

Hegel öldükten sonra onunla ilgili olarak birçok biyografi çalışması yapılmıştır. Bu metinlerde Hegel'in düzenliliği ve burnunun sürekli akması çokça konu edinilmiştir. Onun bir başka yönü de satranç ve kart oynama tutkusudur. En ilginç Hegel biyografilerinden birini yazmış olan Karl Rosenkranz, Hegel'i *"Sonbahar doğalı düşünür"* diye nitelendirir. Bu hüzünlü bakış, Hegel'in hayatındaki birçok dönüşümün sonbahara gelmesi rastlantısına dayanır. Bu belirleme, rastlantıyı dışlayan bir düşünür için aykırı olsa gerektir.

Hegel'in çocukluğu *Fırtına ve Atılım* akımının en güçlü olduğu dönemdir. Lessing, en önemli eserlerini 1770'lerde, yani Hegel'in çocukluk döneminde yayımlamıştır. Hegel düşüncesini büyük ölçüde etkileyen Kant, *Salt Usun Eleştirisi*'ni 1781'de, *Pratik Usun Eleştirisi*'ni, Hegel on sekiz yaşındayken (1778) yayımlar. Hegel, kendi düşüncesini oluştururken usta olarak gördüğü Fichte ve Shcelling'le de tanışmaktadır. Özellikle Schelling'le arkadaşlık kurmuştur. Gerçi Schelling kendisinden beş yaş küçüktür ama Schelling'in 1795'te *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar*'ı yayımlandıktan sonra Fichte gibi ona da usta gözüyle bakar. Her ikisinin felsefelerini karşılaştırır ve 1802'de *Fichte'nin ve Schelling'in Felsefe Dizgelerinin Ayrımı* adlı metni yayımlar. Schelling, Fichte'ye yazdığı mektupta, bu makaledeki dehayı gördüğünü ve kendisinin hiçbir şekilde Hegel'i etkilemediğini bildirmiştir.

Hegel, ilk önemli metinleri *İsa'nın Yaşamı*'nı ve Kant etkisinin açıkça görüldüğü *Hıristiyan Dininin Olumluluğu*'nu 1793-1796 arasında yazar. 1798'de *Hıristiyanlığın Tini ve Yazgısı* başlıklı bir deneme daha yazan Hegel'in ilk düşünsel etkinliğinin din üzerinden olması, Hegel'in bilinç koşulları için önemli bir ipucu oluşturur. Din ile felsefeyi birleştirmeye yönelik girişimler olarak değerlendirilebilecek bu metinlerden sonra, özne/nesne ilişkisinde, özneci Fichte yerine, nesneci Schelling'in yanında yer alarak açımladığı düşüncelerini, *Tinin Görüngübilimi*'nde güçlü bir dizge haline getirir. Bu eser Hegel düşüncesinin temellerini oluşturan ilk ve en önemli eserlerinden biridir. Bu eserle, ustası Schelling'ten ayrılır. Schelling, giriş bölümünün kendisine yönelik bir eleştiri olduğunu düşündüğü için Hegel'i eleştirir. *Tinin Görüngübilimi*'nin metinleri Spinoza'nın metinlerini çağrıştırır. Eserin tasarımı, Hegel düşüncesine uyarlı ve ustaca hazırlanmıştır. *Bilimsel Bilgi*'yi tartışan önsözden sonra, *Duyusal pekinlik, Algı* ve *Kuvvet* üzerinde durur. Ardından *Bilinç, Özbilinç, Us, Tin, Din* ve *Saltık Bilgi* ile eserini tamamlar. Hegel'in düşüncesinin döngüselliği ve serimlenmesi bu başlıklarla da imlenmiştir. Hegel'in tarih kavrayışı da *Tinin Görüngübilimi*'nin bu başlıklarıyla özetlenebilir. Her bir kavramı ve her bir uğrağı, tarih felsefesinin de kavramı ve uğrağı olmuştur. Hegel'in felsefesi, O'nun tarih felsefesiyle özdeştir de denebilir. Bu belirleme Hegel'in dizgesine yabancı olmayacaktır.

Hegel, düşünce dizgesindeki sorunların daha sonra ayrımına varır ve 1812'de *Mantık Bilimi*'nin ilk bölümü olan *Nesnel Mantık*'ı yayımlar. Ardından 1816'da *Öznel Mantık*, 1817'de derslerinde kullanmak üzere hazırladığı *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*, 1821'de *Tüze Felsefesi* yayımlanır. *Tarih Ders Notları* ise daha sonra, öğrenci notlarıyla birleştirilerek oğlu tarafından yayımlanmıştır.

Yaşadığı sırada Hegel kadar ünlü olan pek az düşünür vardır. Peki Hegel'i bu denli ünlü yapan nedir? Düşünce tarihi içindeki yeri nedir? Hegel'in düşünce tarihindeki yeri, dizgeci düşünürlerin sonuncusu olmasının yanı sıra, Kant ile başlayan Alman ülkücülüğünün de doruk noktası olmasıdır.

Hegel'in temel ilkeleri Yunanlıların ve Kant'ın temel ilkeleridir.[10] Yunan ülkücülüğü ve Alman ülkücülüğü Hegel'in düşünce dizgesinde birleşmiştir. Hegel, bu süreci kendi dizgesi içinde var olan uğraklar olarak görür, kendi düşüncesinin bir parçası yapar, içine alır. Düşünce tarihindeki yeri bakımından çağdaş Platon gibidir. F.M.Cornford, *Dinden Felsefeye* adlı eserinde[11] Platon'un felsefesini, yaşadığı döneminin din kategorilerinden oluşturduğunu savunur. Benzer bir sav, Hegel'in aydınlanmayla başlayan tartışmalar içindeki Hıristiyanlığın kategorilerinden felsefesini türettiğiyle ilgilidir. Hegel, aydınlanmacılar ve Kant felsefesiyle sıkışmış olan Hıristiyanlığı, felsefenin yardımıyla güçlendirmiş, *"Tanrı Devleti'ni"*[12] yeryüzü devleti haline getirmeye niyetlenmiştir. Fakat Hegel'in rolü bununla sınırlı değildir. Marksizm, bir anlamda Hegel eleştirileri ile hatta Hegel'i aşarak kendini var edebilmiş ve Hegel'in birçok kavramını da kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hegel, düşünce tarihinin son dönemdeki en etkin dizgesini oluşturur.

Hegel'in dizgesi ülkücü felsefenin doruk noktası sayılabilir. Hegel'in ülkücü felsefenin gelişiminde uğradığı sıkıntıları gideren kurguları vardır. Hegel öncelikle *ilk neden* kavramının sıkıntısını çözmüştür. Hegel'e göre evren, neden-etki ilişkisi ile açıklanamaz, çünkü ilk neden gerekir ve ilk nedenin de nedeni bilinmedikçe evren bilinemez. Öte yandan, neden-etki ilişkisinin de, örneğin A, B'nin nedeni olsa, A niçin B'yi oluşturur sorusunun da açıklanması zordur. Ülkücü felsefenin bu sıkıntılarını Hegel, *neden-erek* ile gidermeye çalışmıştır. Nedenin Spinoza'nın töz kavramında olduğu gibi, kendinden başka şeyle açıklanamayan olması, mutlak olması gerekir. Hegel'in nedeni akıldır ve akıl kendi kendisini açıklar. Hegel'de akıl Kant'taki gibi bir insan yetisi değil, varlığın ona uyduğu, yapı-

---

W.T.Stace, (Çeviren Murat Belge) **Hegel Üzerine**, Ankara ,V yayınları 1986, s.18

Bu kitap ve içeriği hakkında, Murat Belge'nin Stace çevirisinin dipnotlarında verdiği bilgi temel alınmıştır. Bkz. **a.g.e.**, s,42

Tanrı Devleti kavramı ilk kez Aziz Augustinus tarafından dile getirilmiştir. Aziz Augustinus'a göre tarih, Tanrı Devleti ile yeryüzü devletinin arasındaki mücadelenin sahnesidir.

landığı, serimlendiği yasadır. Daha doğrusu hem öznel yetidir, hem nesnel gerçekliktir. O insanda düşüncenin esası ve ölçütü olarak vardır. Nesnede de evrimin özü ve yasası olarak bulunur. Böylece ülkücü felsefede bir başka soruna da çözüm bulunmuş olur: bilinç ve varlığın özdeşliği. Aynı zamanda bu belirlenim Kant'ın *"kendinde şey"* kavramının sorunlarını giderir.

Ülkücü felsefenin Parmenides'ten başlayarak açıklamakta zorlandığı *bir ve çokluğun* nasıl ilişkilendirileceği sorunu da Hegel'de çözülür. Hegel bitimliyi bitimsizin içermesi gerektiğini savunur. Böylece çokluk birden çıkarsanabilir. Kant'ın kategorilerini hem genişleten hem de onların nasıl birbirinden çıkarsanacağını ortaya koyan Hegel, aynı zamanda kategorilerin evrenseller ve mutlak olduğunu bildirir. Kategorilerin birbirinden çıkarsanması varlık ve yokluğun özdeşliği ile kurgulanır. Hegel'in sadece ülkücü felsefeye değil aynı zamanda genel olarak düşünce tarihine getirdiği en önemli katkı diyalektik mantığıdır. Tez, antitez, sentez yoluyla bir'in nasıl çok'luk olduğunu tanıtlamaya çalışır. Diyalektik yöntem, kendinden sonra gelen ve Hegel düşüncesine karşı en önemli eleştiriyi sunan Marksizm'i de derinden etkilemiştir.

Hegel, tarih felsefesi açısından da önemli bir yere sahiptir. Tarihin felsefi olarak incelemesi diye nitelendirdiği *tarih felsefesine* katkısı, evrenin bütünlüğü içinde tarihi kavrayışıyla ötekilerinden ayrılır. Kant'ın ereksel dünya fikrine ek olarak Hegel sonu baştan koşullanmış ve gelişen bir dünya kurgular. Hegel'e göre; *"Evrenin tarihi boyunca ortaya çıkan devinim kısır bir kımıldanış değildir. Bazı şeyler o devinime göre kurulur. Bütünün evrimi onun kuruluşuna göre düzenlenmiştir (...) Evrensel oluşum uçsuz bucaksız bir doğurmadır"*[13] Bu güçlü gelişim fikri, Hegel sonrasını etkileyecektir. Gerçi 19.Yüzyılın genel bir tutumu olarak tarihin son bulacağına yönelik bir kurgu da vardır. Hegel'e göre tarih, öznel ruhun nesnel ruh olduğu ve özgürleştiği *akıl devletinde* son bulacaktır. Tarihin başlangıcı ve sonu belli bir süreç olduğu fikri Comte ve Marks'ta da görülmektedir.

Andrê Cresson'dan aktaran, Afşar Timuçin, **Felsefeye Giriş**, İstanbul , Bulut Yayınları, 2005, s.153

Hegel'in tarih felsefesine bir başka katkısı, bireyin tarihteki rolünü belirlemeye çalışmasıdır. Tarihi yapan insan olarak her bireyin tarihe etkisinin olacağını varsayan Hegel, tarihe etkileri bakımından, *kahramanlar, kişiler, kurbanlar, yurttaşlar* olarak dört kategori oluşturur. Bireyler tarihe bu dört kategoride etki ederler. Bireyleri harekete geçiren *aklın hilesidir* ve akıl insanı tutkularla donatıp tarihin akışını gerçekleştirir. Hegel, tarihi en az iki insanla başlatır. İnsanı da *"özbilinç sahibi"* olarak belirler. Tarihsel devinimin çelişkisini de *"özbilinç sahibi"* olma mücadelesi olarak gördüğü köle/efendi diyalektiğinde açıklar. İnsanlık tarihini uğraklarıyla birlikte ayrıntılı olarak ele alır ve işler. Bu yanıyla öteki tarih felsefecilerinden tarihe daha yakındır. Düşüncesi, tarihsel bir gelişimle dizgeleştiği için Hegel'e *tarih filozofu* denilebilir.

A- TARİH FELSEFESİNE GENEL BAKIŞ

a) Bir ara disiplin olarak tarih felsefesi

Tarih felsefesi, tarihin ne olup ne olmadığı üzerine düşünmek, tarihi kavramlaştırmak ve genel yasalara ulaşma etkinliğidir. Bu etkinlik iki türlü yapılmaktadır: İlki, tarihsel olayların ortaya çıkışını, benzerlik ve farklılıklarını sınıflayarak, tarihi anlamamızı sağlayacak genel ilkelere ulaşmak; ikincisi, tarihi bir bütün olarak ele alarak, nedenini ve ereğini ortaya koyacak bir genel kavrayışa varmak. İlki, daha çok yönteme dönük olmasıyla tarihçilerin ilgisini çekmektedir. Tarihçilerin tarih felsefesinden beklentileri, tarih etkinlikleri için kullanışlı yöntemler bulmak ya da güvenilir kurallara ulaşmaktır. Olaylar arasındaki ilişkileri anlamak, olayların içeriklerini kavramak zorunluluğuyla yüzleşmek isteyen tarihçi, tarih felsefesine yönelecektir. Ne var ki tarih felsefesine yönelim uygulamayla ilgili bir gereksinim olduğu için, tarihçi tarihi bir bütün olarak ele alıp sorgulama kaygısından uzak kalacaktır. Bu kaygı daha çok filozofların tarihe yaklaşımında belirgindir. Onlar kendi alanlarındaki tutum ve bilinç koşulları nedeniyle, tarihe genel bir bütünlük olarak yaklaşmakta ve tarihin ne olup ne olmadığını sorgulamaktadırlar.

Tarih felsefesi, tarihin felsefesi olduğu için *"tarih"* kavramının içeriğini ortaya koymayı ve sınırlarını belirlemeyi de konu edinmiştir. *Tarih* kavramının içeriğinin belirlenmesine bağlı olarak tarih felsefesinin anlamı değişmektedir. *Tarih*'in içeriği, yaşanmış geçmişin tümü kabul edildiğinde, tarih felsefesi, yaşanmış geçmişin felsefesi olacaktır. Yaşanmış geçmiş bir bütün olarak görülecektir ve tarih felsefesi de yaşanmış geçmişe yönelik bir görü oluşturma etkinliğine dönüşecektir. İnsanlığın bir bütün olarak kabul edilmesiyle tarih felsefesi, tam anlamında felsefi bir uğraş alanı olacaktır. Eğer *tarih*

kavramının içeriği, tarih bilimi olarak belirlenirse, bu kez tarih felsefesi, tarihsel bilgiyi, bilgi edinme yollarını, tarihsel bilginin niteliğini, tarihsel bilgiye yönelik eleştiriyi içeren bir etkinliğe dönüşecektir.

Tarih, bütünsel bir kavrayışla insanlığın geçmişi olarak tanımlanırsa, tarih felsefesi *"konusu tarih ve tarihsel bilgi olan bir felsefe dalı"* [1] kabul edilebilir. *Gerçek tarih düşünce tarihidir*, önermesi de tarih felsefesinin, felsefenin bir alt dalı olduğuna işaret eder. Tarih, geçmişteki insan eylemlerini ve olayları araştıran bir bilim olarak tanımlandığındaysa, tarih felsefesi, tarih biliminin anlamı, yöntemi ve kuralları üzerine düşünmeyi, tarih biliminin nesnesi olan olayların içeriğini ve birbirleriyle ilişkisini araştıran etkinlik olacaktır. İlk tanımıyla tarih felsefesi, nesne karşısında bir duruştur. İkinci tanımıyla bir araştırma tekniği sorgulamasıdır.

Tarih felsefesi, tarih bilgisinden yoksun olduğu sürece gerçekliğini ve etkinliğini kaybedeceği için, tarihsel olaylar ve olgular önemsenmeden, araştırılmadan, tartışılmadan genel geçer ilkelere varmak da pek olası değildir. Bu nedenle tarih felsefesi, sadece bir felsefi araştırma değil, aynı zamanda bir tarih araştırmasıdır, çünkü, *"Tarihin dışında felsefe yoktur ve felsefenin dışında tarihsel kavrayış boş kanılar toplamı olabilir"*[2] O halde tarih felsefesi, hem bütün bir geçmiş, hem de bu geçmişi konu edinen tarih biliminin teknik ve bilgisi üzerine bir düşünmedir.[3]

Düşünme bir yöntemi gerektirir. Yöntem, sadece özneye ilişkin olarak belirlenemez. Aynı zamanda yönelinen nesne de yöntemi belirler. Tarih felsefesi, nesne olarak bütün bir geçmişi aldığında farklı bir yöntem, tarih biliminin bilgisine ve araştırmalarına yöneldiğinde başka bir yöntem

---

Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1988, s.170

Afşar Timuçin, **Felsefeye Giriş**, İstanbul, Bulut Yayınları, 2005, s.131

G.W.F. Hegel, (Çeviren Önay Sözer) **Tarihte Akıl**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003, s.31

oluşturacaktır. Ancak, her iki durumda da yöneldiğimiz alanın içinde *insan* olacağı için, tarih felsefesinin yöntemi, özneden-nesneye bir yönelim olamayacaktır. *Özneden-özneye* bir düşünme olmaya zorunludur. Geçmişe ve geçmişin bilgisine yönelmek bir insan araştırmasıdır. Araştırılan da insan veya insanın etkinlikleridir. Bu durumda tarih felsefesi bir nitelikler araştırmasına dönüşecektir. Yargıları da yasa olmak yerine nitelik yargıları olacaktır. Ne var ki *ne arı bir öznellikten, ne de arı bir nesnellikten* söz edilebilir. Öznellik içerisinde nesnelliği taşır ve nesnellik de öznelliği. Tarih felsefesi bu nedenle *özneden-özneye* bir nitelik araştırmasıdır ama aynı zamanda niteliklerin nesnel açıklamalarına varmak için kavramlar, kategoriler, genellemelere varabilir.

Tarih felsefesi, soyutlamayı gerektirdiğinden ancak son iki yüzyıl içinde gelişmiştir, çünkü *"ilkel bilinç olayların temelindeki anlamlardan daha çok olay dizilerini izleyecektir."*[4] İlkel uygarlıklardaki masalsı düşünme genel bir tarih fikrine ulaşamamıştır. Yaşam fikri yazgısaldır. Olayların nedenleri de bu nedenle yazgıyla ilgilidir. Etkinliklerinin öznesi insanlar değil, insanları harekete geçiren Tanrılar kabul edilmektedir. Olaylar birbiriyle ilintisiz ve nedenleri de yazgıya ilişkindir. Düşünmenin gelişmesiyle birlikte Yunan-Latin dünyasında, doğa gözleminin bir yansısı olarak belki, döngüsellik fikri gelişir. Hıristiyan dünyasında da bu döngüsellik fikri sürer. Başlangıçla bitimi birleştiren döngüsellik fikri en yetkin devinim olarak görülmekteydi ve tarihin de döngüsel devindiği varsayılıyordu. Ancak döngüsel devinim yine de içinde olayların birbirleriyle ilişkisini içerdiği için gelişim fikri taşır. Oysa Greklerde geçmiş ve gelecek biçimlerin tekrarlanıp durduğu gelip geçici bir evrenle ilgili zaman boyutlarıdır.[5] Döngüsel devinim de tekrar eden bir devinim olmakla gelişim fikrini içermez. Zamansallık ilk önce Eski

---

Afşar Timuçin, **Felsefe Bir Sevinçtir**, İstanbul, Bulut Yayınları, 2002, s.179

Paul Yorck v. Vartenburg'tan alıntı yapan, Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, s.22

Ahit'te belirir ve Hıristiyanlık aracılığıyla düşünce hayatında yer eder. Kur'an-ı Kerim de dahil olmak üzere üç dinin kitabında zamansallık ve tarih yer bulmuştur. Ancak Budizm ve Hinduizm'de bu türden zamansallığa rastlanmamaktadır.

Aurelius Augustinus, Hıristiyan anlayışı içinde tarihsellik fikrini geliştirmiştir. Augustinus'a göre Tanrı zamanın dışında ama yarattığı her şey zamanın içindedir. Zaman bitmiş bir geçmiş ve beklenen bir gelecek arasında şimdi yaşanır ve insanın belleğiyle beklentileri geriliminde anlam kazanır. *Tanrı Devleti* kitabı Agustinus'un işte bu çatışmayı açımladığı eseridir.[6]

XVII.Yüzyılda Leibniz'e dayanan yeni tarih kavrayışı geriye dönüşü olmayan bir değişimi benimser. XIX.Yüzyılda belirginleşen bu tarih kavrayışına göre insan yaşamında yinelemeler yoktur ve olaylar birbirleriyle neden-sonuç ilişkisi içinde bağlıdırlar. Bu hareket başlangıcı ve ereği olan bir gelişimi içerir. Auguste, Kant, Comte ve Marx'ın tarih anlayışlarında olduğu gibi. Çağdaş tarih kavrayışında gelişim içeren bu devinimin iki ucu da açıktır.[7]

Tarihin gelişimi, iyimserlerce bilinç evriminin güçlü ve mutlu serüveni olarak görülür. İyimserler genellikle bir ereksellik ya da gelişim fikrine sahiptir. Kötümserler tarihi insanlığın kanlı ve acılı geçmişinin öyküsü olarak değerlendirirler. Gerilimlere, çatışmalara ve savaşlara dikkat çekerek, gelişimden çok tarihsel süreci bir çöküş olarak görürler. Her iki bakışda tarihte kendine gerekçeler bulabilir. Ancak tarihin kendisi bu ayrımla ilgili olmayabilir. Ayrım, daha çok tarihe yaklaşanların bilinçleriyle ilgilidir, çünkü tarih, iyi ve kötü gibi ahlaki kavramlarla açıklanamaz. Geçmişi bir bütün olarak anlama çabasının ötesindeki her etkinlik, tarihi yargılamayı gerektirecektir.

Gunnar Skirbekk – Nils Gilje, (Çev. Emrullah Akbaş – Şule Mutlu) **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 1999, s.155 - 160

Afşar Timuçin, **Tarih Felsefesi Ders Notları**, (yayımlanmamış) Teksir, 2004

b) Tarih felsefesinin gelişimi

Tarih felsefesi, tarihe felsefi bir yaklaşımdır. Felsefe, yöneldiği nesneyle ilgili doğruları evrensel düzeyde ortaya koymak ister. Kavramlarla iş gören felsefe usa bağlıdır, gidimli ve çıkarımlı düşünce etkinliğidir. Tarih felsefesi de bir felsefi etkinlik olarak tarihi bütün olarak kavrayacaktır. Peki tarih bir bütün olarak kavranabilir mi? Jules Michelet bu soruya hayır yanıtı verir. Ona göre, "*Her insan bir insanlıktır, bir evrensel tarihtir*"[8] Bu belirlemeye göre evrensel bir tarih kavrayışı gerçekçi değil, bir kurgudan ibarettir. Bu itiraz, insanların tarihi farklı farklı algılayacakları gerekçesine dayanır. Buna göre "*Tarih yok tarihler vardır, tarihe bakışlar vardır.*"[9] Bir evrensel tarih kavrayışının olamayacağının yanında, aynı zamanda evrensel tarihten de söz etmek pek olası değildir, çünkü, insanlığın ortak tarihi diyebileceğimiz bütünsel bir akışın var olduğunu belgeleyecek yeterli verimiz yoktur. Buna karşın, tarih felsefesine yönelen Batı düşünürleri için evrensel bir tarihten söz etmek olasıdır. Bilinç koşulları Batı uygarlığında şekillendiği için, Hıristiyanlık zemininde gelişen tarihsellik fikri nedeniyle, bütün insanlığın ortak bir tarihi olduğunu kabul etmeye yatkındırlar. Peki bu bakışın yaşamda karşılığı var mıdır? Örneğin Çin tarihi oldukça içe dönüktür. Çin ismi bile insanlık için kendilerini merkez aldıklarını imler. Çin, yani Çinlilerin söyleyişi ile Cungo, (*cun;merkez, go; ülke*) merkez ülke demektir. Çin yine de genel insanlık tarihinin bir parçası olarak görülebilir. Fakat Güney Amerika uygarlıkları kendi içlerine kapanıktır ve haklarında genel tarihin bir parçası olarak görülmelerine yetecek bilgi bulunamamıştır. Angor gibi birçok yitik uygarlığı da bu zorluğun bir parçası olarak görebiliriz. Ancak yitik olsa da, bir uygarlığın ayrımına vardığımızda o bizim bilinç koşullarımızın ve bütünsel tarih kavrayışımızın bir parçası olacaktır.

Aktaran, Afşar Timuçin, **Felsefeye Giriş**, s.140
Afşar Timuçin, **Felsefeye Giriş**. S.140

Çeşitli bölgelerdeki mitolojiler ve dinsel tarih kavrayışları, tarihi bir bütün olarak kavrar. Olaylar ve insanlar ortak kurgunun parçaları olarak kavranır. Özellikle dinsel tarih kavrayışları, insanlığın bir sınav için yeryüzünde bulunduğuna vurgu yapar ve bütün olanları, ortak bir amacın parçaları olarak ortaya koyar. İnsanlık parçalanmış ve yeryüzünde çeşitli yerlere dağılmış olsa da bu kavrayışla çelişmez. Mitler ve dinler, bilincimizin tarihi bir bütün olarak kavramasını kolaylaştırır. Bütün olarak bakmak bize yabancı gelmez, çünkü mitler ve dinler, bütünleyici bakışlardır. Kuşkusuz felsefe de öyledir. Oysa bilim parçalayarak evrensele ulaşmak ister.

Bilimsel verilerden hareket edilirse, Homo Sapiens'in bedensel evrimi yerine geçen kültür evrimin bütünselliği söz etmek gerekir. Özellikle de son iki yüzyılda bu türden bir bütünselliği gözlemlenmektedir. Elbette bu bütünsellikte, coğrafi keşiflerle başlayıp Sanayi Devrimiyle dönüşüme uğrayan Avrupa sömürgeciliğinin de payı vardır. Avrupalı sömürgeciler, dünyanın geri kalanının hammaddelerinin yanı sıra tarihlerini de Avrupa'ya taşıdılar ve hatta Avrupalılaştırdılar. Kendi bilinç koşullarıyla elde ettikleri bilgileri, kendi tarih kavrayışlarının bir parçası haline getirdiler. Avrupalı düşünürler, yaşanan çağın en üst gelişimlerinin merkezi olmaları bakımından, kendilerini bir son görme yanılgısına kolaylıkla kapılabilirlerdi, içlerinden kapılanlar da oldu. Böylece insanlık tarihinin, Batı Uygarlığını oluşturmaya yönelik evrimin bir parçası olduğunu kabullenmek kolaylaştı. Bu kabul, insanlık tarihinin bir bütün olduğu varsayımını güçlendirdi.

19.Yüzyıl bilimlerin felsefeden gittikçe ayrıldığı bir dönemdir. Tarih de bir bilim olarak bu yüzyılda filizlenmiştir. Tarih bilimi de insanlık tarihinin bir bütün olduğu kavrayışına zemin oluşturmuştur. 18.Yüzyılın sonlarında ilk kez dile getirilen "tarih felsefesinin" de bütünselliğe gereksinim duyduğundan söz edebiliriz. Gelişim fikrinin de katkısıyla, bütünsel bir tarih kavrayışı, bu yüzyıldan sonra yerleşik duruma gelebilmiştir.

Bütünsel tarih kavrayışları

a)Augustinus

Bütünsel ve çizgisel bir tarih kavrayışı olduğunu belirleyebileceğimiz ilk düşünür Augustinus'tur (354 – 430). Augustinus'a göre Tanrı dışında her şey zamanın içindedir. *"Zaman ise, artık varolmayan geçmiş, bir boyuttan yoksun şimdi ve daha var olmamış olan gelecek arasında bulunan ve bu yüzden ancak şimdi yaşanmakta olan kişinin anımsanması (geçmiş) ve beklentisi (gelecek) dolayısıyla anlam kazanan bir şeydir."*[10] Tanrı insanı özgür yaratmış ama insan sürekli günah işlemiştir. Bu kötüye yöneliminden Tanrı'nın inayeti ile kurtulabilir. İnsanlar bir sınav yerindedir, burada yaşananlar bir defalık süreçtir, tekrarı olmayacaktır. Tanrı'ya sığınanlar kıyamet gününde bağışlanacak ve Tanrı Devleti'ne alınacaktır.

Augustinus ile birlikte Hıristiyanlık, tarihi, bir başlangıç ve sona sahip, sadece bir kez gerçekleşecek çizgisel bir süreç olarak görür. Bütün insanları Adem'le başlayan tek bir soy saymaktadır. Böylece bütünsel bir tarihten söz edilmektedir. Kıyamet günü de bu tarihin sonu ama aynı zamanda kurtuluş günü olarak da kabul edilir. Bu kavrayış 19.Yüzyıl kavrayışına yakındır. Örneğin Hegel ve Marx da tarihe, başlangıcı ve sonu olan çizgisel bir süreç olarak yaklaşmışlardır. Augustinus ile birlikte netleşen, kendisiyle değil ama Tanrı kavramı gibi başka bir şeyle anlam kazanan olaylar fikri, Hegel'in *"ruh"* kavrayışına çok yakındır. Hatta denebilir ki Hegel'in idea veya ruh dediği belki de bir çeşit Tanrı'dır. Ancak Hegel'in ideası zamansaldır, zamanın içindedir. Augustinus'un Tanrı'sı zaman ve mekan dışıdır.

Augustinus tarihi, "Tanrı Devleti" ile "Dünya Devleti" arasındaki mücadeleye dayandırdıktan sonra, altı bölüme ayırdığı bu mücadelenin Tanrı'nın bir planı olduğunu söyler. Bu altı bölümü belirlerken, insan hayatını örnek alır.

Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.25

Örneğin ilk çağ Nuh'a kadardır ve bu çağ insanlığın *çocukluk çağıdır*. İlerlemiş çocukluk çağı, delikanlılık çağı, olgunluk çağı diye bölümler belirler. Son dönem İsa'yla başlar ve evrensel tarihin sona ermesiyle kapanır.[11] Hegel bu plandan etkilenmiş olmalıdır. Zihnin evrimini bu tür bir plan içinde kurguladığı söylenebilir.

b) İbni Haldun

Ortaçağlar boyunca Augustinus'un tarih anlayışı dışında bir bakış açısı Batıda ortaya çıkmamıştır. Ancak Kuzey Afrika'da İbni Haldun, (1332-1406) şaşırtıcı bir bakış açısı geliştirmiştir. İbni Haldun, çağdaş tarih kavrayışına yakındır. Sonunun açık olması bakımından çağdaş tarih kavrayışını çağrıştırır. İbni Haldun tarihi iki bölüme ayırır. Zahiri (*dışsal*) öykücü tarih anlayışı, ki bu geçmişteki tarihçilerin benimsediği yoldur. Ötekiyse içsel (*batinî*) açıklayıcı tarihtir. İbni Haldun, içsel tarih anlayışının kendisiyle başladığını söyler. Bu ikinci tarih anlayışının yöntemi üç temel ilke üzerindedir: *Nedensellik yasası*, benzerlik yasası, benzemezlik yasası. Nedensellik yasasına göre her şeyin bir nedeni vardır. Tarih bu nedenleri ortaya çıkarmalıdır. Ancak nedenler saklı da olabilir açık da... Nedenlerin tümünün kavranabilmesi için görünen ve görünmeyen nedenler araştırmalı, tartışmalıdır. Ancak araştırma yetmez, bulguların akıl süzgecinden geçirilmesi gerekir. Akıl süzgecinden geçirilmeyen bulgularla olaylar anlaşılamaz. İbni Haldun tarihte "neden"lere özel önem vermiştir. Denebilir ki *nedensellik yasası*, günümüz tarih anlayışının da temelini oluşturur. "*Neden*" tarih için vazgeçilmez sorudur.

Benzerlik yasası olayların ve olguların birbirlerine benzerliğini zemin alır. Benzerlikler üzerinden genel yargılara ulaşmayı amaçlar. Örneğin devletlerin doğup büyüyüp öldüklerine yönelik yargı, benzerliklerden

---

Macit Gökberk, **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, İstanbul,** YKY Yayınları, 1997, s.102

türetilmiştir. Benzerlik yasasıyla İbni Haldun tarihe aklın karışmasını ve felsefi bakışları davet eder. Ancak benzerlikler tehlikeli de olabilir. İnsan bilincinin yanılgıları İbni Haldun'u tedbirli olmaya yöneltmiştir. İbni Haldun, *"Eğer farklılıklar dikkate alınmazsa büyük yanılgılar yaşanır"* diye de uyarır. Haldun'un *benzemezlik yasası* belki de bu kaygıyı gidermek için kurgulanmıştır. *Benzemezlik yasası* olayların ve olguların biricikliğinin ayrımını gerektirir. Olaylar birbirine benzemektedir, çünkü insanlar birbirine benzemektedir. Ama aynı zamanda tıpkı insanlar gibi olayların da birbirinden ayrılan özellikleri vardır. Bu ayrılıklar olmazsa, tarih kaba bir dönüşümden ibaret olacaktır. Benzemezlik yasası bir yandan gerçekliğin eksiksiz kavranmasına yardımcı olurken, bir yandan da gelişim ve değişimin anlaşılmasını olanaklı kılar. Benzemezlik varsa tekrar yoktur.

İbni Haldun'un tarih anlayışının temelinde insan vardır. İnsan yeryüzündeki evrimleşme sürecinin son aşamasıdır.[12] Ona göre insan, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesidir. Böyle olmakla, her zaman kendisi başkan olmak ister, her şeye sahip olmak ister. Bu nedenle insanlar arasındaki çatışmaları sonlandıracak bir "düzenleyiciye" gereksinim duyar. Düzenleyiciye gereksinim duyulmasının iki nedeni daha vardır. Bunlardan ilki, insan besin elde ederek yaşayabilir ve insan doğası gereği besini ancak yardımlaşarak elde edebilir ya da üretir. Bu yardımlaşmanın da düzenleyiciyi gereksindirdiği ortadadır. Öte yandan insan kendini koruyacak donanımlara sahip değildir. Öbür canlılar gibi insan da güvenliğini sağlamalıdır. Bunu yapabilmek için de işbirliğine gereksinim duyar. İşbirliği içinde silah yapımına gereksinim duyar ve bütün bunlar bir düzenleyiciyi gerektirir. Bütün bu nedenler, insanın toplumsal yaşamasını zorunlu kılar. Toplumsallık da besin elde etme ve güvenliğin sağlanması gibi etkinlikleriyle belirir. Bu

---

İbni Haldun evrimleşmeye uzunca bir yer ayırmıştır. İbni Haldun, (Çeviren Turan Dursun) **Mukaddime** , Ankara, Onur Yayınları, 1989, s.287

etkinliklerse yaşanılan uzamla koşullanmıştır. Hatta insanların derileri, kişilikleri, kültürleri, ekonomileri yani insansı edimlerin hepsi uzamın koşullarına bağlıdır. İbni Haldun bu farklılıkların uzamla ilişkisine oldukça önem verir. İbni Haldun'a göre toplumlar uzam ve zamanın baskısı altında oluşur.

İbni Haldun toplumsal yapı içindeki karışıklıkların farkındadır. Üstelik insanların toplum içinde duruşlarını ve tarihsel süreç içindeki etkinliklerini üçe ayırır ve bu ayrımı evrensel bulur. Birinci sıradaki insanlar, sadece duyuları ve düşleriyle bilgiye ulaşıp yaşayanlardır. (*Böyle bir sınıflandırmayı birçok düşünür yapmıştır, örneğin Spinoza*). İkinciler, Tinsel akılla (*ruhsal akıl*) içsel gözlem de yapabilenlerdir. Üçüncüler ise seçkinlerdir. Buna örnek peygamberlerdir. Tarihi en çok seçkinler etkiler. Bireyin tarihteki rolü açısından yapılan bu sınıflama çok geneldir, ancak bir çok düşünüre benzerlik gösterir.

İbni Haldun'a göre; İnsan toplumları doğaları gereği uygarlık kurmaya eğilimlidirler. Bu eğilimleri sonucu iki doğal uygarlık tipi oluşmuştur: *Bedevi Ümran* ve *Hadari Ümran*. *Bedevi Ümran*, daha çok göçebe yaşantısında belirgindir. *Hadari Ümran* ise kent yaşamını belirler. Her zaman *Bedevi Ümrandan Hadari Ümrana* doğru bir akış vardır. Böylece devletler kurulur, uygarlıklar oluşur. *Hadari Ümran* zenginlikler getirmesi bakımından ve güvenliği başkasına yüklemesi bakımından bir çözülme, bozuluş aşamasıdır. Bu aşamada toplumsal birliktelik dağılmış, liderle çevresi arasındaki ilişkiler bozulmuş, toplumsal bağ, zevk ve eğlence nedeniyle zedelenmiştir.[13] Hatta İbni Haldun, insanların kilolarındaki artışın da bu bozuluşun göstergelerinden biri olduğunu savunur.

İlginçtir, Amerika Birleşik Devletlerinde, Veblen de bu türden bir bakış geliştirmiştir. "Gösteriş aylaklığı" ve "gösteriş tüketimi"nden söz eden Veblen, zevk düşkünlüğünün süregenliğine dikkati çeker: *"Bir insanın parasal gücünü baskın hale getirmesinin yegane uygulanabilir yöndemi... ödeme gücünün aralıksız sergilenmesidir."* Aktaran, John Kenneth Galbraith, (Çev.Mufit Günay), **İktisat Tarihi**, Ankara Dost Yayınları, 2004, s165

İbni Haldun'un tarih kavrayışına göre devletler kurulur, yükselir ve yok olurlar. Ama boşluk olmaz. Yok olan devletin yerini ya bir başkası alır, ya bir başka devlet kurulur. Yeni devlet kurulacağı zaman, yani devletlerin kuruluş aşamasında, *Bedevi Ümrandan* beslenen *"asabiyet"* gereklidir. *Asabiyet*, coşkusal toplumsal bağ anlamındadır. Kıt koşullarda, birbirine kan bağıyla bağlanan insanlarda görülür. Diridir ve *asabiyet* bir başkan etrafında ortak hareket eden topluluğu ifade eder ki, bu devleti kuracak güçtür. Devlet kurulduktan sonra *asabiyet* yavaş yavaş azalır. Sonunda zenginliği paylaşma ortaya çıkar ve devlet dağılır. Devletin diriliği bu nedenle *asabiyetle* ilişkilidir.

İbni Haldun'a göre insanlığın sürekli aradığı şey devlettir. Ancak devletler de sonsuza değin yaşayamazlar. Onların da ömürleri vardır. İbni Haldun'un varsayımına göre bu yaklaşık *"yüz yirmi"* yıldır. Kendisinin de belirttiği gibi bu ancak bir varsayımdır. Devlette *asabiyetin* sürmesi için koşullar varsa devlet sürer. Devletin diriliğini sağlayan *asabiyettir*. Devletlerin doğup büyümesi dışında, sınırlarını belirleyen de onların ekonomileri ve *asabiyet* güçleridir.

İbni Haldun zamanından önce "artı değerin" ve değer kavramındaki farklılıkların bilincindedir. Kentlerde ortaya çıkan artı değere vurgu yapar. Hatta kentlerdeki bu artı değerin sadece zenginlik getirerek insanları gevşetmesine vurgu yapmaz, aynı zamanda nüfusun artışıyla bu artı değer arasında da doğrudan bir ilişki kurar. İbni Haldun değişim değeriyle kullanım değerini de ayırır. Bunu sağlayan şeyin de emek olduğunu bilir: *"Bil ki insanın kullandığı ve mülk niteliğinde elde ettiği her şey... emeğin değerinin bir eşdeğeridir." " Bu (mülk) iç içe katılan emek, kendi başına kazanılmış şeylerin amacı olmadığına göre, kazanılmış şeyin bir nesnesi olarak kendini ortaya koyar."*[14]

İbni Haldun, a.g.e., s.51

İbni Haldun'a göre devlet ümranın son ve düzen aşamasıdır, ancak devlet düzeni de durgun değildir. Devletler genel olarak beş aşamadan geçerler. Birincisi, coşku ve amaca ulaşma aşamasıdır. Tutkulu bir dönemdir ve asabiyetin en yüksek olduğu haldir. İkincisi, başkanın bağımsızlığını sağlaması ve tek adam olması dönemidir. Başkan, asabiyet döneminde kendisine bağlı olanların ortak tavrıyla başa gelmiştir, ancak egemenliğini sürdürmesi için ya onlardan ayrılıp yükselecektir ya da onlarla yönetimini paylaşacaktır. Her iki durum da bu aşamaya özgü çözümlerdir. Üçüncü aşamada asabiyetle birbirine bağlanıp devlet kuran soyun ve başkanın zenginlik elde ettiği aşamadır. Fetihlerle büyük bir zenginlik elde edilir ve paylaşılır. Dördüncü aşama, zenginlikle yetinilen ama yeni fetihler yapılmayan bir aşamadır. Son aşama olan kocamışlık aşaması ne fetihlerin yapıldığı ne de yetinmenin bilindiği aşamadır. Daha çok saçıp savrulma aşamasıdır. Lükse ve zevke düşkünlük aşamasıdır. Bu devletin yıkılışına işarettir.

İbni Haldun'a göre yok olma doğaldır ve iyileştirilemez. Yıkılmanın koşullarını kuruluşun arzuları oluşturur. Zenginlik elde etmek, lüks içinde yaşamak ve elbet bu nedenle de ortak coşkunun, *asabiyetin* dağılması, yıkılışın gerekçesidir. Bu görüşü Türk kültüründe de dile getirenler olmuştur.Özellikle Göktürk yazıtlarında bu sava benzer görüşler bulunmaktadır. Çin'i fetheden Türk hükümdarlarının saray yerine sarayın bahçesinde bir otağ kurup orada yaşaması da bu kaygının bozkır kültüründe dile gelişidir.

İbni Haldun kent hayatının kültürü geliştirmesine karşın, ahlak bozukluğunu doğurması nedeniyle *hadari ümran* dediği bu uygarlığı olumlamaz. Daha çok bedevi ümranlığı olumlar. Hem ahlak açısından hem de insanların zenginlikte yedikleriyle başlayan bedenlerinde ve sağlıklarında bozulma açısından bedevi ümrana daha olumlu yaklaşır. Her iki uygarlığı da yakından tanımaktadır. Tarihin devindirici gücü olarak gördüğü *asabiyeti* daha çok bedevi ümrana özgü gösterir.

İbni Haldun yaşadığı çağa aykırı düşecek biçimde, tarih incelemesi için aklı kullanmayı önerir. Doğrudan gözlem yapılamadığı, bilgilerin eksik olduğu dönemde, aklı bir araç olarak görür. Akıl süzgeci diye belirlediği bu tutum, gidimli düşünceyle tarihi sorgulamayı ve gidimli düşünceyi tarihin bir parçası haline getirmeyi sağlar. Gidimli düşüncenin tarihe taşınmış olması tarihi bir bütün olarak kavramaya yöneliktir. İbni Haldun tarihin bir bütün olduğu fikrini kabul eder. Bu fikrini gerçekleştirmek için de bir evrensel tarih yazmaya girişir. *Mukaddime* bu niyetin ilk adımıdır.

İbni Haldun, yeni bir bilim olarak tarih bilimini kurduğunu söyler.[15] Yöntemini, kapsamını belirler. Bu açıdan bakıldığında, tarihi bilim olarak ilk kabul edip geliştirmeye çalışan İbni Haldun'dur denebilir. Haldun'a göre tarih, " *başlı başına bir bilim dalıdır. Çünkü konuludur. Konusu: İnsanlara özgü uygarlık ve toplumsal yaşam. Kendine özgü sorunları, bölümleri vardır: Toplumsal yaşam ve uygarlığa birbiri ardına eklenenler... Her hangi bir bilim dalı bu niteliği taşıdığı zaman bilim dalı sayılır.*"[16] Üstelik öbür bilim ve tekniklerden yararlanmak gerektiğini söylemesi bakımından günümüze yakın bir tutum içindedir. İbni Haldun'un bu bakışına benzer bir tutumu kendisinden yaklaşık üç yüz yıl sonra Giambatista Vico *Yeni Bilim* (La Scienza Nuova) adlı eserinde geliştirir.

19.Yüzyılda Hammer tarafından Batı kültürüne kazandırıldığında İbni Haldun büyük ilgiyle karşılanmıştır. Arapların Montesquieu'su olarak anılmıştır. Kimileri onu, Vico' nun, Marks'ın öncüsü saymıştır. Nüfusla ilgili görüşleri nedeniyle Malthus'u önceledi̇ği söylenmiştir. Uygarlık karşısındaki tutumuyla Rousseau'ya, hatta bir bakıma Nietzsche' ye benzetenler olmuştur. Irka önem vermesiyle Gabineau'ya, hukuk açısından Hobbes ve Hegel'e benzetilir. Tümevarımcı ve nedenselci tutumuyla Bacon'a benzetenler, hatta onu önceledi diyenler olmuştur.

İbni Haldun, **a.g.e.**, s. 65
İbni Haldun, **a.g.e** , s.129

Toplum bilimin kurucusu olmak bakımından Comte ve Durkheim'e öncül olduğunu savunanlar vardır. Önemli bir birikime ve belki de zamanında önce belirlemeleri içeren İbni Haldun'un *Mukaddime*'si, genel düşünsel akışın dışında kaldığı için kendinden sonra gelenleri yeterince etkileme olanağı bulamamıştır. İbni Haldun'un etkisi ancak 19.Yüzyıldan sonra olmuştur.

c) Vico

Birçok yönüyle İbni Haldun'u çağrıştıran Giambatista Vico'nun (1668-1774) *Yeni Bilim* adlı eseri de *Mukaddime* gibi zamanında yeterince anlaşılamamıştır.[17] *Yeni Bilim* daha sonra Batılı düşünürlerce tarih felsefesine ilişkin ilk örnek kabul edilir. Vico da Haldun gibi inançlıdır. İnsanlık tarihinin, Tanrısal kayrayla aynı şey olan sonsuz bir gelişim yasasına göre yönlendirdiğini düşünür. Yeni bir bilim kurduğunu ve bu bilimin konusunun *"tüm ulusların tarihlerinin onun içinde ve zamansal olarak akıp gittiği ideal sonsuz tarihi"*[18] olduğunu söyler. Özellikle mülkiyetin kökenine yönelen Vico'ya göre bu yeni bilim, *"Tanrısal kayrayı akılcı-sivil yoldan kavramak isteyen akılcı-sivil bir teoloji"*dir. Yeni bilim, yani tarih bu sivil süreçlerden her zaman tekrar eden tipsel şemayı bulup ortaya çıkaracaktır. Bu belirleme Haldun'un *içsel (Batınî) tarih* kavramını çağrıştırmaktadır. Vico, yeni bilimin eski dinsel gelenek ve tasarımlara yönelik felsefi bir eleştiri olduğundan söz eder. Ayrıca yeni bilimi, *"insanî idelerin bir tarihi"* olarak görür ve dile önemli bir yer ayırır. Yeni bilimin bir başka özelliği *"ulusların doğal hukuklarının bir sistemi"* olmasıdır. [19]

Vico'ya göre biz ancak kendi neden olduğumuz ve kendi yaptığımız şeyi doğru ve temelli olarak bilebiliriz. Bu belirleme Hegel'i çağrıştırır. Elbette Hegel'in kültürlere yüklediği "nesnel tin" kavramı gibi birçok çağrışım noktası

Besim F.Dellaloğlu, "Vico ve Yeni Bilim" **Felsefelogos**, İstanbul, Bulut Yayınları, 200//1 Sayı 9

Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.225

vardır. Vico'ya göre fiziksel dünya hakkında ancak Tanrı yetkin bir bilgiye sahip olabilir. İnsanlar için yetkin, apaçık bir bilmeye, ancak, tıpkı Tanrı'nın doğayı yaratmasında olduğu gibi, kendi nesnelerimizi kendimizin özgürce kurduğumuz yerde, yani matematiksel yapıntılar alanında erişebiliriz. Bunun gibi tarih hakkında da doğru ve kesin bir bilgiye ulaşabiliriz, çünkü, *"Bu toplumsal-sivil dünya tamamen insanlar tarafından yapılmıştır."* Bu yüzden yeni bilim bir felsefedir ve aynı zamanda bir insanlık tarihidir. Vico'ya göre *"evrensel tarihin insanlar tarafından yapılmış olması"* en temel kesinliktir."[20] Ayrıca tarihi yapan insan onu tanımakla da yükümlüdür, çünkü tarihin gelişimi insanın gelişimi demektir.[21]

Descartes'ın tarih alanında bilimsel doğruların ancak olasılıklarla sınırlı kalacağı görüşünü aşmak isteyen Vico,[22] *olguyla doğru*'nun tamamen birbiri içine geçmiş olduğunu savunur ve olguyla doğru arasındaki ilişkisizliği Hegel gibi aşmak ister. Descartes'ın küçümsediği diller aracılığıyla tarihi olaylar hakkında bilgi edinmemizin olanaklı olduğunu savunur. Vico'ya göre fiziksel doğa gerçekliğin öbür yarısıdır ve tinsel doğaya göre ikincildir. Filozofların kendi zamanına kadar sürekli fiziksel doğayla uğraştıklarını ancak asıl bilebilecekleri alandan uzak kaldıklarını bildirir.

Vico'ya göre, Tanrısal kayra tarihi yönlendiren ve ona düzenini veren doğaüstü ilke olduğu kadar, tarihsel olayların meydana gelme tarzından başka bir şey de değildir. İlkeyle, ilkenin yönlendirdiği olaylar türdeştirler, hatta aynıdırlar. Bu nedenle bütün uygarlıklar, yasalar, gelenekler köksel olarak dinseldirler. O'na göre tutkulardan, vahşetten, tamah ve kinden bir "toplumsal doğal hukuk"a geçişi sağlayan şey, ilkel insanın önce korku yoluyla tanımış olduğu Tanrı'nın bir yasası, Tanrısal kayradır. Tanrısal kayra insanların tutkularını kullanır ve

---

[20] Doğan Özlem, **a.g.e.**, s.227

[21] Afşar Timuçin, **Yayımlanmamış Tarih Felsefesi Ders Notları**, *s.7*

[22] Vico'yu bir Descartes eleştiricisi olarak görmek gerekir.

tüm insanlığı kasıp kavuran bu tutkuları bir "sivil mutluluk"a doğru yönlendirir. Eğer tutkular kendi doğal akışlarını izleseydi toplumda hiçbir şey dengeye gelmezdi ve toplum dağılırdı.

Vico'nun bu bakışıyla Hegel'in "*aklın hilesi*" neredeyse aynıdır. Buna karşın Vico, Hegel gibi çizgisel ve bir sonu olan tarih anlayışına sahip değildir. Gerçi insanlık tarihini Tanrılar Çağı, Kahramanlar Çağı ve İnsanlık Çağı diye üçe ayırır ama Hegel tarzında bir gelişim belirlemez. İbni Haldun gibi Vico'nun tarihte gördüğü de sürekli kuruluş ve yıkılışlardır. Vico daha çok da yıkılışlara dikkat çeker. Haldun gibi o da lüks hayatı toplumsal ruhun çözücüsü olarak belirler. Vico'ya göre insanlar önce zorunluluğu tanırlar, daha sonra yararlıyı, hoşu, kendilerine uygun olanı ve giderek de lüksü öğrenirler; en sonunda başta çıkarlar ve kendi tözlerini tüketip giderler.[23]

Vico'da gelecek kuşaklara bir inanç, bir bağlanma fikri yoktur. Tarihi tam olmasa da döngüsel bir kavrayışla ele alır. Onun bakışı bir bakıma Hıristiyancı bir bakış olarak da değerlendirilebilir. Bu bakış Haldun'un Müslüman bakışını çağrıştırır. Lüksle başlayan çözülüş, aşırı uygarlaşmayla gelen bozulma dinsel değerlerle çelişiktir. Bu nedenle uygarlık coşkuyla katılınılacak bir şey değildir. Vico'ya göre aşırı uygarlaşma insanların kendi kendilerini yok etme tehlikesini barındırır.

Vico'nun tarih felsefesi açısından önemi açıktır. Vico yeni düşünceye yaklaşarak, Bacon'ın doğanın olgularıyla ilgili olarak yaptığı gibi tümevarım yöntemini kullanır ve toplumsal ve siyasal olguların gözleminden yasaya yükselebileceğimizi varsayar.[24] Çağının üstünde bir tutuma sahip olan Vico'yu daha sonra Comte, Herder ve öbürleri kavradılar, ancak onun önemini abarttılar. Vico'nun yeni düşünceyle uyuşmayan bir yanı da vardı. " *O bir*

---

[23] Vico'ya ilişkin bu bilgiler, *Yeni Bilim*'in Almanca çevirisi üzerine Karl Löwith tarafından yapılan yoruma dayanır ve bu makaleyi de Doğan Özlem çevirmiştir. Bkz. Doğan Özlem, **a.g.e.**, s. 223-234
Afşar Timuçin, **Yayımlanmamış Tarih Felsefesi Ders Notları**, s.11

Platon'cuydu, her şeyden önce şeylerin değişmez düzeni"ni ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Buna göre "*tüm ulusların doğuşlarının, ilerleyişlerinin, çöküşlerinin, yıkılışlarının yazgısını belirleyen ölümsüz yasaların ülkesel tarihi*"ni belirlemek istiyordu.[25]

d) Kant

Kant (1724-1804), insanların hayvanlar gibi sadece içgüdüleriyle davrandıkları fikrini benimsemediğinden, yazgısal bir tarih kavrayışından uzak durmuştur. Kant'a göre; insanların tümü akla uygun düşen "*dünya yurttaşları*" gibi sözleşmeli bir plana göre de davranmıyorlardı. Yaşadığı yüzyıldan Kant'ın elde ettiği gözlem sonuçları böyleydi. Kant, insanların akla uygun davranmadıkları yönündeki belirlemesine karşın, tarihsel sürecin bir ereği olması umudunu hiç kaybetmez. Bireylerin, kişisel ve karmakarışık ilişkileriyle sürüp giden tarihin, insan soyunun bütününde "*ana yeteneklerin*" yavaş yavaş ve sürekli bir gelişimini sağladığını varsayar. İnsanlar, sabah uyandıklarında tarih yapacağım diye sokağa çıkmadıklarına göre, "*tarihin bu usa aykırı gidişi içinde doğanın bir amacının bulunup bulunmadığını aramayı deneme*"ye niyetlenen Kant "*Kendilerinin bir planı olmayan yaratıkların, doğanın bir planına göre olan tarihinin*"[26] özünü araştırmak ister. Amacı böyle bir tarihin yalnız güdüsünü bulmaya çalışmaktır. Doğrudan böyle bir tarih yazmaya girişmez. Böyle bir tarih yazacak kişinin de doğanın koşullandırmasıyla ortaya çıkacağını umut eder. Nasıl Kepler, gezegenlerin döngülerinin yasalarını açıkladıysa, nasıl Newton bu yasaları genel bir doğayla açıkladıysa, bir tarihçinin de bunu yapabilmesi gerekir.

Kant, tarih görüşlerini 1784-1786 arasında açıklamıştır. Bu dönem, Kant'ın ahlak sorununa eğildiği bir dönemdir.

---

[25] Afşar Timuçin, **Felsefeye Giriş**, s.145

[26] Macit Gökberk, **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları**, İstanbul, YKY, 1997, s.126

Tarihin bir ereğinin olduğu varsayımı ve "*görev*" kavramının kullanılması bu ilişkiyi önemsememizi gerektirir. Kant, "*tarih*"i mekanik zorunluluğun egemen olduğu doğa alanına değil, içinde özgürlüğün ana ilke olduğu gereklilik dünyasına yerleştirir. Tarihte, ahlaksal bir ilke arar. Tarihe yönelik görüşlerini üç makalede[27] ve Herder'e yönelik bir eleştiri olarak yazdığı metinde açıklar. Ancak, Kant'ın tarihiyle ilgili en önemli metni 1795'te yayımlanan *Ebedi Barış Üzerine* makalesidir.

Kant'a göre; tüm insan eylemleri, tam tamına tüm doğal olaylar gibi, doğanın evrensel yasalarına göre belirlenmiştir. İnsana özgürlüğünü veren de bu doğal yasalardır. *Ebedi Barış Üzerine* denemesinin birinci önermesinde Kant, "*Bir yaratığın bütün doğal yetileri, günün birinde tam ve ereğe uygun olarak serpilmek için belirlenmişlerdir*" der. Bu önermeyi, hayvanlar üzerinden hareketle kanıtlamak ister: Kullanılmayacak bir organ, ereğine varamayan bir düzen ereksel doğa öğretisinde yalnızca bir çelişmedir. Bu belirlemesinden de anlaşılacağı üzere Kant'a göre, tarihin bir ereği olması akla da uygundur doğaya da... Kant, ikinci önermesinde, insanın ussallığını onun doğal yapısının bir gereği olduğunu söyler. Fakat, insanın ussallığını sürekli geliştirmesi, bir kavrayış düzeyinden öbürüne geçmesi, kendini sınaması, alıştırmalar yapması ve öğrenmesi gerekir. Oysa her birey tüm doğal niteliklerini nasıl kullanması gerektiğini öğrenmek için sınırsız bir yaşam kullanmalıdır; bu da olacak şey değildir. Böylece bitmez tükenmez bir kuşaklar zinciri ortaya çıkar. Bu akış içinde her kişi, türünün doğal tohumlarını tasarılarına uygun olarak en yüksek noktasına kadar geliştirmeye çalışır. Üçüncü önermede, bu aktarım için gerekliliği, doğanın insana her şeyi tümüyle kendinden almasını, içgüdülerinden tümüyle bağımsız olarak kendi usuyla yarattığı şeyden başka hiçbir mutluluğa ya da yetkinliğe katılmamasını istediğini varsayar. Doğa hiçbir şeyi boşuna yapmamıştır. İnsana

---

[27] Sözü edilen üç makale şunlardır: "İdea zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Hinsich"(1784), "Was ist Aufklaerung?" (1784) ve "Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte" (1785)

verdiği ussallığı da boşuna yapmamış olmalıdır. Ussallık dışında doğada çaresiz olan insandan beklediği belki de kendini kabalık ve yabanlıktan kurtarıp becerikliliğe, düşünmede olgunluğa ve böylece de bu yeryüzünde ulaşılabilecek mutluluğa yükseltmektir. Doğa insanın rahat etmesinden çok usunu kullanması için olanaklar üretmiş gibidir. İnsan, aklını kullanmalı ve çalışmalıdır.

Burada bir sorunla karşılaşılır. Bir önceki kuşak, bir sonraki kuşak için niçin sıkıntılara girmektedir? Kant, bu sorunun yanıtını, insanın ölümlü, ama us sahibi türün ölümsüz olmasıyla ilişkilendirerek açıklar. Böylece Kant, insanı, *tarihsel bir varlık* olarak kavrar. Tarihselliği toplumsallık zemininde belirler. Dördüncü önermesi, bütün yetilerin gelişmesi için doğanın kullandığı araç, toplum içinde bunların arasındaki uyuşmazlıktır. Ancak bu uyuşmazlık sonunda toplumun yasalı bir düzeninin nedeni olur. İnsanın toplumsallık eğilimi vardır ama aynı zamanda *toplumdışılık* eğilimi de vardır. Bu özelliği insanının her şeyi kendine göre düzenlemesine yöneltir. Dört bir yandan direniş gelir, kendisi de direnir. Bu direnişler insanda tüm güçleri uyandırır. Hem egemen olmak istediği hem yok sayamadığı türdeşleri içinde insan kendine bir yer açar. Böylece *"toplumdışı toplumsallık"* gelişmenin zeminini oluşturur.

Kant'ın beşinci önermesi, hukukun evrensel bir biçimde egemen olduğu bir sivil toplum kurma sorunudur. Kant'a göre insan türünün bu sorunu çözmesi ödevidir, ancak aşması gereken engeller vardır. Öncelikle egemenlik sorununun çözülmesi gerekir. İnsan us sahibi olarak herkesin özgürlüğüne bir sınır konmasını kabullenebilir. Öte yandan bencil doğası gereği de kendisini bu sınırlardan yalıtık düşünmeyi ister. Gerilim sürekli ve büyük olunca, hukukun evrensel bir biçimde egemen olduğu bir sivil toplum kurmak da güçleşir. Bir efendinin ortaya çıkması pek olasıdır ve efendinin de efendisi olacaktır.

Kant, yedinci önermede bir çözüm yolu gösterir. Yetkin bir sivil düzen sorunu, devletler arasında düzenli ilişkiler

kurma sorununa bağlıdır ve bu sorundan bağımsız olarak çözülemez. Yedinci önermeye göre, uluslararasında barışı kuracak bir örgütlenme gereklidir. Bugünkü Avrupa Birliği'nin kuruluş felsefesi, Kant'ın bu önermesiyle ilişkilendirilebilir. Kant, sekizinci önermesinde, uluslararası örgütlenmeleri, insan türünün yeryüzündeki tarihinin gizli ereğinin gerçekleşmesi olarak yorumlar. Dokuzuncu önermede, bu ereğin sonu olarak insan türünün siyasal birliğinin amaçlandığını ileri sürer.

Kant, tarihe ereksellik fikrini taşır. Aynı zamanda doğanın ereğinin insan türünün ödevi olarak algılanabileceğini vurgular. Vico'dan daha iyimserdir. Birey için tarihsel süreç iyiden kötü'ye olduğu halde, insan türü için kötüden iyiye doğru ilerlemedir. Kant'a göre us uyanmadan önce buyruk ve yasa yoktu. Bu nedenle bireysel açıdan bakıldığında tarih iyiyle başlar. Kant'a göre bu doğaldır, çünkü ona göre tarih Tanrı'nın yapıtıdır. Özgürlüğün tarihi kötüyle başlıyor, çünkü bu tarih insanın yapıtıdır. İnsanın özgürlüğü düşünülürse tarih elbette bir çöküştür, çünkü her gelişim, bireysel insana yeni bir sınır, yeni bir yasa getirir. Ama insan türü göz önünde bulundurulduğunda, bir yükseliş gözlemlenebilir.

e) Herder

Kant'ın çağdaşı ve *Fırtına ve Atılım* akımının en önemli kişiliği olan Herder (1744-1803) tarihe yönelik tutarlı bir bakış geliştirmiştir. Ona göre doğa, gelişmesinde son erek olarak insanı ortaya koymuştur. İnsan da kendi yapıtı olan tarihte böyle bir ereğe sahip olmalıdır. Bütün fetih savaşlarını lanetleyen ve tarihin bir yığın sorununu dile getiren Herder, tarihteki kıyımların, savaşların, yıkıntıların ve çözülmelerin mutlaka bir anlamı olması gerektiğin savunur, çünkü, Herder'e göre doğada olduğu gibi tarihte de Tanrı vardır. Yaradılışın bir parçası olan insan yaradılışın yasalarına uymak zorundadır. Her şeyin ereği kendinde saklıdır, insanın ereği de kendisindedir. İnsanın ereğini Herder insancılıkta bulmaktadır. Tanrı insancılıkla türümüzün yazgısını belirlemiştir. İnsanlığın kendinde gizli yasalarını incelersek, en yüksek yasa olarak insancılığı buluruz. İnsancılığın görünümü ise us ve adalettir.

Herder'in insancılık kavrayışında, 18.Yüzyılda, İngiltere'de başlayıp Batı Avrupa'ya yayılan *doğa inancının*[28] etkisi olduğu varsayılabilir. Bu yeni anlayış, 17.Yüzyılın başlarındaki iktisadi, toplumsal ve düşünsel gelişmelerin kültüre yansımasıyla oluşur. Ortodoks tutucu din kavrayışı, Tanrı'yı, kötülüğe eğilimli insanı mahkûm etmeyi ve cezalandırmayı isteyen bir yargıç gibi algılaması karşısında, doğa inancı, Tanrı'yı, yarattığı insanı seven ve onu mutlu görmek isteyen şefkatli bir baba gibi algılamaktaydı. Bu kavrayışa göre Tanrı insana akıl vermiştir. Mutlu olması için de doğal olanaklar vermiştir. İnsan aklıyla doğayı çözümledikçe kendi ve başkası için mutluluğu ortaya çıkarabilecektir. Başkası için mutluluk, Hıristiyan dünyasının *merhamet* kavramının *hayır işleri* kavramına dönüşmesine neden oldu. Hayır işleri kavramı bütün insanları işaret ettiğinden, insancılık için dinsel bir zemin oluşturuyordu. Herder bu anlayıştan etkilenmiş olmalıdır.

Herder, ayrıca doğa bilimlerindeki matematiksel kesinliğin tarih dünyası için de geçerli olabileceğini düşünür. Bir ölçü yasasına varır. Buna göre, bir şeyin süredurumu için, her zaman, bu şeydeki güçlerin etkileşimiyle ortaya çıkan bir tür yetkinlik, bir *en az* veya bir *en çok* gerekir. Her şeyin yetkinliğiyle güzelliği de bu *en çok*'a dayanır. Sonra, bir şeyin doğruluk, iyilik ve güzelliğinin kendisinde anlatımını bulduğu bir süredurum bozulursa, bu şey, bu duruma sallantılar ve sarsıntılarla da olsa, yeniden dönmek ister. Her toplum, her ulus birçok canlı güçlerden örülmüş ve sürekliliği olan doğa dizgesidir. Birbirlerini karşılıklı olarak sınırlayan bu güçlerin bir *en çoğu*, bir orantısı vardır. Tek tek insanların da, ulusların da, bütün insanlığın da varlık ve yetkinliği bu *en çoğa* dayanır. Gerçi bu ölçü yere, zamana ve içinde bulunulan duruma göre başka başka kılıklara bürünür, ama bu orantının bütün değişmeler için sürüp giden ölçütü insancılık, yani us ve adalettir. İnsanlık hep bu amaca doğru yürür.[29]

---

[28] Charles Seignobos, (Çev. Semih Tiryakioğlu) **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1960 s 297

[29] Macit Gökberk, **a.g.e.**, s.147-149

f) Comte

Tarih fikri daha sonra Auguste Comte de (1789-1857) olumcu (*pozitif*) bakış açısından anlatımını bulur. Comte, tarihi bir ilerleme sayar ve bütün insanları bu devingenliğin bir parçası olarak görür. Tarih tek bir çizgide yol alan, kargaşa da bile durmayan bir ilerlemedir. Etken ya da edilgen olarak bütün insanlar tarihe katılır. Tarih, üç aşamadan geçmiş ve sonuncu aşamaya, yani olumlu (*pozitif*) aşamaya gelmiştir. Comte göre, tarihi bilinmeyen bir bilim tam olarak anlaşılamaz. Bu nedenle tarih, Comte'un vazgeçilmezidir. "*Yaşayanlara her zaman ve giderek daha çok ölüler egemendir*" anlayışıyla insanı tarihten kopmayan bir yapı olarak belirler. Comte'a göre, tarihte hiçbir şey bir çırpıda olmaz. Tarihin ilerleyişinde her zaman bir eski-yeni kavgası olur. Eski düzenler yeni düzenlere her zaman güçlük çıkarır. Bu yüzden toplumlar tarihte hiçbir zaman yeniden düzenleme olayları yaşamamışlardır.

Comte, tarihi, Vico'yu anımsatacak biçimde üçe ayırır. *Teolojik dönem* (*Dinbilimsel*) dönem, *Metafizik dönem* ve *Pozitif dönem* (*olumlu*) dönem. Pozitif dönem son dönemdir ve düzenli ilerlemeler durumudur. Comte, Fransız Devrimi'nin öngörülerine ters düşer. Comte'a göre hak yok, ödev vardır. Pozivitizim (*Olumculuk*) herkeste ve herkes için ödevleri benimser diye düşünen Comte, iyi belirlenmiş bir toplum düzeni arzular. Onun felsefesinde muhalifliğe yer yoktur.[30]

---

[30] Bu konuda bakınız, Bedia Akarsu, **Çağdaş Felsefe**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1987; Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 3;* , Auguste Comte, (çv. Erkan Ataçay) **Pozitif Felsefe Kursları**, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2001

g) Marks

Eski Yunan'da döngüsel bir akış olarak algılanan tarih fikri. İbni Haldun ve Vico'da düz bir çizgiden çok kopuk kopuk döngüsellikler olarak ifade edilmişti. Kant, tarihe ereksellik getirdi. Hegel, neden-erek ilişkisiyle tarihi bütün evrenin ortak döngüsünün diyalektik bir parçası olarak gördü. Kant'tan daha güçlü bir gelişim fikri ortaya çıkardı. Marks hepsinden farklı olarak tarihi temel bilim kabul etti: *"Tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarihin iki yüzü vardır, o doğanın tarihi ve insanın tarihi olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bununla birlikte bu iki yüzü birbirinden koparamayız. İnsanlar varoldukça doğanın tarihi ve insanın tarihi birbirlerine bağımlıdırlar."*[31]

Marks, tarihi insan etkinlikleri süreci olarak görür. İnsan gereksinimlerini karşılarken etkinlik yapar, üretir, tüketir, gerilimler yaşar. Tarihin temeli de bu süreçtir, yani üretim araçlarının insan emeğiyle üretilmesidir. Üretim araçlarını tarihin temel koşulu olarak belirleyen Marks, ikinci tarihsel olgu olarak ilk karşılanmış gereksinimlerin yeni gereksinimleri getirmesini belirler. Üçüncü olgu da insanın insanı üretmesidir.

Marks'a göre tarih egemenlerin tarihidir, egemen sınıfların tarihidir. Bilinç tarih boyunca dönüşüme uğramıştır, bilinci dönüştüren de yaşam koşullarıdır. Marks'ta, Hegel'in tersine, yaşamı belirleyen bilinç değildir, bilinci belirleyen yaşamdır. Marks bireyden ya da bilinçten yola çıkmayı uygun bulmaz. Gerçeklikten ya da somut bireylerden yola çıkmayı uygun bulur. Marks'a göre tarihin dönüştürücü gücü sınıf savaşlarıdır ve tarihte bir son ancak sınıf savaşlarının bittiği komünizmde olabilir. Bunun için temel koşul burjuva mülkiyetinin ortadan kalkmasıdır. Marks da dahil olmak üzere 19.Yüzyıl düşünürleri, tarihe bir son aramaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Marks, kendinden sonra gelen düşünürlerin tarih görüşlerini büyük ölçüde etkiledi. Frankfurt Okulu, Anales Okulu

---

Timuçin, **Felsefeye Giriş**, s.155

bunlara örnektir. Marks'ın toplumlara ve düşünürlere etkisi öyle büyük oldu ki, bu etkiyle kıyaslanacak başka bir düşünür bulmak zordur, belki, böyle bir karşılaştırma Hegel'le yapılabilir.

h)Dilthey

20.Yüzyılda tarih görüşünü temellendiren başka bir düşünür daha vardır. Yeni Kantçı olarak bilinen Dilthey tarih kavrayışıyla kendinden sonra gelenleri güçlü bir şekilde etkilemiştir. Wilhelm Dilthey (1833-1911) felsefenin amacının insanı anlamak olduğunu kabul eder. Ruhbilim kavrayışını ortaya atar, insan bilimleri kavrayışı buradan gelir. İnsan bilimlerini doğa bilimlerinden ayırmak isteyen Dilthey ruhbilime çok önem verir. Ruhbilimi ahlaka ve metafiziğe karşıt olarak tanıtlamalı bir bilim olarak görür.

Dilthey, tarih fikrine bağlıdır."Tarihsel usun eleştirisi" ve "usun tarihsel eleştirisi" fikrini geliştirir. Dilthey'e göre, insan ancak tarihsel gelişim içinde kavranabilir. Dilthey evrimi bir yazgı olarak görmez, insan etkinliklerinin bir ürünü olarak görür. Dilthey, felsefenin amacının, insanın ruhsal yaşamının tarihsel evrimdeki görünümlerini ortaya çıkarmak olduğunu varsayar. Dilthey'e göre düşünce yaşamdan daha öteye geçemez. Bilim ve felsefede tarihin dışında açıklayıcı bir ilke yoktur. Tarih insan yaşamının bir dışavurumu insan ruhunun etkinliklerinin bir yansıması olduğuna göre, temel yönelişimiz, ruhbilimsel bir yöneliş olacaktır. Dilthey'in tarihselliğe ruhbilimsel bakış açısını katmış olmasına karşın, tarihi kendisiyle açıklamak yerine ruhbilime indirgemesi pek anlaşılacak türden değildir.

19.Yüzyıl, tarihin belirgin gelişim yüzyılı olmuştur. Bu yüzyılda daha çok Alman tarih okulu etkilidir. Kant, Herder, Fichte, Schelling ve Hegel çok güçlü bir etki bıraktılar. Bu okulu takip edenler, tarihin ereğini önemsemekte, özellikle ulusal kültürleri ve ruhsal kavramları temel almaktadırlar. Hatta ulusları bir organizma olarak düşünme eğilimindedirler. Pozitivist tarih anlayışı ise daha çok Fransa ve İngiltere'de etkili oldu. Pozitivist tarih anlayışı, insana ve

bilime bağlılığı ön planda tutuyordu. 19.Yüzyılda Marksist tarih anlayışı güçlü bir etki oluşturdu. Tarihsel materyalizm de denilen bu anlayış, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin oluşturduğu maddi ilişkiler üzerinden tarihe yaklaşmakta ve diyalektiği benimsemektedirler. Sınıf çelişkisini temel çelişki olarak görürler. Bir okul olmamasına karşın Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche ve Burkhardt'da tarih kavrayışı kendilerine özgün olmak bakımından ayırıcıdır. Kierkegaard tarihi varoluşçu açıdan ele alır ve Hegel ve Marks'ın tarih felsefelerini eleştirir. Schopenhauer, hem tarih felsefelerini eleştirir hem de tarih bilimine karşı çıkar. Özellikle Hegel ve Marks'a en büyük tepki Nietzsche'den gelir. Ona göre tarih ve tarihte nedensellik fikri katı belirlenimcilik oluşturur. Dolayısıyla insanın özgürlüğünü ve güç istemini parçalar. Yine de insanlığa yararlı üç tür tarih olabileceğini kabul eder; eğitime yarar sağlayabileceğini varsaydığı *anıtsal tarih*, insanı anlamaya olanak verebileceğini düşündüğü *antik tarih* ve asıl eğitsel yararı olan *eleştirel tarih*. Burkhardt için tarih, en az bilim olacak alandır. Daha çok şiire benzetir.

20.Yüzyılda, yeni Kant'çılıktan, ruhsal tarih kavrayışlarından, kötümser tarihçilikten, yeni Hegel'ci kavrayışlardan, Spengler ve Toynbee'yle tekrar döngüsel tarih tutumlarından, Anales ve Frankfurt Okulu gibi Marksist tarih duruşlarından, varoluşçu tarih bakışlarından, yapısal tarih anlayışlarından, yeni pozitivist tarih eğilimlerinden,[32] yorumlayıcı tarih varsayımları gibi birçok dağınık ve dizgesel olmayan tarih kavrayışları göze çarpar. Ancak artık tarihin başı ve sonu belli düz bir çizgisel akış olarak görülmesi 20.Yüzyılın genel tarih kavrayışı olarak belirlenebilir.

---

[32] Doğan Özlem, **a.g.e.**, s. 85 - 204

B- HEGEL'İN TARİH FELSEFESİ

a) Hegel'in Bilinç Koşulları

Hegel de bütün insanlar gibi bir tarih-kültür çevresine doğdu. Bilinci, bu tarih-kültür çevresinde şekillendi. Hegel'in bilinç koşullarını anlamak için bu tarihsel yapının çözümlenmesi ve özellikle 18.Yüzyıl Alman dünyasının anlaşılması gerekir. Bilinç koşulları, bireyin ilk deneyimleriyle başladığı için, somut ve çevresel etkileşimden başlar. Demek ki bireyin bilinç koşullarını belirleyen ilk yapı, bireyin yakın çevresi ve yakın çevresini oluşturan tarihsel yapıdır. Hegel açısından bakarsak, Hegel'in bilinç koşulları, öncelikle ailesince ve Alman kültürünün 18.Yüzyıl sonlarındaki tarihsel yapılanmayla belirlenmiştir. Bilinç koşulları somut yakın çevreden soyut ve uzak çevreye doğru açılmaya başlar. Hegel, kendini geliştirirken Avrupa kültüründen ve bütün düşünce tarihinden etkilenmiş, yararlanmıştır.

Bugünkü Alman ulusu 17.Yüzyılın sonlarında dağınık prenslikler halinde yaşamaktaydı. Hegel'in resmi düşünürü olduğu varsayılan Prusya devleti de bunlardan biridir ve 1670'de Branderburg seçici prenslerinin "Prusya kralı" unvanını almasıyla kurulmuştur. Prusya bütün Almanları birleştirememiş olmasına karşın, en büyük Alman devleti görünümündedir. 18.Yüzyılın ortalarında, Avrupa'daki dönüşümlerin etkisiyle, "*anlayışlı despotizm*" adı verilen bir yönetim üslubu benimsemiş olan *Frederik II* zamanında büyük bir gelişme göstermiştir. Prusya krallığı önemli bir askeri güç oluşturduğu bu dönemde, egemen olduğu alanda bir istikrar oluşturmasıyla iktisadi yaşam koşullarını geliştirmiş ve siyasi gücünü artırmıştır. Fransa'yla birlikte zorunlu askerliği başlatan Prusya'nın önünde önemli siyasi olanaklar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İsveç'in güç kaybetmesi, Polonya krallığının dağılması ve Avusturya İmparatorluğu'nun öbür bölgelerdeki ağırlıklı siyasası nedeniyle bölgeye uzak durması

sonucu, Prusya gelişimini kolay gerçekleştirir. Silezya sanayi bölgesinin ele geçirilmesiyle askeri-iktisadi gücü gelişen Prusya, Yedi Yıl Savaşlarından (1756-1763) başarıyla çıkar. Ancak bu savaş Prusya'yı çok yıpratır ve Hegel'in doğduğu 1770'den başlayarak ülke gerilemeye başlar. Napolyon'un 1806'daki saldırısına da karşı koyamaz[33] ve Fransızlar Prusya'yı işgal eder.

18.Yüzyılın ikinci yarısında ticaretin neredeyse tamamı deniz yoluyla yapılıyordu. Sanayi Devrimiyle birlikte demiryolları yeni bir olanak oluşturdu. Sanayi devriminin birinci aşaması olan bu dönemde, henüz toprak önemini yitirmemişti.[34] Almanların yaşadıkları bölgelerin denizle doğrudan ilişkisi yoktu. Bu nedenle Alman tacirler deniz ticaretiyle elde edilen birikimlerden fazlaca yararlanamadılar. Alman sermaye sınıfı, öteki Batı Avrupa ülkelerinin sermaye sınıfından farklı gelişti. Alman sermayesinin, sınırları güvenli bir iç pazar oluşturamaması bir başka güçlüğü oluşturuyordu, çünkü Almanlar, siyasi birliklerini kurup mutlak bir krallık oluşturamamışlardı. Yine de Alman prensleri 18.Yüzyılda devletten yardım görerek oluşturulan kumpanyaların örgütlenmesine ve desteklenmesine ilgi gösterdiler.[35] Ancak feodal yaşam düzeni çözülmemişti ve Alman topraklarında henüz mülke bağlı (Almanca'da *hörige* denen) uyruk olarak yaşayan köylüler çoğunluktaydı. En iyi durumda olanları bile ağır kiralar ödemek ve birçok angarya yapmak zorundaydı.

Sanayi ilişkilerinin İngiltere'de başlamış olması gibi, *doğa inancı* da İngiltere'de başlayıp Avrupa'ya yayıldı. Doğa inancı, ekonomik değerlerin sanayiye uyarlı olmasında kültürel bir zemin oluşturdu. İnsanın mutluluğunu önemseyen bu yeni Hıristiyan kavrayış, sermayeyi çoğaltma ve rekabet etkinliklerini *"alçaltıcı"*

---

[33] Paul Kennedy, (Çev. Birtane Karanakçı) **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1991 s.109-110

[34] Oral Sander, **Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'E**, Ankara, İmge Yayınları, 1997, s.145

[35] Seignobos, **a.g.e.**, s. 292

olmaktan kurtardı. Ayrıca, doğaya egemen olmanın yolu açıldı. İnsanın doğadaki her şeyi kendi mutluluğu için kullanması olağan kabul edildi. Doğa önemsendi, doğaya ilgi arttı, hatta doğa yasalarının akılla bulunabileceği düşüncesi yaygınlaştı. Galileo doğanın dilinin matematik olduğunu savunmuştu. 16. ve 17. Yüzyıldaki bu yeni bakış, siyasi alana da yansıdı ve tartışmalar başladı.

Hegel'in doğduğu 18. Yüzyıl usun apaçık kavramlarından kurulmuş olan yeni bir kavrayışının kültür alanına taşınmaya başladığı yüzyıl olmuştur.[36] Usla her şeyin, bu arada dinin doğrusuna da ulaşılacağı varsayılmaya başlanmıştır. Doğa dinin kaynağı da işte bu beklentidir.

Doğanın yasalarını kavrayıp ona egemen olan us, her şeyi kavrayıp yeniden kurabilir. 18.Yüzyılın usa verdiği bu üstün değer onu yaşamın biricik sarsılmaz temeli yapınca, bireyin içinde bulunduğu topluluğa olan bağları çözülmeye başlar. Bu belirleme tam da Sanayi Devrimiyle başlayan yaşamsal sürece koşuttur, çünkü toprağa dayalı iktisadi düzende kan bağıyla bağlı olduğu ailesine iktisadi bağlarla da bağlı olan birey, iktisadi bağlarından sıyrılıp bağımsız olmaya yönelir. Denebilir ki sermayenin gelişmesiyle başlayan yeni toplumsal zemin *aydınlanmanın* yaşamdaki karşılığıdır.[37]

Aydınlanma İngiltere'de bir felsefi olgu olarak yaşanmaz. İngiliz düşünce dünyası deneycidir. Fransız aydınlanmacılığı usçu ve matematikçi, Alman aydınlanmacılığı usçu görünüşünün altında gizemci ve duygucudur. Bu genelleme için İngiltere'de Locke felsefesi, Fransa'da Descartes felsefesi ve Almanya'da Leibniz felsefi geleneği örnek gösterilebilir. Bu örnekler geneli belirleyecek güçtedir.

---

[36] Macit Gökberk, **a.g.e.**, s,.69
[37] Macit Gökberk, **a.g.e.**, s. 67-98

Alman aydınlanmacılığı Fransız aydınlanmacılığından geç gelişir. Siyasal birliğin eksikliği, ticaretin cılızlığı ve sermaye sınıfının yavaş oluşumu, otuz yıl süren din savaşları ve reform Alman aydınlanmacılığının gelişimini etkilenir. Alman aydınlanmacılığının başlatıcısı Leibniz olmuştur. Leibniz, çatışkı ve gerilimlerin yoğun olduğu Alman toplumunda, uzlaştırıcı bir bakışı benimser ve karşıt görüşleri uzlaştırmayı dener. Bu tutumunun bir görüntüsü de düşünce dizgesinde usçuluğun ve gizemciliğin birlikte bulunmasıdır. Bu iç içelik Alman ülkücülüğünün özünü oluşturacaktır.

Aydınlanmacılık içinde *tarih felsefesi* de serpilip gelişmeye başlar. Kavramı ilk kullanan Voltaire'dir.[38] Ancak *"Voltaire'e göre dönüşüm dediğimiz şey yanıltıcı bir görünüşten başka bir şey olamaz. İnsan türü başlı başına bir türdür ve türler hiç değişmeden oldukları gibi kalırlar. Varlıklar da olaylar da kendi yapıları, kendi özyapıları içinde ayrı ayrı şeylerdir, her biri kendi özelliğini kendinde taşır, bu yüzden her biri kendisi olarak ele alınmalıdır."*[39] Gerçi *tarih felsefesi* kavramını Voltaire kullanmıştır ama onun tarih kavrayışı kullandığı kavrama uyarlı değildir. O tarihin çağlarını, uygarlıkları ve dilleri dural yapılar olarak görür. İlerleme ve gelişim fikrinden uzaktır. Voltaire gibi öteki aydınlanmacılarda da güçlü bir tarih kavrayışından söz edemeyiz.

Hegel'in doğduğu yıllarda Prusya Krallığı, Yedi Yıl savaşlarının etkisi altında duraklar. Fakat bu dönemde *Fırtına ve Atılım* devinimi en güçlü dönemini yaşamaktaydı. Üstelik sadece Alman edebiyatına değil, genel olarak Alman düşüncesine ve kültürüne egemendir. *Fırtına ve Atılım* iktisadi yaşamda da karşılığını bulmuş ve Alman sanayisi, kendi iç dinamiklerini oluşturmaya başlamıştı. Gerçi Almanya'da sanayi henüz iktisadi hayatı belirleyecek güçte değildir ve dolayısıyla birey henüz her etkinliğin temeli

---

[38] Hüsen Portakal (Der.) **Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı**, İstanbul, Cem Yayınları, 2002

[39] **Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi 2**, s.286

olarak görülmez. Ancak sanayi geliştikçe bireyi merkez alan düşünceler de ortaya çıkmaya başlamıştı. Almanya dışında toplum bir altüst oluş içindedir. Sermayenin önündeki engeller bir bir yıkılmaktadır. Eski din kavrayışı da bundan etkilenir ve yeni *doğa inancıyla* sermaye ahlakı meşruluk kazanır. Bu dönemde nüfus hareketleri ve toplumsal dönüşüm hızlanır. Bireyi merkez alan düşünceler eşitlik, özgürlük gibi taleplerle toplumsal ve siyasi yaşamı değiştirmeye başlar. İktisadi düşüncede nüfus önem kazanmaya ve nüfusbilim ortaya çıkmaya başlar.

Hegel'in bilinci tarihsel karışıklık içinde şekillenir. Hegel gerilimler, karşıtlıklardan başka Fransız Devrimi gibi güçlü dönüşümlere de tanık olacaktır. Napolyon'un Prusya Devletini Jena'da yenmesi Hegel için trajiktir. Bir yandan Napolyon'la, yani "kahraman"la karşılaşır, öte yandan yaşadığı kent işgal edilir. Hegel, Avrupa tarihinin kilit olaylarından biri olan 1815 Viyana Kongresi'ne tanıklık eder. Tarih felsefesinin oluşmasında bu kişisel deneyimlerinin katkısı büyüktür.

Hegel'in yaşamı feodal iktisadi ve toplumsal düzenin yavaş yavaş çözülmesi ve yeni değerler karşısındaki dirençler arasında geçer. Hıristiyanlığın yeni kavrayışları ve kilisenin karşı koyuşuyla artan inanç gerilimleri, nüfus hareketleri, yeni devlet örgütlenmeleri, toplumsal dönüşüm ve yeni hukuk arayışları Hegel'in yaşamını koşullandırır. Hegel ortaya çıkan bu gerilimlerin, karşıtlıkların çözüm arayışlarına tanıklık etmiş ve sorunları çözmeye niyetlenmiştir. Döneminin başat eğilimi olan usçuluğa ilgi duymuş olmasına karşın Hegel, gerek ailesinin dinsel kültürü ve gerekse Tubingen Üniversitesinde aldığı dinsel eğitim nedeniyle gizemcilikten uzaklaşamamıştır. Hegel'in bilinci, karşıtlıklar ve karışıklıklarla şekillenmiştir.

Hegel'in bilinç koşullarını anlamak için, onun bilincini oluşturan kaynakları belirlemek gerekir. Hegel bilincini yazılarıyla dışa vurmuştur. Hegel'i tanımak için eserlerine yönelmek gerekir. Kendisinin de bir nedenle söylediği gibi, eserlerini okuyan Hegel'i de tanıyacaktır.

Hegel'in bilinç koşulları beş kaynaktan beslenir. İlki Hegel'in yaşadığı toplumsal-kültürel çevredir. Bu toplumsal kültürel çevre 18.Yüzyılın sonundaki Alman toplumu ve Prusya devletinin koşullarıyla belirgindir. Hegel dünyaya Prusyalı bir Alman olarak bakar. İkinci kaynak Protestan Hıristiyan inancıdır. Hegel'in metinlerinin zemininde bu inancın felsefeyle iç içeliği gözlenebilir. Felsefesinin gizemciliği ve dizgesinde dine verdiği önem Hegel'in yaşadığı dönemdeki din kavrayışıyla ilgilidir. Sözgelimi hakkında yazılmış yaşam öykülerinde zaman zaman pazar ayinlerine katıldığından söz edilir.[40]

Hegel'in bilincini biçimlendiren üçüncü kaynak Eski Yunan ülkücülüğüdür. Hegel'in felsefesinde Eleacılıktan başlayarak Eski Yunan ülkücülüğünün etkisi gözlemlenebilir. Tek gerçekliğin varlık olduğunu söyleyen Eleacılar'a göre oluş diye bir şey yoktur. Demek ki varlık tektir, çokluk bir yanılsamadır. Oluşun ve çokluğun yanılsama dünyası duyu dünyasıdır. Asıl varlık ancak aklın gözüyle anlaşılabilir. Hegel'in dizgesinde Eleacılar'ın kavramları ve bakış açıları kendine yer bulmuştur. Hegel metinlerde özellikle Parmanides'e vurgu yapar. Yine de Hegel'in en çok etkilendiği filozof Platon'dur. Platon, bir olanla bir olmayan, bir değişenle bir değişmeyenin aynı zamanda olabileceğini ama aynı yerde olamayacağını söyler. Platon değişenle değişmeyeni, bir olanla çok olanı bir birine göre açıklayabilecek bir düzen arayışına girer.41 Böylece düşünülür dünyayı gerçekliklerin dünyası olarak belirler ve oraya idea'lar dünyası adını verir. İdea'lar dünyası durağan bir dünyadır. Orada her şey katılma düzeyindedir, ilişki yoktur, çünkü ilişki durağanlığı bozar. Duyulur dünya ise ilişkiler dünyasıdır. Platon idealarını düşüncemizin temeli olan evrenseller olarak görür. Platon'un çözmek istediği, idea dünyasıyla duyulur dünyanın nasıl ilişkilendirileceğidir. Hegel bu sorunu kendi dizgesinin bir parçası haline getirip çözmeye niyetlenir.

---

[40] Bu konudaki biyografileri aktaran Naim Şahin, a.g.e.,

[41] Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 1**, s. 223

Aristoteles'in evrensellerle denediği çözümü bir uğrak olarak kabullenir ve sonunda dünyanın evrenselden çıkışı bir nedenden zaman içinde bir etkisinin çıkışı olarak anlaşıldığı için çözüm üretilmediğini söyler. Hegel'e göre birle çok olanın, değişenle değişmeyenin ilişkisi sonucun öncüllerden çıkışına benzer. Hegel'in dizgesinde Neden-etki ilişkisi yerini neden-erek ilişkisine bırakır.[42]

Hegel'in bilinç koşullarını oluşturan dördüncü öğe ise modern felsefedir. Bu felsefe içinde öncelikle Spinoza'dan söz etmek gerekir. Spinoza, *bütün belirlemenin olumsuzlama olduğunu* söyler.[43] Hegel, bu önermeyi tersine çevirir ve *bütün olumsuzlama belirlemedir*, der. Olumsuzlama Hegel dizgesinin ve diyalektiğin temel kavramlarından biri haline gelir. Spinoza'nın *töz* kavramı ve *heptanrıcı* tutumu da Hegel'in ilgisini çekmiştir. Hatta Spinoza'nın felsefesini serimleme biçimi, Hegel'in metinlerini kaleme alış biçimini etkilediğini söyleyebiliriz.

Montesquieu Alman düşüncesi üzerine oldukça belirleyici bir etkiye sahiptir. Hegel'i de etkilemiştir. Özellikle hukuk felsefesi üzerinden başlayan bu etki tarih felsefesi açısından da *"akıl ve tarih"*in ilişkilendirilmesiyle karşımıza çıkar.[44] *Yasaların Ruhu'nda "Onur, kamunun başlıca tüm bölümlerini harekete geçiriyor, bunları kendi eylemleriyle birbirine bağlıyor ve herkes kendi özel çıkarı için sanarak ortak çıkar için çalışıyor"* diye süren anlatımın Hegel'in *"aklın hilesi"* kavramı için güçlü bir kaynak oluşturduğu açıktır.[45] Montesquieu'nün Hegel'i *ulus ruhu* kavramıyla da etkilediğini söyleyebiliriz.

Hegel dizgesinde iktisadın belirleyici bir yeri yoktur. Yine dizgesinde yer bulan iktisadi bakış Adam Smith'in etkisi altındadır. Çalışma ve emek üzerindeki görüşlerinde kaynak Rousseau'dur. Rousseau İkinci Söylev'de ve 1750'li yıllarında

---

Stace, **a.g.e.**, s.19-66

Spinoza, (Çev.Aziz Yardımlı) **Törebilim**, İstanbul, İdea Yayınları, 2000, s.34

[44] Hüsen Portakal, **a.g.e.**, s.11 ve devamı

[45] Hüsen Portakal, **a.g.e.**, s.13

yazdığı metinlerde egemenlik-kölelik ilişkisi üzerine durur. Çalışmaya özel bir yer ayırır ve çalışmanın zaferinden söz eder. Hegel'in köle/efendi diyalektiği ve çalışma kavramları için Rousseau önemli katkı sağlamıştır.

Hegel'in bilinç koşullarındaki beşinci kaynak Kant'la başlayan Alman ülkücülüğüdür. Alman ülkücülüğünün kökenleri Alman ulusçuluğuyla ilişkilendirilebilir. Hatta *Fırtına ve Atılım* edebiyat devinimi de Alman ülkücülüğü içinde anlamlaştırılabilir. Alman ülkücülüğünün temelinde Kant vardır. Hegel, Kant eleştirileriyle düşüncesini geliştirir. Yapıtlarında Fichte ve Schelling'e oranla daha çok Kant'tan söz eder. Kant'ın dizgesi güçlüdür. Fichte de Schelling de Kant'ı eleştirerek felsefelerini oluşturdular. Hegel de benzer bir yol izler. Kant felsefesiyle yüzleşir ve Kant'ın benimsediği çözümleri dizgesinin bir parçası yapar, benimsemediklerini eleştirir ve bu eleştirilerle yeni bakışlar üretir. Örneğin Hegel Kant'ın "bilinmezlik" kavramını eleştirirken, öte yandan Kant'ın belirlediği kategorileri alır ve geliştirip kendi dizgesinin bir parçası yapar.

Kant'ın hem ardılı hem de eleştiricisi olan Fichte özgürlük düşüncesine tutkuludur. "*Onun felsefesi özgürlük inancıyla ve özgürlüğü sağlayacak tek büyük güç olarak bilimin yüceltilmesiyle belirgindir.*"[46] Fichte'nin Hegel'i etkileyen yanı dünyayı insanın eylem alanı olarak görmesidir. Böylece Fichte ben ve doğa diyalektiğini oluşturur. Schelling ise ben ve ben olmayan ilişkisinde ben olmayanı temel alarak Fichte'den ayrılır. Doğayı temel alan Schelling, doğayı erekselliğin egemen olduğu bir ortam olarak görür. Böylece erekliliği canlılar dünyasından cansızlar dünyasına da taşır. Scheling'e göre doğayı yaratmış olan bilinçsiz zeka, gelişen bir zekadır. Gelişirken çeşitli basamaklardan geçerek en yüksek noktaya, bilinçli insanın bulunduğu en yüksek basamağa ulaştırır. Fichte ve Schelling Hegel dizgesinin temellerini atmışlardır. Hegel'in felsefesi de Kant'la başlayan, Fichte ve Schelling'le şekillenen binanın çatısını oluşturur.

---

[46] Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 3**, s. 287

b) Hegel'in Bilgi Kuramı

Hegel ülkücü bir düşünürdür ve felsefesini *nesnel ülkücülük* olarak açıklar. Eski Yunan ülkücülüğünden başlayıp, ülkücü felsefenin açmazları ve eksikliklerini gidermeyi amaçlamıştır. Bu açıdan geçmişin kalıtıyla hesaplaşmakta gibidir. Her felsefe anlayışını kendi dizgesinin öncesel bir uğrağı olarak görür. Bu yönde kendisi açısından çözümsüz görünen sorunları da çözmeye girişir. Hegel'in felsefesi, *Mutlak Fikir* dediği ve bizim kolaylıkla Tanrı olarak belirleyebileceğimiz tözün kendini evrende serimlemesinin dizgesidir.

Mutlak Fikir bir olanak olmaktan çıkıp kendini serimleyerek ya da kendi dışına çıkarak, kendine yabancılaşarak kendi kendini eksiksiz kılmak ister. Önce bir olabilirlikler bütünü ve kendinde olan bu *Mutlak Fikir* olanaklarının ne olduğunu bilmek için gelişmeye başlar. *Mutlak Fikir*, bu açımlanmada *evrensel us* olarak iş görür. Kendini ilkin "doğa" olarak dışlaştırır. Ancak doğada özgürlükten yoksun ve özüne aykırı, özüyle çelişik bir duruma düşer ve kendine yabancılaşır, çünkü ruhsal bir öze sahip olan *evrensel us*, doğada "maddî" bir nesneye dönüşmüştür. Bu noktada bilinç yoksunluğu belirleyicidir. Maddenin özü çekimdir, yani maddenin merkezi kendi dışındadır ve bağımlıdır. Oysa ruhun merkezi içindedir ve başka şeye bağımlı değildir. Öznedir ve bilendir. Dolayısıyla maddede bilinç yoktur. Sayısız nesnelere bölünme yüzünden birlik de yitip gitmiştir. Oysa *evrensel us Mutlak Fikir*'in *açılımı* olduğu için özgürlük, sürüp gitme ve birlik ilkelerinden oluşur. Bütün bunlar doğada bulunmaz ve bir çelişme ortaya çıkar. *Evrensel us* bu çelişmeyi insan ve insan kültürünün dünyasında ortadan kaldıracaktır. Bu süreç onun yeniden kendine dönüşüyle, kendi için durumundan kendinde ve kendi için durumuna geçişiyle açıklanır. İnsan ve insan kültürü *evrensel usun* özüne uygun bir dünyadır, çünkü burada bilinç de vardır. *Evrensel us* burada artık kendindedir ve kendisi içindir. Gerçi *Mutlak Fikir* başlangıçta da kendindeydi ama henüz bir gerçek

değildi, sadece bir olanaklar bütünüydü. Doğada bir gerçeklik kazanmıştı ama doğada kendinde değildi, kendi dışında kalmıştı. İnsan dünyasında yine kendinde ve kendi için gerçeklik kazanacaktır. *Mutlak Fikirdir* ama edimselleşmiş ve olanaklarını gerçekleştirmiş *Mutlak Fikirdir.*[47]

Demek ki Hegel'in dizgesi, *mutlak fikrin* (tez) kendini eksiksiz kılmak için önce doğanın oluşumu (antitez) ve ardından insan kültürü aracılığıyla kendine dönüşümünün (sentez) bütünsel dizgesidir. Dizge ülkücüdür fakat evrendeki akışı ve ilerlemeyi de içermektedir.[48] Hegel'e göre evrenin tarihi boyunca ortaya çıkan devinimi kısır bir kımıldanış değildir. Şeyler o devinime göre kurulur, bütünün evrimi onun kuruluşuna göre düzenlenir. Evrensel oluşum uçsuz bucaksız bir doğurmadır. Hegel felsefesi ilerleme ve akışı içselleştirmiş olması nedeniyle devrimci eğilimlere esin kaynağı olmuştur. Öte yandan bütün evrenin zorunluluk ve belirlenimcilikle açıklanması ve her şeyin mutlak fikrin serimlenmesinden oluşması Hegel'i ülkücü felsefenin son büyük düşünürü yapmıştır. Hegel'in felsefesindeki temel üçleme Hıristiyanlığın üçlemesine uygun olduğu halde önceleri inançsızlığa yatkın görülmüştür. Fakat daha sonra Hegel felsefesinin Hıristiyanlık açısından değeri anlaşılmıştır, çünkü Hegel, neredeyse Hıristiyanlıkla felsefe tarihini özdeşleştirmiştir.

Hegel, tam anlamıyla bir dizge filozofudur ve her gerçek dizgede olduğu gibi onun dizgesinde de bir parçayı bir başka parçadan ya da bütünden bir parçayı ayırarak kavrama olanağı yoktur. Hegel'e göre bir bilgi ancak bir bütünün parçası olduğu zaman doğrulanır, bunun dışında bir varsayımdan ve öznel görüşten başka bir şey değildir. Doğru ancak dizgeyle olasıdır49 ve ussal düşünce

---

Macit Gökberk, *Hegel'in Felsefesi – Yaşayan Yönleriyle*, Ayrı Baskı, İstanbul,Felsefe Arşivi, 1972, s.12

[48] Peter Singer, (Çev. Bahar Öcül Düzgören) **Hegel**, İstanbul, Atlın Kitapları, 2003, s.109

Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 3**, s.297

gerçekliğe ulaşmanın tek yoludur. Bu nedenle Hegel'in bilgi kuramını anlamak için onun varlığı açıklama biçimini kavramamız gerekir. Hegel'e göre varlık gerçek olmalıdır. Gerçek kendi içinde sonsuz olandır. Sonlu bir başkasıyla ilişkide oluşur. Bir başkası onun olumsuzlamasıdır ve kendini onunla sınırlı olarak sunar. Dolayısıyla "Evrendeki her şeyin, tüm bireylerin ve tüm olguların, bu arada tüm insanlığın ve tüm tarihin tek bir kaynaktan, tek gerçeklik olan ve usdışı hiçbir şey barındırmayan bir kaynaktan"50 çıkmış olması gerekir. Bu tekçi tutum Parmanides'te, Platon'da ve Spinoza'da görülmektedir. Tekçilik dinde tektanrıcılık ve bilimde tek bir yasaya ulaşma arzusu olarak gözlemlenebilir.

Spinoza evrenin ilk ilkesinin tek bir ilke olması ve bu ilkenin bir birlik olması gerektiğini belirlerken, mutlak gerçekliğin kendi dışında hiçbir şeye bağımlı olmaması nedeniyle gerçek olabileceğini savunmuştu.[51] Kendine bağımlı olmak kendini belirleyen olmaktır, çünkü iki mutlak gerçek olsa, biri ötekini sınırlamalı, dolayısıyla belirlemelidir. Bu durumda ikisi de kendini belirlemiş olamaz. Yine Spinoza'nın bize duyurduğu gibi her belirleme olumsuzlama olacaktır. İki mutlak gerçeklik olsa, birbirlerine göre belirlenecek, dolayısıyla birbirlerini olumsuzlayacaktır. Belirlenim ve olumsuzlama mutlak gerçeklikle çelişik olduğu için bu iki mutlak gerçeklik olanaklı değildir.

Spinoza'nın töz adını verdiği ve evreni açıklayan bir ilk ilke fikrini Hegel de benimser. Spinoza'ya göre töz, kendinde olan ve kendi yoluyla kavranan, kavranması oluştuğu başka bir şeyin kavranmasına bağlı olmayandır. Hegel'e göre evrenin bu ilk ilkesi *Mutlak Fikirdir* ve *Mutlak Fikir* her şeyin çıktığı kaynaktır. Platon'un *İdea*lar, Kant'ın kategoriler veya evrenseller dediği şeylerin toplamı Hegel'e göre bu ilk ilkeyi oluşturur. Kant'ın duyusal ve duyusal

---

50 Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 3**, s.296

51 Spinoza, **a.g.e.**, s,.3

olmayan evrenseller ayrımını önemli bulan Hegel, ilk ilkenin duyusal olmayan evrensellerden oluşması gerektiğini söyler. Bu evrenseller, bir özne olarak kendini kuran veya edimselleştiren *mutlak fikrin* hem kendinde kendisidir hem de ereği olan kendi için kendisi olmaya yönelik kendini serimlemesidir. Hegel *Mantık* adlı eserinde bu serimlemeyi sunar.

İlk ilke, bir ilk neden üzerine kurulur ve bu nedenin nedeni açıklanamazsa, bütün anlatım sadece bir kurgu haline gelecektir. Spinoza tözü doğal olarak değişikliklerin önsel nedeni olarak belirler ama tözün nedeni sorununu çözmez. Platon iyi ideasını temel alır ama iyi ideası niçin vardır ve nesnel dünya İdea'lara göre nasıl oluşur sorularını yanıtsız bırakır. Hegel evrenin ilk nedenden çıkarsanması ve ilk nedenin kendisini açıklaması güçlüğünü çözümlemek ister. Ona göre evrenin mutlaktan çıkışı bir nedenden zaman içinde bir etkinin çıkışına değil, bir sonucun öncülerinden çıkışına benzer.52 Evreni açıklayan şey evrenden önce olmalıdır. Evrenden önce olmalıdır, çünkü bir ilk söz konusudur. Hegel'e göre bu öncelik zamansal değil mantıksaldır. Böylece ilk neden kendini açıklayan ve açıklanması için başka bir şeye gereksinim duyulmayan ilke olacaktır. Bu ilk ilke hem bir neden hem de bir erek olacaktır.

Kant kategorileri deneyi önceleyenler olarak belirlemişti. Hegel deneyin evren olduğunu ve dolayısıyla kategorilerin evreni öncelemesi gerektiğini savunur. Kant kategorileri evreni açıklayan bir ilke olarak kullanmamış, daha çok bilmeyle ilgili olarak kullanmıştı. Ama Hegel bunları evreni açıklayan ilk ilke olarak görür ve toplamına *Mutlak Fikir* der. *Mutlak Fikir* ilk ilkedir. Evren bu ilk ilkeden çıkmıştır. Bu ilk ilke kendini açıklayan bir ilkedir, çünkü ilk ilkenin önceliği zamansal değil mantıksaldır. İlk ilke kendini açıklayabilir çünkü akla uygundur. Hegel'e göre *Mutlak Fikir* ereğine ulaşmak için edimselleştiğinde *evrensel akıl*

Stace, a.g.e., s.47

olarak iş görür. Bu nedenle Hegel, *her ussal gerçektir, her gerçek ussaldır* demektedir. Hegel ilk ilkeden başlayarak ussal bir dizge kurmaya çalışır. Ona göre ilk ilke evreni neden-etki ilişkisi içinde kendi içinden çıkarsayamaz ama neden-erek ilişkisi içinde çıkarsayabilir. Böylece *Mutlak Fikir* sadece töz değil gerçeğin yetkin bir biçimde açığa vurulmasının öznesi de olur.[53]

Hegel *Mutlak fikri* düşünce olarak görür. Spinoza ilk ilke olan tözü düşünce olarak görmemişti. Düşünceyi tözün bir yüklemi olarak kabul etmişti. Hegel töz kategorisini Spinoza'dan almış fakat farklı kullanmıştır. Hegel'e göre kategoriler ya da evrenseller *mutlak fikrin* tanımlarıdır. Bir başka deyişle *Mutlak Fikir* kategorilerdir ve kategoriler de bir yandan bizim zihinsel biçimlerimiz, öbür yandan nesnel varlıklardır ve biçimleriyle mutlaktırlar. Hegel'e göre biçimle içerik aynı olmalıdır. *Mutlak Fikir* algılayan bir özne olarak değil, kendi kendini kuran ve böylece kendiyle tanışan bir özne olarak kategoriler bütünüdür.

Edimli evrenin varoluşunu bu *Mutlak Fikirden* çıkarsamak ve evrenin ereğinin aynı zamanda nedeni olduğunu ortaya koymak, daha önceki ülkücü düşünüşün çözümsüz bıraktığı sorunları aşmayı gerektirir. Hegel bu zorluğu diyalektiğiyle aşmak ister. Kendinden önceki mantığın çelişmezlik ilkesini aşmanın yolunu bulur. Diyalektiğe göre sonlu yalnızca dışarıdan sınırlı değildir, tersine kendi doğası yoluyla kendini ortadan kaldırır ve kendisi yoluyla karşıtına geçer. Yaşam ölümün tohumunu kendi içinde taşır ve genel olarak sonlu kendi içinde kendisiyle çelişir ve bu yolla kendin ortadan kaldırır. Buna göre diyalektik bilimsel ilerlemenin devinen ruhunu oluşturur ve bilimin içeriğine içkin bağlantı ve zorunluluk veren biricik ilkedir.[54] Hegel'den önce kullanılan mantıkta olumluyla olumsuzun birbirlerini dışarıda bıraktıklarını, dolayısıyla aralarında ilişki olamayacağı kabul edilmişti.

---

[53] Alexandre Kojève, (Çev. Selahattin Hilav) **Hegel Felsefesine Giriş**, İstanbul, YKY Yayınları, 2001, s.115

[54] Hegel, **Mantık**, s.154

Her zaman A=A dır. Hiçbir zaman A=A' (değil) olamaz. Örneğin Spinoza bitimliyle bitimsizi karşılıklı olarak birbirini dışarıda bırakan karşıtlıklar olarak görmüştü. Hegel A=A' olabileceğini gösterdi ve sorunu aşabildi. Hegel'e göre karşıtlar özdeşti ve biri öbürüyle var olabilirdi. Örneğin Varlık'la Hiçlik özdeşti. Kategoriler arasındaki geçişi de, *Mutlak Fikir*'den evrenin çıkarsanması da bu mantıkla anlaşılabilirdi.

Hegel'e göre birlik, çokluk, varoluş, töz gibi mutlak fikri oluşturan evrenseller varolmazlar, varolmadılar ve hiçbir zaman varolmayacaklardır. Katıksız soyutlamalardır ama yine de gerçektirler, çünkü varlıkları şeylerden bağımsızdır. Şeylerin varlıklarıysa onlara bağımlıdır. Bunlar deneyin (evrenin) zorunlu koşullarıdır. Onlar olmadan evren olamazdı. Evrenin varlığı onların varlığına bağımlıdır. Bu nedenle Kategoriler dizgesi ilk ilkeyi oluşturmalıdır. İlk ilke ereği olan bir nedendir. Kendini belirler ve kendini belirleyebildiği için de gerçektir. Gerçek kendi içinde sonsuz olandır ki sonlu terimler yoluyla anlatılmaya ve bilince getirilmeye izin vermez.[55]

Hegel'e göre birlik, birliği olduğu şeylerden ayrı değildir. Aralarındaki ayrılık mantıksal olabilir. Örneğin nicelik, olgudan ayrı olamaz. Ama düşüncede olabilir. Zorluk imgesel düşünmeyle ilgilidir. Parmanides'in varlığı küresel düşünmesi de imgesel düşünüşün bir belirlenimidir. Gerçi kavramların algıları izleyen zihinsel süreçler oldukları ve bireysel nesnelerin bilincine varılmasından sonra geldikleri söylenebilir. Hegel'e göre öncelik mantıksal olarak ele alınmalıdır ve kategoriler duyu algılarını mantıksal olarak önceler. Gerçi bireysel bilinçler nedenselliği çevrelerindeki dünyayı inceleyerek öğrenir, fakat nedensellik kavramı ve öteki kavramlar zamansal olarak algıdan sonra gelir ve deneyimden türer. Hegel'e göre en son öğrenilen mantıksal açıdan birinci olandır. Zihinde bir fikre geç varılsa bile kaba duyu ve algılarda bu fikir örtük olarak bulunur.

---

[55] **Hegel, Mantık**, s. 94

Bulunmasaydı algılar olanaklı olmazdı. Bu nedenle fikir o algıların koşuludur ve onlara karşı mantıksal öncelik oluşturur. Hegel, Kant'ın zaman ve uzam kategorilerinin bütün deneyime öncel olduğunu belirlediğine işaret eder. Bu belirleme de mantıksal bir önceliktir.

Zihinde öznel kavramlar gelişme aşamasında varolurlar. Ama Hegel'e göre nesnel gerçeklik olan kategoriler bütün özel zihinlere ve evrene önceldir. Nesnel gerçeklik olarak belirlediği kategorileri duyusal olmayan katıksız düşünceler olarak nitelendirir. Öznel kavramların duyusal çağrışım olmadan varolamayacağını, bağımsız olmadıklarını ve dolayısıyla gerçek olamayacaklarını savunan Hegel, katıksız evrensellerin mantıken duyusal algılara öncel olması nedeniyle, duyusal içeriklerinden ayrılabileceğini varsayar. Bu nedenle bağımlı değildirler ve gerçektirler.

Hegel'in nesnel gerçeklik olarak nitelendirdiği kategorileri arı düşünce olarak kavrayabiliriz. Hegel, *Mantık*'ın girişinde duyusal bilincin içeriği olarak belirlediği imgesel düşünceyi aşmanın gerekliliği üzerinde durur. Platon'un idealarının başka bir dünyada varolduğunu sanması yanılgısının da imgesel düşünceden kaynaklandığını söyler. Kendi dizgesinin ve özellikle diyalektiğinin temelinde olan varlık-hiçlik özdeşliğinin anlaşılmasındaki temel zorluğun da bu düşünce biçimi olduğunu savunur. Kısaca Hegel, kendi dizgesinin anlaşılması için imgesel düşünceden vazgeçilmesi gerekliliğini öngörür.

Hegel'in nesnel gerçeklik diye belirlediği *Mutlak Fikir*den yani kategoriler bütününden evrenin nasıl çıkarsanacağı da arı düşünceyle anlaşılabilir. Hegel *Mutlak Fikir*den kategorileri ve kategorileri de birbirinden çıkarsamasını diyalektik yöntemiyle gerçekleştirir. İlk kategori olarak *Varlığı* benimser. *Varlık* hem bütünselliği açıklamaktadır hem de bütünsellikten kategorilerin çıkarsamanın olanağını sağlamaktadır, çünkü bütün öteki kategorilere mantıksal olarak önceldir ve onları kendi içinden çıkarsayabilir. Kategori sıradüzeni mantıksal

olarak daha evrensel olandan daha az evrensel olana, örneğin cinsten türe doğru olmalıdır. Bu akış genelden özele, soyuttan somuta doğru mantıksal bir diziliştir. *Varlık* bu nedenle ilk kategoridir.

Hegel'e göre Varlık'ın arı olmanın dışında hiçbir belirlenimi yoktur. O belirlenmemiş bir dolaysızdır, düşünsellikten yoksundur, doğrudan doğruya kendindedir, her zaman kendine eşittir, kendi içinde de kendi dışında da her türlü ayrımın uzağındadır, başka bir şeyle eşitsizliği yoktur, arı boşluktur, arı belirlenimsizliktir. Onda sezgisine varılacak hiçbir şey bulunmaz, onunla ilgili olarak sezgiden söz etmek olası değildir. Onda ancak arı ve boş bir sezgiden söz edilebilir. Onda düşünülebilecek bir şey de yoktur, onda ancak boş bir düşünceden söz edilebilir. Bu belirlenmemiş dolaysız gerçeklik bir Hiçlik'dir, Hiçlik'ten ne daha az ne daha çok bir şeydir. Hiçlik arı Varlıkla aynı şeydir. Katıksız var olmak, olmamakla özdeştir, yani hiçliktir.[56] Demek ki Varlık'la Hiç'lik özdeştir. Özdeş olduklarına göre birbirlerine dönerler. Varlık'la Hiç'lik birbirine geçişirler. Diyalektiğe göre *tez* olan Varlık olumludur, *antitez* olan yokluk olumsuzdur. Üçüncüsü *sentezdir* ve yine olumludur. İlk üçleme varlık-hiçlik-oluştur. Böylece *Varlık*, Hegel düşüncesinin başlangıç noktası olur. Hegel bütün evreni bu kaynaktan başlayarak ussal bir düzen içinde açıklamaya girişir.

Mutlak Fikir (bütün gerçeklik) *kendinde fikir* ya da mantıksal fikir olarak, *kendi dışında fikir* ya da doğa olarak ve *hem kendinde hem de kendi için fikir* ya da ruh olarak serimlenir. *Kendinde fikir*, varlık-öz-kavram üçlemiyle sürer. Varlıktan nitelik-nicelik-ölçü üçlemesine, özden, varoluşun temeli olarak öz-görünüş-edimlilik üçlemesine, kavramdan öznel ve nesnel kavrama varır ve devam eder. *Kendi dışında fikir* olan doğadan mekanik-fizik-organik üçlemesine, *kendinde ve kendi için fikir* olan ruhtan, öznel ruh-nesnel ruh-mutlak ruh üçlemesine geçilir. Bu

---

[56] **Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi 3, s,.196**

serimleme biraz da zorlama üçlemelerle sürüp sonunda sanat-din-felsefe üçlemesiyle *mutlak fikre* ulaşır.[57] Hegel'e göre bu serimleme aynı zamanda usun serilmemesidir, çünkü *Mutlak Fikir* bu akışta *evrensel us* olarak görünür. Us her bir uğraktan sonra üçlemeler sayesinde gerçekleşen doğurmalarla ereği olan kendinde ve kendi için olan, kendi bilincine varmış, özgürleşmiş ruha, arınmış *mutlak fikre* erişecektir, çünkü erek gerçek bütündür. Bütünse ancak kendi gelişimi yoluyla kendini tümleyen özdür. Başlangıçta ne ise erekte de kendisidir. Ancak erek aynı zamanda öznedir.[58] Bu nedenle gelişim palamuttan meşe ağacının oluşması gibi daha baştan belirlenmiştir. Rastlantıya ve ilineklere yer yoktur. Bu açıdan Hegel'in dizgesi döngüseldir ama diyalektik bir gelişme ve akış içerir. Bu akış içerisinde en zor açıklanan *Mutlak Fikirden* doğaya nasıl geçilebildiğidir. Hegel'de bu çok belirgin değildir.

Hegel'in evreni açıklama yöntemi bilgiyi açıklamasını da belirlemiştir. Hegel'e göre özne (*bilen yan*) ile nesne (*varlık yanı*) özdeştir. Özne ile nesne birbirlerine dışsal bağımsız gerçeklik değildir. İki ayrı varlık halinde birbirlerine bakmazlar. Tek bir gerçeğin iki ayrı görünümü oldukları için özdeştir. Zaten böyle olmasa bilginin nasıl oluşabildiği çözümlenemez. Bütün bilgi kavramsaldır. Bir nesne hakkında ona uygulanan kavramlar yoluyla bildiklerimiz dışında bir şey bilemeyiz. Dilde her kelime bir kavramı temsil eder ve kavramı olmayan bir düşünce olası değildir. Gerçek düşünceler ve bilimsel içgörü ancak kavramın emeğinde kazanılır. Yalnızca kavram bilginin evrenselliğini üretebilir. Kavramın üretimi tümüyle gelişmiş ve eksiksiz bilgi olabilir.[59] Demek ki nesne evrenseller toplamından başka bir şey değildir.

Bilgi, gerçekliği ele geçiren alet olarak varsayılabilir. Hegel'e göre, bir aletin bir şey üzerine uygulanması onu

---

[57] Stace bu üçlemelerin ayrıntılarını kitabının sonuna eklemiştir.

[58] Hegel, (Çev. Aziz Yardımlı) **Tinin Görüngübilimi** , 2.b. İstanbul, İde Yayınları, 2004, s.33

[59] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.64

kendi için olduğu gibi bırakmayacak, tersine biçimlendirip değiştirmeye başlayacaktır. Eğer bizim etkinliğimiz aleti değil de bir bakıma gerçekliğin ışığının bize ulaşmasını sağlayan edilgin bir ortamsa, o zaman gerçekliği yine kendinde olduğu gibi değil, tersine bu ortam yoluyla ve onda olduğu gibi almak zorundayız. Bu nedenle Hegel'e göre anlamsız olan şey bir aracıdan yararlanmakta oluşumuzdur. Ortaya çıkan sorun aletin işleme yolunun tanınmasıyla giderilebilir, çünkü bu bizim o alet yoluyla edindiğimiz mutlak tasarımda alete düşen bölümü sonuçtan uzaklaştırarak gerçeği arılığı içinde kazanmamız olanaklı olacaktır.[60]

Bilgi için hedef de ilerlemenin dizisi gibi zorunludur. Bilginin kendi ötesine geçmeye gereksinmediği, kendi kendini bulduğu ve Kavramın nesneye nesnenin Kavrama karşılık düştüğü yer bilginin hedefidir. Bu hedefe ilerleyiş ayrıca durdurulamaz bir ilerleyiştir ve daha önceki hiçbir durakta da doyum bulmayacaktır,[61] çünkü bilinç kendi kendisi için kendi kavramıdır. Bilgiye Kavram, öz ya da gerçeğe varolan veya nesne dersek, o zaman sınama kavramın nesneye karşılık düşüp düşmediğini görmekten oluşur.[62] Bilinç kendi kendini sınarken bize yalnızca seyretmek kalır, çünkü bilinç bir yanda nesnenin bilinci öte yandan kendisinin bilincidir. Bilincin bir nesneyi bilmesinde genel olarak bir ayrımdan söz edilebilir. Bir yandan bilinç için bir şey "kendinde"dir ama öte yandan bilgi ya da nesnenin bilinç için varlığı başka uğraktır. Sınama var olan bu ayrıma dayanır. Bu karşılaştırmada iki uğrak birbirine uyumsuzsa bilinç nesneye uygun kılmak için bilgisini değiştirir. Ama bilginin değişiminde nesne de değişir, çünkü özünde nesne bu bilgiye aittir. Bilinç için yeni gerçek nesne ancak kendinden kaynaklanıyorsa deneyimleyebilir.

---

[60] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.66
[61] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s. 72
[62] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s 73

Acaba kavramlar dışında "şey" yok mudur? Kant, kavramlar dışında şeyden söz eder. Kant'ın *"kendinde şey"* diye belirlediği, zihnimizin dışında kendinde bir şeyin varolduğunu, bize görünenden tamamen farklı bir şeyin var olduğudur. Hegel, özne ve nesne özdeş değilse nesnenin nasıl bilinebileceğini sorar ve Kant'ın *"kendinde şey"* kavramını reddeder. Hegel'e göre *"kendinde şey"* yoktur. Nesne düşüncenin onu kavradığı gibidir. *Varlık*, bilinç için varlık anlamına gelir. Bilinç için olan varlık dışında bir varlık yoktur. Bir nesne bir özneye ilişkin değilse nesne değildir. Evren bilinçliliğin içeriğinden başka bir şey değildir.

Hegel'e göre bilginin ilk evresi duyusal bilinçte gerçekleşir. Gerçek bilginin üretilmesi emekle aşılması gereken zorunlu uğraklar vardır.[63] Dünya kültür tarihine bakıldığında insanların olgun kafalarını uğraştıran şeyler bir çocuğun eğitimin sürecine benzer.[64] Bu süreç sonunda mantık bilimiyle gerçek bilgiye ulaşacaktır. Bu süreç bilincimizin içeriğiyle de ilgilidir. Bilincimizi dolduran içerik, duygular, sezgiler, imgeler, tasarımlar, amaçlar ve ödevlerden oluşur. Bu içerik düşünce ve kavramları belirler. Duygu, sezgi, imge ve ötekileri içeriğin sadece biçimleridir. Oysa İçerikle biçim bir ve aynıdır. Bu biçimlerden her birine göre tikel bir nesne ortaya çıkıyor gibidir. Böylece kendinde aynı olan sanki ayrı bir içerik gibi düşünülür. Duygu, sezgi, istek, istenç vb. belirlilikler, onların bilincinde olunduğu sürece kabaca tasarımlar olarak adlandırıldıkları için, denebilir ki felsefe kavramları tasarımların yerine geçirir. Hegel'e göre felsefenin anlaşılmazlığı denilen şey bir yanıyla bu noktaya bağlıdır. Güçlük soyut düşünme ya da arı düşünme eksikliğidir.

İnsanın önünde duran bir kavramda neyi düşünmesi gerektiğini bilmediği söylenir. Oysa bir kavramda kavramın kendisinden daha öte düşünülecek bir şey yoktur

---

[63] **Hegel, Tinin Görüngübilimi**, s 36
[64] **Hegel, Tinin Görüngübilimi**, s 37

diyen Hegel, kendi dizgesinin anlaşılmazlığının gerekçesini bilincin geçmiş uğraklarında olduğunu varsayar: Duyusal bilincin imgelere bağlı düşünme alışkanlığı nedeniyle arı düşünmeye uyarlı olamadığını söyler. Hegel'e göre, *"bu yüzden o anlatımda daha önceden bilinen, tanınan bir tasarıma duyulan özlem yatar; tasarımlama yolu yitince, bilince sanki bir zamanlar üzerinde sağlam ve doğal dayanağını bulduğu toprak ayağının altından çekilmiş gibi gelir. Kendini arı kavramlar ülkesine çekilmiş bulduğunda, dünyada nerede olduğunu bilemez. Bu yüzden yazarlar, vaizler, konuşmacılar vb. okuyucularına ya da dinleyicilerine oranla daha şimdiden ezbere bildikleri, onlara tanıdık gelen ve kendilerini kendiliklerinden anlatan şeylerden söz ettikleri zaman en anlaşılır bulunur."* [65]

Hegel duyusal bilinç koşullarından soyut arı düşünmeye geçilmedikçe ülkücü felsefenin birikmiş sorunlarının çözülemeyeceğini önemser. Bu nedenle Hegel dizgesinde mantığı temel alır. Ona göre mantık, arı düşüncenin, soyut düşüncenin ve düşünmenin yasalarının bilimidir ve belki en zor bilimdir, çünkü sezgilerle ilgilenmez. Geometri gibi soyut duyusal tasarımları da ele almaz. Sadece arı soyutlamalarla ilgilenir. Öte yandan mantık en kolay bilim olarak da görülebilir, çünkü içerik kendi öz düşüncemizden ve bunun tanıdık belirlenimlerinden başka bir şey değildir. Mantık yoluyla eğitim insanı düşüncede ustalaştırır, çünkü bu bilim düşünmenin düşünülmesidir.[66] Hegel'in bilgi kuramı için mantığa ayırdığı yeri ve önemi anlamak gerekir.

Özneyle nesne özdeşse de ayrı olmamalıdır, çünkü nesneler karşımızda durmaktadır. Hegel'e göre ben ve ben olmayan arasındaki ayrılık, nesnenin özneden dışsallığı düşüncenin tamamen dışında, bilinmez bir şey anlamında dışsal değildir. Düşünceyle şeyin ayrılığı düşüncenin kendi içinde mantıksal bir ayrılıktır. Gerçek doğa o denli de benim düşünen özne olarak zihinsel ürünümdür.[67] Şey

---

[65] Hegel, **Mantık**, s.54
[66] Hegel, **Mantık**, s.55
[67] Hegel, **Mantık**, s.81

düşüncenin birliğinden tamamen kopabilse, bilinmez bir "*kendinde şey*" olurdu. Bu anlamda maddecilik bilgiyle nesnenin tamamen ayrılması demektir. Nesnenin, maddenin mutlak bir şey, kendi başına bir şey olduğunu, zihinden tamamen bağımsız olduğunu varsayar. Gerçi Spinoza da bu görüştedir ve "*köpek kavramı havlayamaz*" der. Fakat Hegel'e göre bu sıradan bilincin algısıdır. Sıradan bilince karşısında duran ve duyusal olarak algılanabilir olan şeyler, örneğin şu yıldız, bu hava gibi şeyler kendileri için kalıcı ve bağımsız şeyler olarak, buna karşı düşüncelerse bağımsızlıktan yoksun ve başka bir şeye bağımlı olarak görünürler. Ama gerçekte duyusal olarak algılanabilir olanlar sözcüğün tam anlamıyla bağımsızlıktan yoksun ve ikincil iken, buna karşı düşünceler gerçekten bağımsız ve birincildirler.[68] Demek ki Hegel'e göre varlığı oluşturan evrensellerdir ve evrenseller de düşüncedir.[69] Gerçekliği oluşturan evrensellerdir ve evrenseller de bir yandan bizim zihinsel biçimlerimiz, öbür yandan da nesnel varlıklardır. Hegel'e göre düşünce kendi kendisindedir, kendi kendisiyle ilişkidedir ve kendi kendisini nesne alabilir. Bir düşünmeyi nesne aldığım zaman kendi kendimde olurum. "Ben" düşünme yetisi, buna göre sonsuzdur. Ben ve düşünce aynıdır, ben evrenseldir ve ben her şeyi içine alan bir boşluktur,[70] çünkü, düşünmede kendini kendisi alan bir nesneyle ilişkilendirir. Genel olarak alındığında, nesne bir "başka"dır, bana karşı olumsuz bir şeydir. Düşünce kendi kendisini düşünüyorsa, öyle bir nesnesi vardır ki aynı zamanda bir nesne değildir.[71] Bir nesnenin gerçek bilgisi öyle bir türde gelişmelidir ki nesne kendini kendi içinden belirlemeli, yüklemleri dışsal olarak kazanmamalıdır.[72]

---

[68] Hegel, **Mantık**, s.110
[69] Hegel, **Mantık**, s.81
[70] Hegel, **Mantık**, s.86
[71] Hegel, **Mantık**, s.94
[72] Hegel, **Mantık**, s.95

Gerçek, kavramlarla uyumlu, gerçek olmayan uygunsuzdur. Bu durumda kötü bir devlet, gerçek olmayan bir devlettir.73 Kötü olmak ve gerçek olmamak genel olarak bir nesnenin belirlenimi ya da Kavramıyla varoluşu arasında yer alan çelişkiden oluşur.74 Bütün aldanma sonlu belirlenimlere göre düşünmek ve davranmaktan doğar. Hegel'e göre bir şeyi yanlış bilmek bu yüzden olasıdır. İki türlü yanlış düşünce vardır: Sunumsal düşünce olası içeriğe yönelir, biçimsel düşünce içirik üzerinde yanılgılara düşer ve bilgiçliğe kayar. Her iki durumda da içerik gerçek olarak düşünülmüş değildir. [75]

İnsan bilinci *evrensel aklın* uğrakları aşmasıyla evrimleşerek gelişir. Düşüncenin nesnelliğe karşı ilk tutumu ve uğrağı Hegel'e göre metafiziktir. İkinci uğrak deneycilik ve eleştirel felsefedir. Son uğrağı ise Hegel'in felsefesinde beliren dolaysız bilme uğrağıdır. Bilincin gelişimi de üçlüdür. Dolaysız bilmeden önceki bilmeyi sonlu bilme olarak niteleyen Hegel, sonlu bilgi etkinliğini somutu ayrıştırmaktan, ayrımlarını tekilleştirmekten ve bunlara soyut evrensellik biçimini vermekten oluştuğunu ve dolayısıyla gerçek bilgi olamayacağını savunur. Dolaysız bilmeyse erekseldir. Nesneyi kendi kavramı yoluyla birlik içinde görmektir. Nesneyi kavramak için nesnenin kavramının bilincine varmaktır.[76] Bu nedenle dolaysız bilme gerçekliğin yani *mutlak fikrin* kendini bilmesidir. Kendi kendisinin mutlak gerçekliğinde kendi belirleme ve başkalık uğraklarının kendine dolaysız yansımasıdır. *Mutlak Fikirle* başlayıp tekrar *mutlak fikre* dönüşümün uğraklarının sonuncusu dolaysız bilme olacaktır. *Mutlak Fikir* dolaysız bilmeyle, yani düşüncenin düşünülmesiyle kendi bilincinde olur. Bu başlangıca geri dönüş aynı zamanda binlerce doğurmanın yaşandığı, binlerce uğrağın aşıldığı bir ilerlemedir.[77]

---

73 Hegel, **Mantık** s.87
74 Hegel, **Mantık**, s.88
75 Timuçin, **Düşünce Tarihi 3**, s.300
76 Hegel, **Mantık**, s. 262
77 Hegel, **Mantık**, s.17

c) Hegel'in Dizgesinde Tarihin Yeri

Hegel tarihle çokça ilgilenmiş bir filozoftur. Onun tarihe yakınlığı evreni kavrayışıyla ilgilidir. *Mutlak Fikir* dediği tözün bir olanak olmaktan çıkıp, kendi kendini gerçekleştirmesinin diyalektik akışında tarih en belirleyici alandır. Tarih alanında *Mutlak Fikir evrensel akıl* olarak iş görür. Bu nedenle Hegel, *her ussal olan gerçektir, her gerçek ussaldır* diyecektir. Dizgesinde tarihe verdiği önem dolayısıyla Hegel'e, "tarih filozofu" denmiştir.

Mutlak Fikir bir olanak olmaktan çıkıp kendini açımlayarak ya da kendi dışına çıkarak, kendine yabancılaşarak kendini eksiksiz kılmak istedikten sonra olanaklarının ne olduğunu bilmek için gelişmeye başlar ve doğaya dönüşür. Ancak doğa belirlenimler dünyasıdır ve *Mutlak Fikir* burada kendine yabancılaşır, çünkü *Mutlak Fikir'in* özü özgürlüktür. Doğada bilinç yoktur ki özgürlük olsun. Bu nedenle bir çelişki ortaya çıkar. *Mutlak Fikir* doğada çelişki içindedir. Çelişki *evrensel us* aracılığıyla insanda ve kültüründe ortadan kalkacaktır. *Mutlak Fikir* özüne uygun bu dünyada yani tarihte birçok uğrağı arkasında bırakarak kendisine dönecektir. Bu nedenle tarih *Mutlak Fikir'*in kendi bilincine vardığı, özgürleştiği bir alan olarak, diyalektiğin temeli olan Varlık-Doğa-Mutlak Fikir üçlemesinin sentez alanı olarak belirlenmiştir.

Hegel'in tarih kavrayışı, dizgenin bir gereği olarak tarihin ikili anlamını benimser. Tarih hem geçmişi hem de geçmişin bilgisini içerir. Birçok dilde bu ikili anlama rastlamak olasıdır. Hegel tarih kavramının bu iki anlamını doğal ve gerekli bulur. Ona göre, *"Bu iki anlamın aynı sözcükte bir araya gelmesi dış bir rastlantıdan daha fazla bir şey"*dir.[78] Tarih, geçmiş olarak bilincine varılıp anlatılmadıkça bir anlam içermez, çünkü Hegel için tarihin bir ereği vardır ve ereğe doğru akan tarihsel süreçte, anlatıma dönüşmemiş olanlar tarihin bir parçası olamaz. Zaten Hegel tarihsel olgunun tümüyle ilgilenmez, dikkatini

[78] **Hegel, Tarihte Akıl, s.164**

ereğe yönelik gelişim üzerine yöneltir. Olaylar ve olgular ereğe doğru akışla ilgiliyse tarihin içeriğini oluşturur veya tarihin bir parçası olmayı hak ederler. Öyle ki tarih kavramının içeriği erekle belirginleşmiştir. Gelişim olmadığı zaman kendi içinde uzayıp giden olaylar tarihin dışında kalacaktır.[79] Özne-nesne özdeşliğini kabul eden, temel kategori olarak "Kavram"ı alan Hegel dizgesinin zorunlu bir sonucu olarak tarih, olguyla kavramın özdeşliğidir. Tarih kavramı, Hegel'e göre *Mutlak Fikir'in* dünyadaki 6000 yıllık çabalarının zorunlu kıldığı şeydir. [80]

Mutlak Fikir kendinde bir olanaklar bütünüyken kendi dışına çıkıp kendini doğa olarak serimler. Burada kendine yabancılaşan *Mutlak Fikir* insanın *ve* kültürün tarihsel gelişimiyle kendine dönecektir. Ancak bu dönüş aynı zamanda bir gelişimdir, çünkü *Mutlak Fikir* artık hem *kendinde* ve hem de *kendi için* olacaktır. Doğadan bu ayrılış, doğayla insan arasındaki ayrım Hegel için önemlidir. Hegel doğada bu gelişimin canlılarla başladığını öne sürer. Önce bitkilerden, ardından hayvanlardan söz eder, içgüdüsellik üzerinde durur.[81] Bitkilere göre gelişmiş olsalar da hayvanların etkinlikleri duyusal etkinliktir ve bu nedenle doğanın döngüsünden kurtulamazlar. Hayvanlar dünyası türün birey üzerinden nicel deviniminin döngüsü gibidir. İçgüdüsel ve duyusal olanda özgürlük yoktur. Özgürlük için bilinç ve düşünme gerekir. Hegel'e göre düşünen ve bilinç sahibi olan insan bu nedenle başat bir yere sahiptir. Hatta *Mutlak Fikir* Hıristiyan üçlemesini çağrıştıracak şekilde insanda edimselleşecektir. Bu nedenle Hegel'in tarih kavrayışına göre gelişim, insanın olumsuzlayıcı eylemiyle gerçekleşir. *Mutlak Fikir* Tanrı olarak kabul edilirse, insan onun yeryüzündeki halifesi gibidir.

---

[79] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.164
[80] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.183
[81] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.164-172

Hegel'e göre yaşamı oluşturan şey, gerçekte kendi gelişimini çözen ve bu devinimde kendini yalın olarak saklayan bütündür. Yaşam kendisinden başka şeyi, yani bilinci gösterir. Bu başka yaşamsa özbilinçtir. Özbilinç, kendini ona bağımsız bir yaşam olarak gösteren "başkası"nın ortadan kaldırılması yoluyla kendinden emin olabilir. Bu nedenle özbilinç istektir. Bir başka özbilinç yoksa ve onda kendini tanıma isteği yoksa, özbilinç oluşamaz. *Mutlak Fikir* tözdür, ama aynı zamanda özgürlük ve bağımsızlık içinde ayrımlaşmış kendileri için var olan özbilinçlerin birliğidir. Bu anlamda ben, bizdir.[82] İnsanı bu denli önemli kılan şey de insanın özgür ve özbilinç sahibi olabilmesidir. Özgürlük ve özbilinç sahibi olmak, *Mutlak Fikir*'in ereğidir. Dolayısıyla insanın ereğiyle *Mutlak Fikir*'in ereği özdeştir. Ayrıca insan eylemdir, etkinliktir. Eylemiyle ve etkinliğiyle insan olumsuzlayıcıdır. İnsanın olumsuzlayıcı olması değişimi sağlar. İnsan etkinlikleriyle *Mutlak Fikir*'in kendisini zamanda açımlamasını olanaklı duruma getirir. Ayrıca insan bilinç sahibidir. Bilinçli olmak, isteği kapsar. İstek, hayvansal isteğin dayandığı duyusal temelden farklıdır. Hayvansal istek hayatın korunması ve sürdürülmesiyle yetinir. Oysa insan isteği hayatı bir başka değer uğruna yitirmeyi bile göze alabilir. Bu istek, eylemi ve olumsuzlamayı sürekli duruma getirecektir. *Mutlak Fikir*'in kendinde ve kendi için, yani özgür ve özbilinç sahibi olarak kendine varma ereğinin basamakları *insan isteği* aracılığıyla aşılabilir.

Özgürlüğün ve özbilincin ortaya çıkması için bilinç ve düşünme gereklidir. Ama bunlar yetmez. Bir özbilincin var olabilmesi için ya da Hegel'in deyişiyle insanın öznel gerçekliğini nesnel gerçeklik durumuna getirebilmesi için, en az iki öznenin olması gerekir. Bu iki özbilinç sahibi özne, ötekine kendi özbilincini benimsetebilmek için hayatlarını tehlikeye atarlar. Ancak Hegel'e göre kavram gereği bu savaşta iki taraftan biri tutumunu değiştirmelidir. Kendi hayatını kaybetme tehlikesini göze almayarak ötekinin

---

Hegel, Tinin Görüngübilimi, s.129-132

özbilinçli varlığını kabullenmelidir. Özbilinci kabul edilen de karşıdakini öldürmeyecektir, çünkü özbilinç, ancak tanınan bir şey olarak vardır. Özbilinç karşısında bir öteki özbilinci görünce, önce onu kaldırmayı kendinde zorunlu görmüştür. Bu başkasını ortadan kaldırmadıkça ya da ona kendini tanıtmadıkça rahat edemeyecektir. Bu çatışmada tarafların tutum değiştirmesini de Hegel, *kabul edilme* kavramının gereğince zorunlu görür. Eğer taraflardan her ikisi de başlangıçtaki tutumlarını sürdürselerdi sonuçta biri ölecekti. Dolayısıyla kabul edilme kavramı olanaksızlaşacaktı.

Bu karşılaşmada yengi sahibi *efendi* öteki *köle* olacaktır. Efendi bağımsız, köle bağımlı varlık haline gelecektir. Bu nedenle Hegel'e göre ilk insan asla yalnız bir insan değildi, ilk insan ya köle ya da efendiydi. Böylece insanlar arasındaki ilişkinin tarihi ve yine oradan geçen insan-doğa ilişkisinin tarihi, köle ve efendinin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemelerinin tarihi ya da köle efendi diyalektiği şeklinde olacaktır. Bu ilişki özgürlüğün de koşuludur. Özgürlük yaşamın tehlikeye atılmasıyla kazanılacaktır. Yaşamını hiç tehlikeye sokmamış birey, hiç kuşkusuz bir kişi olarak tanımlanabilir ama bağımsız bir özbilinç olarak tanınmışlığın gerçekliğine erişemeyecektir. Demek ki efendi sadece özbilinç sahibi ve özbilincinin tanınmışlığı doyumunu yaşamayacak, aynı zamanda özgür de olacaktır. Ancak bu bakış yanıltıcıdır, çünkü efendi tanınmışlığı yaşayamaz. Efendiyi tanıyan özbilinç sahibi biri değildir. Efendiyi tanıyan köledir. Her karşılaşma kavramı gereği efendiyi açmaza sürükler, çünkü her tanıyan köle olacaktır. Böylece efendi kendi için var olan bilinç olacaktır. İnsanlar arası ilişkinin tarihindeki rolü de bununla sınırlıdır.

Tarih efendinin çıkmazında takılıp kalmaktan kölenin emeğiyle kurtulur. Köle hayatını kaybedeceğine yönelik duyduğu derin korku yüzünden kendi özbilinçli varlığından vazgeçmiş, efendiyi tanımıştı. Böylece kölelik için efendi öz olmuştu. Duyduğu korkuyla kendi içinde tepeden tırnağa titreyen kölenin bütün benliği sarsılmıştı. Gerçi bu korku bilgeliğin başlangıcı olacaktır ama kölenin

bilinci kendisini henüz *kendi için varlık* olarak bilmez. Ancak çalışma yoluyla köle kendine gelir ve kendini bilir. Çalışma kölenin doğayı egemenlik altına almasını ve böylece efendinin konumuna yükselmesini sağlar. Doğayı dönüştürürken kendini dönüştüren köle, kendini dönüşmüş doğada tanır. Köle kendi istemiyle bulunmadığı çalışma etkinliğinde, efendi için çabalarken, çalışma sayesinde ürettikleri üzerinden özbilincini kazanır.

Kölenin savaşta ve daha sonra efendisinin hizmetinde çalışırken duyduğu ölüm korkusu, efendinin de ölümlü olduğunu fark etmesini sağlar. Böylelikle köle yaşamın bu gelip geçiciliğinin bilincine varır. Acısını dindirecek bir arayışa girer. Hegel bu arayışın Stoacılığın gerekçesi olduğunu söyler. İnsan bilincinin daha başka düşünme eğilimleri, örneğin hiçlik ve kuşkuculuk ve hatta Hıristiyanlık inancının da bu bilinç süreci içinde geliştiğini savlar. Düşünce tarihinin birçok aşaması böylece bilincin gelişiminin uğrakları olarak kabul edilir ve köle/efendi diyalektiği içinde Hegel'in dizgesine göre anlamlaştırılır.

Kölenin çalışması belirleyicidir. Köle çalışma yoluyla nesneyi dönüştürerek kendini eğitir ve doğayı biçimlendirirken kendini de biçimlendirir. Çalışma bir yandan nesneyi üretirken insanı da üretir. Efendinin isteğiyle başlamış olsa da çalışma kölenin nesneyi dönüştüren bir bilinç olarak kendini tanımasını sağlar. Ürettiği ya da dönüştürdüğü nesnede köle kendi özerk yönünü görür ve orada kendini gerçekleştirir. Nesnenin dönüştürülmesinde öznenin nesneye üstünlüğünü kavrayan köle, doğayı aşabileceğini, dolayısıyla özgürleşebileceğini fark eder. Hatta özgürleşme olanağı olan tek varlık olduğunun da ayrımına varır. Çalışma efendinin buyruğudur ama çalışmasıyla nesneleri nasıl dönüştüreceğini ve üreteceğini bilen köledir. Kölenin çalışması nesnel dünyayı öznel dünya haline getirir. Örneğin toprak parçası tarla oluverir. Böylece nesne öznel bir görünüm kazanır. Bu bir efendilik görüntüsüdür. Nesne üzerinde kölenin efendiliği ortaya çıkar. Köle kendi

çalışmasıyla ortaya çıkan üründe özbilinçli bir insan olma belirtilerinin doyumuna varır. Nesneyi öznelleştiren köle, bu yolla kendi köleliğini ve dolayısıyla efendiyi de aşma yolunu bulmuş olur. [83]

Saygınlık savaşında köle biyolojik kimliğini kaybetmekten korkuyordu. Çalışma sayesinde bu korkuyu yenmiştir. Başka olandan duyduğu bu derin korkuyu üzerinden atarak, onunla arasındaki farklılığı korku gibi olumsuz bir düzlemde değil, onu kendine benzer kılmak gibi yapıcı ve nesnel bir düzlemde kavrayacaktır. O halde çalışma insanın özbilince ulaşmasının yoludur. Çalışmanın insanlaştırıcı yönü, onun özdoyum yaratmamasıyla ilgilidir. Kendisi için çalışsa içgüdülerini gerçekleştirmiş olurdu. Çalışma başkasının isteklerini karşılamak için yapıldığında ancak insanın kendini doğadan ayrı kavrayabilmesine olanak verir. Hegel'e göre bu nedenle özgürlük insanın içgüdüleriyle hareket etmesinden çok içgüdülerini engellemesiyle ilişkilidir. Verili olanı gerçekleştiren hayvanlarda özgürlük yoktur, çünkü özdoyum yaşayan hayvanda özgürlük bilinci gelişemez. Fakat başkası için çalışan insan, emek aracılığıyla dönüşen nesnede kendini, özünü ve özgürlüğünü kavrar. Köle emeğiyle doğayı dönüştürdüğü gibi tarihi de dönüştürecek ve efendinin tanınma açmazını da yenecektir. Herkesin özbilinç sahibi olduğu, herkesin özgür olduğu *akıl devleti* kölenin çalışmasıyla başlattığı gelişme basamakları sonucunda kurulacak ve böylece efendi de kurtulacaktır. Hıristiyanlık bu gelişimin dışa vurumudur. *Baba-oğul-kutsal ruh* kavrayışı kölenin gelişimine uygundur. Hegel'in felsefesine de uygundur. İsa kölenin rolünü üstlenmiş gibidir. Hegel tarihin Hıristiyan-Germen devletinde sonlanmasının gerekçesini burada bulur.

Çalışma, doğanın da insana benzemesini sağlar. Böylece *Mutlak Fikir* doğadaki belirlenimini aşar. *Mutlak Fikir*

Köle Efendi diyalektiği için bakınız; Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.132-160, Kojève, **a.g.e.** s. 39 ve devamı, Tülin Bumin, **Hegel**, İstanbul, YKY Yayınları, 2001, s.39-51

kendini açımlarken *evrensel us* olarak iş görür. Çalışmayla insana benzeyen doğada us, insanın gelişim basamakları aracılığıyla önce *içgüdüsel us* olarak belirir. Ardından *gözlemci us* olur ve sonunda *evrensel us*, yani kendinde us ve kendini inceleyen us haline gelir. *Evrensel us* hem *yasa koyucu us ve* hem *sınayıcı us* olarak karşımıza çıkar. Hegel bu nedenle Mantığı temel bilim kabul edecektir. [84] Böylece mantık, tarihi kavramanın biricik yolu oluverir.

Köle/efendi diyalektiği tarihin devindiricisidir ama tarihin onca ayrıntısını anlamamıza olanak vermez. Hegel de bunun ayrımındadır. 1807 yılında yayımladığı *Tinin Görüngübiliminde* köle/efendi diyalektiğine önemli bir yer ayırmasına karşın daha sonra yayımladığı *Mantık* ve *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nde bundan çokça söz etmez. Kendinden sonra yayımlanan *Tarih Felsefesi Notları*'nda da köle/efendi diyalektiğini konu edinmez. Alexandre Kojêve gibi Hegel'ciler köle/efendi diyalektiğini kendilerine temel almışlar ve Hegel'den bile daha çok önem vermişlerdir. Köle/efendi diyalektiği insan bilincinin gelişiminin basamakları için ışık tutmuş olsa bile tarihsel yapıyı bir bütün olarak açıklamamıza yetmez. Hegel bu nedenle kendi dizgesine uygun bazı kavramları tarihe taşır ve tarihi açıklamaya girişir.

Hegel tarihte gelişim fikrine sahiptir ve tarihin bir ereği olduğunu varsayar. Bu nedenle de gelişimi kavramın içeriği olarak belirler. Ancak Hegel, ereğe yönelik gelişimi tarih olarak nitelerken, bu basamakların akışındaki uğrakları veya öteki insan etkinliklerini tarihin konusu olarak görmez. Ereğin bir parçası olarak kabul etmediği alanları tarih bilgisinin etkinliğine terk eder. Ona göre tarih yalnızca olanı, olmuş olanı, olayları ve eylemleri kavratmak zorundadır ve sadece olmuş olanları kendine erek edindiğinde tarih olacaktır. Hegel tarihe felsefi bir yaklaşımda bulunmaktadır ve felsefe tarihte *Mutlak Fikrin* özgür ve özbilinç sahibi olarak kendine dönüşünün

---

[84] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s,.274-278

basamaklarını ayrıştırmalıdır.[85] Felsefe tarihe *us kavramını* getirir ve us gözüyle tarihi inceler. Us asla tikel sonlu bir erekle değil, yalnızca saltık erekle ilgilenir.[86] Hegel tarihi usun yasalarıyla inceler ve açıklamaya girişir.

Hegel'in yaşadığı dönemde yaygın olan tarih kavrayışına göre, insanın doğal durumu altın çağıdır ve tarih bu doğal durumun bozulmasıyla sürüp gitmektedir. Hobbes dışında bu fikre fazlaca karşı çıkan olmamıştır. Hobbes doğal durum için "*insan insanın kurdudur*" der.[87] Hegel de bu doğal durumun olumlu algılanmasını gelişim fikriyle çelişik bulur ve karşı çıkar. Hegel'e göre tarih ereği olan bir gelişmedir ve tarih öncesi bir altın çağ varsayımı dinsel mitleri çağrıştırır. Bu varsayım cennetten kovulma mitinin düşünceye yansıması gibidir. Hegel'e göre böyle bir altın çağ olsa bile bunun tarih açısından bir önemi yoktur, çünkü anlatı haline gelmemiş bir geçmiş bilincin bir parçası olamaz. Dolayısıyla ereksel tarih kavrayışının dışına düşer. Ayrıca Hegel özellikle Aydınlanmacılarda belirgin olan insanın doğal durumda daha özgür olduğu, devlette ise bu doğal özgürlüğe sınır koyma zorunluluğunun doğduğuna yönelik görüşleri de eleştirir. Ona göre insanın doğal haklarına sahip olduğu, sınırsız bir uygulamayla özgürlüğünün tam tadına vardığı bir doğal durum sadece varsayımdır. Bu varsayımın geçerliliği olamaz. Hatta Hegel'e göre bu varsayımlar; "*kuramsal düşüncenin karışık tasarımlarından biridir, ağızdan kaçtığı, sonra da tarihsel bir kanıt bulunamadığı için gerçek süsü verilen sözlere dayandığını*"[88] söyler. Hegel'e göre doğal durumda özgürlük de olmaz, çünkü özgürlük doğal ve dolaysız bir şey değildir. Daha çok kazanılması gereken bir şeydir. Bu kazanılma da bilme ve istemenin eğitimden geçişini sağlayacak sonsuz bir dolayım yoluyla olur. Bu nedenle doğal durum daha çok haksızlık, şiddet, dizginlenmemiş doğal içgüdü, insanlık dışı eylemler ve duygulanımlar durumudur.

---

[85] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.32
[86] Hegel, **Tarihte akıl**, s. 35
[87] Timuçin, **Düşünce Tarihi 2**, s.133
[88] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.119

Tarihin doğal bir durumla, bir suçsuzluk durumuyla başlamasını istemenin, Hegel'in dizgeciyle çeliştiği açıktır, çünkü *Mutlak Fikrin* ilk durumu, onun henüz gerçeklik kazanmadığı bir özgür olmayış durumunu yansıtır. Hegel'e göre özgürlük dolaysız ve doğal bir şey değildir. Daha çok kazanılması gereken bir şeydir. Bu nedenle Hegel tarih anlatısına *"insanlığın ilk durumunu anlatan geleneklerle, örneğin Musevi geleneğiyle işe başlamadığını"* [89]söyler.

Yine de Hegel dinsel mitlere yabancı değildir. Varlığı ve tarihi kavrayışında mitlerden yararlanmıştır. Musa'dan kalma mitte insanın birliğin dışına iten durumun dışsal bir kışkırtmaya, yani yılana yüklendiğinden söz eder ve bunun başka bir açıdan karşıtlığa giriş olduğunu, bilincin uyanışını simgelediğini söyler. Bu dinsel miti İnsanın kendinde yatan ve her insanda yinelenen bir öykü olarak görür. Yılan iyi ve kötünün ne olduğunu bilmek olarak tanrısallığı simgelemektedir. Ona göre İnsanın dolaysız varlığının birliğini bozarak, yasak meyveden yiyerek katıldığı gerçekte bu bilgidir.[90] İnsan ve doğa arasındaki karşıtlık böyle başlamıştır. Hegel'e göre erkek kan ter içinde çalışacak ve kadın acıyla doğuracaktır. Buradaki ayrım emek ve emeğin tarihteki gelişimini sağlayacaktır. Bu ayrım aynı zamanda bilginin de kaynağıdır. İnsan doğal yanına göre hiç kuşkusuz sonlu ve ölümlüdür ama bilgide sonsuz ve ölümsüzlüğü bulacaktır. Tüm sonlu şeylerin kendilerinde gerçek olmayan bir yan taşıdığını[91] varsayan Hegel, bilginin gerçekliğinin sonsuzluğuyla ilişkili olduğunu belirler.

---

[89] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.119
[90] Hegel, **Mantık**, s. 90
[91] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s. 88

d) Hegel'in Tarih Felsefesinde Kullandığı Kavramlar

a) Us

Hegel tarih kavrayışını Tarih Felsefesi Derslerinde anlatmıştır. Ölümünden sonra bu notlar kitap haline getirilmiştir. Türkçe'ye *Tarihte Akıl* olarak çevrilen bu notlar, Hegel'in öteki eserlerindeki sistemli anlatımından uzaktır. Tarihte Akıl'da Hegel, tarihe yaklaşımları ve tarih yazımlarını ele almış, tarih felsefesi üzerinde durmuştur. Hegel bu ders notlarında felsefenin tarihe getirdiği biricik kavramın *us* kavramı olduğunu savunur.[92] Usun sonlu eylem gibi dış malzemelerin koşullarına, kendilerinden besleneceği ve etkinliği için nesne olarak kullanacağı hazır araçlara gereksinimi yoktur. O kendinden beslenir. Kendi kendisi için malzemedir ve bu malzemeyi işler. Kendi kendisinin ön koşuludur. Hem doğal evrenin hem ruhsal evrenin dışlaşmasıdır. Bu zaten evrensel tarihtir. Us asla tikel sonlu ereklerle değil, yalnızca saltık ereklerle ilgilenir.[93] Böylece tarih aklın egemen olduğu ve sonsuz olan *Mutlak Fikrin* kendini serimlediği bir alan olur. Hegel tarihi usla kavrar, usla kavranabileceğini var sayar. Ona göre evrensel tarih yalnızca saltık usun görünüşüdür. Düşünce usun ereğinin bilincine varmalıdır. Dünyaya us gözüyle bakana dünya da us gözüyle bakar.[94] Usun kendinde belirleniminin ne olduğu sorunu, dünyanın son ereğinin ne olduğu sorunuyla özdeştir.[95] Hegel'in tarih kavrayışının en önemli kavramı ustur. Evrensel us *Mutlak Fikrin* kavranabilen yüzüdür.

Tarihin usla kavranacağına yönelik görüşü ilk kez dillendiren Anaksagoras'tır.[96] Anaksagoras'a göre us dünyayı yönetmektedir, fakat Anaksagoras'taki us kendi bilincinde değildir ve ereksellikle bağı yoktur. Hegel Anaksagoras'ın

---

[92] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.34
[93] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.35
[94] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 37
[95] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 55
[96] Timuçin, **Düşünce Tarihi 1**, s. 207

usla dünyaya bakışını olumlu bulur, ancak bu bakışın usun doğada bulunduğu ve genel yasalarca değişmeksizin yönetildiği düşüncesinin ötesine geçmediğini vurgular. Yine de Anaksagoras'ın Hegel için öncül olduğundan söz edebiliriz. Aristoteles, Anaksagoras'tan dünyayı usla kavradığı için, sarhoşlar arasında bir ayık olarak anılması gerektiğini söyler. Platon da Anaksagoras'ın bu düşüncesiyle yakından ilgilenmiştir. Doğayı akla uygun bir açıklama yaptığı için Anaksagoras'ı Sokrates'in konuşmaları aracılığıyla öven Platon, Anaksagoras'ın eksikliklerini de ortaya koyan bir eleştiri yapar. Platon'a göre eksiklik Anaksagoras'ın ilkesinde değil, bu ilkenin somut doğaya uygulanışındadır. Platon Sokrates'in dilinden kaygısını açıklar: *"Doğayı akla uygun olarak bana açıklayacak, tikel olanda kendi tikel ereğini, tümde genel ereği, son-ereği, iyiyi gösterecek bir öğretmen bulmuş olduğuma güvenip sevinmiştim. Bu güvencemi yine de yitirmezdim. Ama tam da Anaksagoras'ın yazılarına büyük bir istekte sarıldığım zaman... ne çok aldanmışım. Anaxagoras'ın us yerine yalnızca hava, esir, su ve benzerleri gibi dışsal nedenler gösterdiğini anladım"*[97] Hegel, Anaksagoras'ın eksikliklerinin ayrımındadır ve kendi dizgesine göre bu eksiklikleri gidermeye çalışır.

Usla dünyaya yaklaşımın bir başka görüntüsü dinsel inançlarda ortaya çıkar. Bir öngörünün dünyayı yönettiği yolundaki dinsel doğru bu türden bir açıklamadır. Bu öngörü tanrısal öngörüdür ama saltık usa uygundur ve bir ereği vardır. Hegel, bu yaklaşımın daha yakından bakıldığında, inancın belirsiz olduğu ve dünya olaylarının tümüne uygulanamayacağını savunur. Dünyayı yöneten bir plan vardır ama bu plan gizlidir. Soyutlamada kalmakta, öngörü düşüncenin belirlenmeksizin öyle kabaca genelleşmesiyle yetinmektedir. Dolayısıyla bir açıklama yapamaz. Bu nedenle Hegel, evrensel us kavramını geliştirir. Mantık bilimi usun bütün izlerini takip edebilir ve somut belirlenimlerini kavrayabilir. Hegel'e göre evrensel tarihte ele alınması gereken bireyler tamamen

[97] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 43

halklar ve devletlerdir. Öyleyse öngörü inancıyla oyalanmamak gerekir. Dünyayı yöneten bir öngörünün varolduğu tarzındaki genellemeyi aşıp da belirliliğe varmak istemeyen soyut, belirsiz inançlarda kalamayız, tam tersine bu konuda çok daha çok ciddi davranmak zorundayız. Somut olan, yani öngörünün izlediği yollar, tarihte araçlar ve görünüşlerdir, bunlar açık olarak önümüzdedir. Bizden istenense yalnızca bunları *Mutlak Fikir*'le ilişkisini kurmamızdır.[98]

b) Erek

Hegel evrensel tarihi ereksellik içinde kavrar. Tarih *Mutlak Fikrin* özgür ve özbilinç sahibi olarak kendine dönüşünün son aşaması gibidir. Bu ereğe yönelik gelişimin izlerini biz ussallıkla bulabiliriz, çünkü bu gelişim diyalektik biçimde ussal olarak akar. Bir ereği olmayan devinimlerde gelişme yoktur. Nicel değişimlerden söz edilebilir. Ancak nitel bir gelişim erekseldir. Hegel tarihin bir ereği olması gerektiğini savunur. *Ereksellik* Hegel'in tarih felsefesinin ikinci kavramıdır. Bütün tarihsel süreç bu erekselliğe göre anlamlaşır, olaylar veya olgular bu ereğe yönelik önem kazanır. Erekle ilişkili değilse ya da geçmişte kalmış bir uğraksa, Hegel'e göre bu türden bir olay ya da olgu tarihin bir parçası değildir.Aziz Tommaso da erekselliğe dikkat çekmiş ve her etkin şeyin bir amaca göre etkinliği olacağını varsaymıştır. Hegel, erek fikrinin doğru kavranmayabileceğinin kaygısını da yaşar; "*tarihe, halkların mutluluğunun, devletlerin bilgeliğinin ve bireylerin erdemlerinin kurban edilmek için götürüldüğü bir mezbaha gözüyle baktığımızda bile, bu dev gibi kurbanların kime hangi son ereğe kurban edildikleri sorusu zihnimizi kurcalar.*" [99] Hegel son ereğin bir yazgı olduğunu belirler. *Mutlak Fikrin* özgür ve özbilinç sahibi olmuş *Mutlak Fikir* olarak kendine dönmesi bir yazgıdır. Ancak bu yazgı bir kavram olarak da ilke olarak da soyuttur.

---

[98] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 46
[99] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 84

Böyle olduğu için de ne kadar kendinde doğru olursa olsun tamamen gerçek değildir. Onun aslı bir olanak bir yetidir. Kendi içinden çıkıp varlığa geçmemiştir. Gerçeklik kazanabilmesi için etkinlik gerekir. Etkinliğin ilkesi de istençtir. İstenç de genel olarak insanların dünyadaki etkinlikleridir. Ancak bu sayede soyut kavramlar ve erek gerçeklik kazanır.[100] Hegel *Mutlak Fikri* hem töz hem son erek olarak açıklarken Tanrı'yla özdeşleştirir: *Mutlak Fikrin* ereği saltığın bilinciyle kendisini bilinçlendirmektir. Öyle ki, bu bilinç tek bilinç olsun ve tek başına doğru olsun, her şeyin bu bilince göre temellendirilmesiz gereksin ve gerçekten de temellendirilebilsin, evrensel tarihine geçmişte ve şimdide egemen olsun. Bu noktayı gerçekten tanımak, Tanrı'yı saymak ya da doğruyu övgülemek demektir. Saltık son erek işte budur.[101]

Erek söz konusu olduğu zaman genellikle salt dışsal ereksellik göz önüne getirilir. Bu bakış açısından şeyler belirlenimlerini kendi içlerinde taşıyor olarak değil, tersine yalnızca dışlarında yatan bir ereğin olgusallaşması için kullanılan ve tüketilen birer araç olarak kazanırlar. Hegel bunu yararcılığın bakış açısı olarak nitelendirir. Ereğin *Mutlak Fikrin* gelişimi açısından üç basamağı olduğunu söyler. Birincisi *öznel erektir*. Öznel erek kendi için erektir ve her şeyin kapsandığı ama hiçbir şey olunmayan yüksüzlüktür. İkincisi *kendini yerine getirmekte olan erektir*. Öznel erek burada içerik kazanır. Karar kılınma bu basamağın görüntüsüdür. Üçüncüsü kendini yerine getirmiş olan kendi kendinin bilincinde olan *Mutlak Fikrin* ereğidir.[102]

c) Gelişim

Tarihin akışı ereğe doğru basamak basamaktır. *Mutlak Fikrin* özgür ve özbilinç sahibi olmak için bazı uğraklarda bulunması ve aşması gerekir. Bu nedenle tarihsel akış bir gelişimdir. Böylece *gelişme* fikri Hegel'in tarih felsefesinin temel kavramlarından biri olur. Ereğe yönelik değişimler

---

[100] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 85
[101] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.182
[102] Hegel, **Mantık**, s. 294-295

nicel değil nitel olmalıdır. Şüphesiz nicel gelişimler bir süre sonra nitel gelişim olacaktır. Hegel, nicel ve nitel ilişkisi üzerinde de durur ve bu ilişkinin mantıksal zeminini tartışır.[103] Tarihin gidişinde bir halkın, devletin ve yaşama düzeninin korunması önemlidir. Bireyler de kendi etkinlikleriyle bu ortak yapıya katılırlar ve törel yaşam böylece korunur. Böyle varolup giderken *Mutlak Fikrin* kendine dönüşü olanaksız olacaktır. *Mutlak Fikrin* bu uğrağı aşması evrensel tarihin yolunun açılması gerekir.

Gelişim, ereği olan tarih kavrayışının zorunlu sonucudur ve kendi başına gerçekleşemez. Bireylerin etkinliğine gereksinimi vardır. Hegel'in tarih kavrayışındaki gelişim fikri devrimcilerin ilgisini çekmiştir. Solcu Hegel'ciler de gelişim fikrini merkez alırlar. Değişim kavramı zorunlu olarak diyalektiği gerektirir. Diyalektiğin temel Varlık-Hiçlik-Oluş üçlemesinden başlayarak *Mutlak Fikir* kendini gerçekleştirmede çeşitli uğraklardan geçmelidir. Doğa alanında da tarih alanında da bu üçlemeler ve uğraklar, tez, antitez ve sentez yoluyla akıp gidecektir. Her sentez yeni bir tez olacak ve akış sürecektir. Ancak Hegel'e göre bu akış sonsuz değildir ve olamaz. *Mutlak Fikrin* kendisine dönüşünün basamakları olarak bir anlam kazanır. *Mutlak Fikir* bir süre varolduğu uğrakta dünyayla bozuşur ve bu uğrağı aşmak ister. Hiç kuşkusuz *Mutlak Fikir* hiçbir zaman dinginlikte değildir, tersine her zaman ilerleyen devimi kavramıştır. Ama nasıl çocukta uzun dingin bir beslenmeden sonraki ilk soluk o salt nicel gelişimin dereceliğini kırarsa, nitel bir sıçramayla doğum gerçekleşirse, oluşumu içindeki *Mutlak Fikir* de öyle yavaş yavaş ve usulca kendine doğru olgunlaşmakta ve sıçramalar göstermektedir. Önceki uğrağının yapısını parça parça çözer ve bunun sarsıntısı fark edilemeyen küçük değişmeler olur. Kurulu düzende yayılan kayıtsızlık ve can sıkıntısı bir bilinmeyenin belirsiz önsezisi olur. İşte bu yeni bir aşamanın habercisidir. Hegel'e göre bir şimşek gibi, birden bire yeni dünyanın biçim ve yapısı aydınlanır. [104]

---

[103] Hegel, **Mantık**, s. 161-192

[104] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s. 27

Gelişim ussallıkla ereğe doğru zorunlu bir akıştır. Dolayısıyla rastlantısallık barındırmaz. *Zorunluluk* Hegel'in tarihe taşıdığı kavramlardan biridir.[105] Tarihte olup bitenler zorunludur. Hegel'e göre felsefe incelemesinin rastlantısalı uzaklaştırmaktan başka amacı yoktur.[106] Bu nedenle tarihe yaklaşımında rastlantıya yer vermez, çünkü Ona göre rastlantısallık dış zorunlulukla aynı şeydir, yani dış koşullardan başka bir şey olmayan nedenlerdir. Ereği olan gelişimin yer aldığı evrensel tarihte rastlantısallık barınamaz. Olan olması gerekendir ve evrensel tarihte ne varsa ereğin gerçekleşmesi için zorunludur, çünkü bütün olaylara erek önceldir. Mantıksal önceliği vardır ve bütün olanlar ereğe doğru yönelen gelişimin zorunlu basamaklarıdır.

d) Değişim

Bir ereğe yönelmiş olsun olmasın zorunluluk değişim gerektirir. *Değişim* Hegel'in Tarih Felsefesinde yer verdiği bir başka kavramdır. Bir süre var olduğu için ilgimizi çeken ve sonra yiten bireylerin, halkların ve devletlerin değişen görünümlerinden elde edilen bu kavram, Hegel'in diyalektiğinden de çıkarsanabilir. *Mutlak Fikir* her sentezde yeni bir tez olur ve karşıtına dönüşür. Karşıtına dönüşme değişimi anlatır. Değişme kavramının olumlu yanı gelişim fikridir. Ama olumsuz yanı hüzünlüdür. Hegel değişimin insanı hüzne sürükleyen dokunaklığını sorgular; "*Nedir bize bu denli dokunan? Tarihteki en zengin oluşumun, en güzel yaşamın bile yok olup gitmesi ve en iyi şeylerin yıkıntıları arasında dolaşmamız. En soylu en güzel diye bilip bağlandığımız şeyi elimizden alıyor tarih: onu tutkulara kurban ediyor. Her şey, geriye hiçbir şey kalmacasına gelip geçiyor.*"[107] Hegel bu hüznü kişisel kayıplardakinden daha derin olarak, insanın hiçbir yarar gözetmeksizin insan değerlerinin kaybında

---

[105] Marx, (Çev. Kenan Somer) **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Ankara, Sosyal Yayınları, 1997 s 30

[106] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 35

[107] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 40

yaşandığını belirler. Fakat Hegel felsefesinde çıkmaz ya da umutsuzluk yoktur. Hegel'e göre değişmenin olumlu yanı gelişmedir ve dikkatimizi ona vermemiz gerekir, çünkü her değişimde değişmeden kalan olan odur. Doğulular bunun ayrımına varmıştır ve Anka kuşunun küllerinden yeniden var olmasını masallarında anlatırlar. Ancak Batılılar bu tasarımı eksik bulur. Bu tasarım belki vücut için uygundur. Fakat *Mutlak Fikrin* ruhsallığına uygun düşmez. Hegel'e göre Batılı için ve örneğin Hıristiyan için ruh yalnızca gençleşmiş olarak doğmaz, fakat incelmiş, yükselmiş olarak doğar. Kendi kendisine doğallıkla karşı çıkar, kendi biçimini yiyip tüketir ve bu yoldan yeni oluşumuna yükselir. Varlığın kabuğunu kırdığında, düpedüz başka bir kabuğun içine girmez, fakat daha çok önceki varlık biçiminin külünden daha saltık bir ruh olarak meydana gelir.[108]

e) Tutku

Değişimin ve gelişimin öznesi *Mutlak Fikirdir.* Ancak *Mutlak Fikir* açımlarken evrensel us olarak görünür. *Mutlak Fikir* veya evrensel usun edimleşmesi gerekir. *Mutlak Fikrin* kendine doğru daha incelerek, daha özgür ve özbilinç sahibi olarak ilerlemesinin basamaklarında uğrakları aşması için araçlara gereksinim vardır ve bu araçların en önemlisi insanın tutkularıdır. Tutku insanın olumsuzlayıcılığının simgesidir. İnsan eylemdir ve tarihi yapandır ama o bunu tutkularıyla yapar. Tutkularının da bilincinde değildir. Us tam da burada iş görür. Hegel'in *"usun hilesi"* diye adlandırdığı bir süreçte insan tutkularıyla eyleme geçer. Ancak bu eylemin *Mutlak Fikir*'in ereğiyle ilişkisini bilmez. İnsanlar sadece tutkularını gerçekleştirir. Bu tutkular onun öznelliği için de ussaldır. Tutkuları gerçekleştirmek için eyleme geçtiğinde, bu eylem aynı zamanda *Mutlak Fikrin* bir sonraki uğrağa taşınmasını da sağlayacaktır. Böylece *tutku,* tarihin akışının öznesi olarak Hegel'in tarih kavrayışında

---

[108] Hegel, **Tarihte Akıl**, s. 41

önemli bir kavram olur, çünkü öğeler kendi doğalarına uygun kullanılırsa onları dizginleyen bir ürün meydana getirirler. Tutkular da benzer bir biçimde tatmine kavuşur, kendilerini ve amaçlarını doğal belirlenimleri doğrultusunda yerine getirerek insan toplumu denen yapıyı ortaya çıkarırlar. Tek başlarına insanlar, genel hak karşısında kendi öznel amaçlarının savaşımını sonuna kadar verirler. Kendilerini davranışlarında özgür hissederler. Tutkular insanı eyleme çağırdığında peşinden giderler, çünkü eylemde bulunan daima bireyseldir. Birey gerçekte varolan bir şeydir. Belirli olduğu için eylem bireyle edimselleşebilir. Eylemde bulununca varlığını gerçekleştirir ve yöneldiği şey de hep kendi amacıdır. İlgi ve çıkar, bireysel olsa da bu genele karşı olduğu anlamına gelmez. Tutkunun vazgeçilmezliği, başka her türlü şeyi ereğin dışında tutması ve bireyin bütün enerjisini ereğe yöneltebilmesini sağlamasındadır.[109] Evrensel tarihin tutkuların oyunu olarak görülebileceğini söyleyen Hegel, parlak krallıkların, yapıtların yıkılışı ve geçicilik karşısında içimizin üzüntüyle dolacağını söyler. Fakat insan tutkulardan vazgeçmez. Hegel'e göre, dünyada hiçbir yüce şey, tutku olmaksızın meydana gelmemiştir. Tutku isteme enerjisinin ve etkinliğinin öznel yönüdür. İnsanlar ilgilerini tutkuları sayesinde gerçekleştirirler. Öznellikleriyle gerçekleştirdikleri her değerde içlerinde olan ama bilinçli olmadıkları, amaçlamadıkları başka bir şey daha meydana gelir. İşte bu gelişim tarihin akışıdır, özüdür ve tözsel *Mutlak Fikrin* kendine dönüşünün uğraklarının aşılmasını sağlar.[110] Tutkular, Kant'ın toplumdışı toplumsallık kavramını anıştırır.

f) Kahraman

Tutkularıyla eylemleri gerçekleştiren, tarihin akışını sağlayan bireyler Hegel'e göre Kahramanlardır. Kahramanın etkinliği kendindedir ve kendi için zamanı gelmiş olanı gerçekleştirme içgüdüsüdür. Evrensel tarihin ereği onların kişisel erekleri haline gelir. Bu içerik onların

---

[109] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.89
[110] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.92

asıl gücüdür, çünkü *Mutlak Fikrin* isteği onların isteğidir. Öteki insanlar, ereğini gerçekleştirmek isteyen Kahramana içten gelen bir güdüyle itilirler. Karşı koymak ellerinden gelmez. Halklar daha çok Kahramanın etrafında toplanır. Kahraman onlara içlerindeki dürtüyü gösterir ve onu gerçekleştirmeye çağırır. [111] Bireyler ne kadar tözselliğe katılırsa ve *Mutlak Fikri* ve ereğini içine alırsa, kendi aslına o kadar yaklaşır ve kendilerini gerçekleştirirler. Fakat mutlu olamazlar. Kahramanlar mutlu değildir. Mutluluk, Hegel'e göre kişinin kendisiyle uyum içinde olmasıdır. Kendiyle uyumlu olmak Kahramana uygun değildir. Kahraman kendiyle uyumlu olsa tutkuyla hareket etmeyecek, eyleme tutkuyla sarılmayacaktır. Kendi sonlu varlığıyla sonsuz olan arasında gerilim yaşayan Kahraman, tarihin akışının öznesi olarak tutkulardan uzak kalamaz. Tarihte tatmin olma söz konusudur. Tatmin tikel ilgileri açan ereklerin gerçekleşmesi karşısında duyulur. Bu ereklerin ardına düşen evrensel tarih bireyleri tatmine kavuşmuş olsa bile mutlu olmayı akıllarından geçiremezler.[112] Denebilir ki tarihin mutlu sayfaları boş sayfalardır.

Değişimin olanakları tarihin içinde yer alır. İşte bu daha yüksek bir geneli kavrayan, onu kendilerine amaç edinen, *Mutlak Fikrin* daha yüksek kavramına karşılık gelen ereği gerçekleştirenler, evrensel tarihteki büyük adamlardır. Hegel'e göre işte bu adamlara Kahraman denir. Kendi ereklerini, mesleklerinin sessiz ve sakin, düzenli dizgede olayların kutsanmış gidişinde bulmazlar. Haklılıkları kurulu düzenden değil, başka bir kaynaktan gelir. Şimdiki zamanın henüz ona açılmayan kapısını çalan gizli fikirdir bu ve şimdinin kabuğu içinde henüz başka bir çekirdek gibidir.[113] Gerçi maceracılar da böyle ilgilere sahiptir fakat maceracıların tasarımlarının ve nedenlerinin bilinenlerden ayrı olması, ilgileri yeni ilkelere yönelmesi onları hemen

---

[111] **Hegel, Tarihte Akıl, s.93-94**
[112] **Hegel, Tarihte Akıl, s.96**
[113] **Hegel, Tarihte Akıl, s.100**

haklı çıkarmaz. Haklılık yalnızca içeriğin gücüyle ve bu gücün kaynağı olan erekle ilişkisinden çıkar. Kahramanlar maceracılar gibi kafalarına taktıkları şeyi değil, doğru ve zorunlu bir şeyi istemiş ve meydana getirmiş, içlerine doğan şeyin zamanı gelmiş ve zorunlu bir şey olduğunu bilen kişidir.[114] Kahramanların yaptıklarının bilgisine ve erek kavramına sahip olmaları gerekmez, çünkü onlar sadece uygulamanın içindedir. Zamanı geldiği için kendi yaptıklarını tutkuyla yapmakta ve eyleme yönelmektedirler. Yüreklerinde yatan budur. Kendi dünyalarının bu genel, zorunlu en yüksek basamağını bilmek, bunu kendilerine amaç edinmek, enerjilerini ortaya koymaktır işleri. Ereğin bilincine sahip olmadıkları için bazen Kahramanlar yeni koşulları kendilerinin yaratısı sayarlar. Kendi açılarından haklı olabilirler. Zamanlarındaki dünyayı, kavramı, sonra gelenin ne olduğunu bilmektedirler. Ötekiler de Kahramanların bayrağı altında bu güçleri nedeniyle toplanmıştır, çünkü Kahramanların söyledikleri zamana uyar. Söyledikleri ve yaptıkları haklıdır. Fakat Kahramanların yaptıkları kendi yaratıları değildir, *Mutlak Fikrin* ereğine doğru zorunlu olan gelişimin ürünleridir. Kahramanlar sadece gerçekleşme araçlarıdır. Hegel'e göre Kahramanda hayranlık uyandıran şey, yalnızca kendilerini tözsel olana, yani *Mutlak Fikrin* organları haline getirmiş olmalarıdır. Bireyin kendi genel tözüyle asıl ilgisi de ancak budur. Bu bağ tarihsel olanla edimselleşir. Tek erek, tek güç, bütün bireylerce tek isteme, o bireylerde tatmini arayan ve gerçekleştiren şey bu bağın kurulduğu tözdür, *Mutlak Fikir*dir. Tam da bu bağ nedeniyle bireyler tarihe şiddet getirirler. Kendilerine özgü bir hakla, yani, *Mutlak Fikrin* ereğine bağlılık hakkıyla şiddetin öznesi olurlar. Bu şiddet de gelişimi sağlar.

Dünyanın gelecekte ne olacağı henüz bilinmiyor, insanın ereği onun geleceğine biçim vermek olacaktır. Evrensel tarihteki büyük adamların hedefi işte budur. Bu hedefe

---

Hegel, **Tarihte Akıl**, s.101

vardıklarında tatmin olurlar. Onları ötekilerinden ayıran bir başka yön de var olanın güçsüzlüğünün bilincinde olmalarıdır. Kahramanların öznel ruhu dünyayı aşmaya kararlıdır, kendisiyle ve var olanla ilgili bilinci sürekli hoşnutsuzluk içindedir. Bu hoşnutsuzlukla isteği şey arasında önce ilgi kuramaz. Öteki insanlar da huzursuzluklarıyla istekleri arasında bir ilgi kuramaz. Kahraman sonunda bu isteği belirleyecek ve dillendirecektir[115] Hegel'e göre isteği belirledikten sonra Kahramanlara karşı konulması boşunadır. Yapıtlarını ortaya çıkarmak için hiçbir engel tanımazlar. Şiddeti dışsal, yabancı bir şey olarak, sahip olduklarını düşündükleri isteğin karşısında görseler de şiddet onları aşar, çünkü ilerleyen *Mutlak Fikir* bütün bireylerin en içindeki ruhudur, en içeride olduğu için de bilinçsizdir, onu büyük adamlar bilinçlendirir. Kahramanı takip edenlerin şiddete eğilimleri kendi içlerindeki *Mutlak Fikrin* dayanılmaz baskısından beslenir. Hegel'in tarih kavrayışında bireyin tarihteki en önemli rolünü Kahramanlar üstlenir, çünkü kahramanlar, çağın isteminin ne olduğunu söyleyebilen ve bu istemi yerine getirebilen kişidir. Onun yaptığı çağın yüreği ve özüdür. O çağını gerçek kılar.

Hegel'e göre birey tarihte kahraman olmak dışında da rol üstlenir. Bu rollerin ilki *yurttaş*'tır. Yurttaş, henüz öznel varoluşunu kavrayamamıştır. Geleneksel ahlaka bağlıdır ve onda ne kişisel ne de evrensel özgürlük bilinci vardır. İkinci rol daha etkin olan *kişi*'dir. Kişi, toplumun ahlakını aşan, öznellikle temellenen bir ahlaka dayanarak eyleyen bireydir. Öznel özgürlük ancak *kişide* edimselleşir. Kişinin ahlakı bağımlı değildir, yurttaşın durgun, gelenekçi ahlakının ötesine geçer. Kişi *Mutlak Fikrin* tözselliğini ve akışını kapalı biçimde fark eder. Hegel, kişinin en yetkin örneği olarak Sokrates'i görür. En yaygın rol ise *kurban*'dır. Kurban, yalnızca özel arzularının ve eğilimlerinin alanında hareket eder. Yurttaşın geleneksel ahlakına ilgi duymaz ve katkısı olmaz. O kendi özel durumuna dönmüştür, amacı

---

[115] **Hegel, Tarihte Akıl, s.102**

özel başarı ve mutluluktur. Kahramanla aynı yazgıyı paylaşırlar. İkisi de kurbandır. Kurban kahramanın kurbanıdır. Kahramansa *Mutlak Fikrin* evrensel tarihindeki akışının kurbanıdır. Hegel'e göre birey, birey olarak önemsizdir. Kamusal ve toplumsal anlamda değeri vardır. Ancak bir devlet içinde özgürleşebilir ve anlam kazanır.

g) Özgürlük

Özgürlüğün Hegel'in dizgesinde önemli bir yeri vardır. Her şeyin gelip kendisine dayandığı son aşama insanın özgürlüğüdür.[116] Hegel'e göre evrensel tarih özgürlük bilincinin ilerlemesidir. Bu ilerleme basamak basamaktır. Birinci basamakta *Mutlak Fikir* özgür olmayan öznelliktir. Bu basamakta sadece bir kişi özgürdür. İkinci basamakta *Mutlak Fikrin* özgürlük bilinci edimselleşir. Ancak burası kimilerinin özgür olduğu bir uğraktır. Üçüncü basamakta ancak *Mutlak Fikir* tikel özgürlükten özgürlüğün saf genelliğine yükselir, bu uğrakta insan insan olarak özgürdür.[117] Hegel'in özgürlük kavrayışı pek de alışık olunmayan bir içeriğe sahiptir. Gerçi Hegel de özgürlüğün öncelikle bağımsızlıkla ilgili olduğunu savunur.[118] Özgürlük ayrıca bilinç işidir, çünkü özgürlük tanımı gereği kendini bilmedir.

Hegel özgürlüğü olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayırır. İstencin belirlenimlerinden kendini soyutlayabilme olasılığı, her türlü içerikten uzaklaşmasıdır. İstenç kendi kendini bu yanıyla kabul ettiğinde ve özgürlüğü bu yanıyla algılayıp yetindiğinde, olumsuz özgürlük ortaya çıkacaktır. Bu tür özgürlük hırs haline gelerek kendini gerçekleştirebilse de boşluğun özgürlüğüdür,[119] çünkü burada bilinç dış koşularla temellenmiştir. Böyle bir içerikle ilgili özgürlük yalnızca seçme biçiminde oluşur. Bu

---

116 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.64
117 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.156
118 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.60
119 Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Sosyal Yayınları, 1991, s.41

biçimsel ve sanısal özgürlüktür, çünkü şuna ya da buna karar vermesinin nedeninin içeriği dışsaldır ve belirgin değildir.[120] Hegel'e göre bu özgürlük özgürlük değil daha çok özençtir. Asıl özgürlük olumlu özgürlüktür. Olumlu özgürlük daha çok zorunluluğu içerir. Zorunluluk süreci katı dışsallığı aşar ve içi açığa serer. Bu yolla birbirine bağlı olanların yabancı olmadıkları gösterilir. Bu zorunluluğun özgürlüğe dönüşümüdür ve bu soyut olumsuz özgürlük değil, somut ve olumlu özgürlüktür. Zorunluluk, zorunluluk olarak özgürlük değildir ama özgürlük zorunluluğu öngereği olarak taşır ve onu ortadan kaldırılmış olarak kendi içinde kapsar. [121] Zorunluluk ancak törel insanda belirir ve törel insan kendinde ve kendi için geçerli bir şey olarak bu zorunluluğun bilincindedir ve bu yolla özgürlüğüne zarar vermek bir yana, tersine özgürlük ilkin bu bilinç yoluyla edimsel ve içerikli özgürlük olur. Henüz içeriksiz ve salt olanaklı özgürlük biçimindeki özençten ayrılır.[122] Hak, töresellik, devlet, işte yalnızca bunlardır olumlu anlamda özgürlük.[123] Devlet vatandaşları yasalara boyun eğdirerek onların öznel istençlerinde bir varoluş ortaklığı meydana getirdiği ölçüde özgürlük ve zorunluluk karşıtlığı ortadan kalkar. Ussal olan tözselliğiyle zorunludur. Biz de onu yasa olarak tanıdığımız ve kendi özümüzün tözü olarak bildiğimiz ölçüde özgürüz. Bu durumda nesnel ve öznel istenç barışır.[124] Bu nedenle özgürlüğü yalnız biçimsel, özel anlamda, asıl özünü meydana getiren nesne ve ereklerden soyutlayarak ele almak olanaksızdır. Bu türden bir özgürlük kavrayışı tek kişi olarak bireyin içeriği neyse onun yalnızca bir yanını oluşturan içgüdü, istek, tutku, istediğini yapma ve keyfiliği özgürlük olarak kabul edecektir. Bunların sınırlanmalarını da özgürlüğün sınırlanması olarak görecektir. Oysa böylesi sınırlama daha

---

120 Hegel, **Mantık**, s.238
121 Hegel, **Mantık**, s.250
122 Hegel, **Mantık**, s.255
123 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.114
124 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.118

çok özgürleşmenin koşuludur. Toplum ve devlet daha çok özgürlüğün içinde gerçekleştiği durumlardır. Birey yasalara boyun eğer, bu boyun eğmeyle özgür olduğunu bilir. Böylece kendi istenciyle karşılaşır. Burada bilme ve isteme birleşir. Bundan ötürü de devlette bireylerin bağımsızlığı söz konusudur. Onlar bilen kişilerdir yani bildikleri genelin karşısına kendi benliklerini koyarlar,[125] çünkü istediğini soyut, saltık, kendinde ve kendisi için ortaya koyabiliyorsa tek kişinin istenci özgürdür.[126] Devlet bireyin geneli bilip istediği ölçüde kendisinde özgürlüğüne sahip olduğu ve tadını çıkardığı gerçeklik olacaktır.[127] En çok özgürlüğün olduğu devlet en iyisidir. Özgürlük, tek tek bütün kişilerin, öznel istençlerinin devlet işlerine katılması olarak tasarlanır. Öznel istenç burada en son belirleyici nokta olarak düşünülür. Ancak devletin doğası genel ve nesnel istencin birliğidir. Öznel istenç kendi tikelliğinden vazgeçerse bu birliğe katılır.[128] Hiçbir şey devlet duygusundan daha yüksek ve daha kutsal değildir.[129] Öznel istenç tümüyle biçimsel bir belirlenimdir. Burada istencin ne istediği belirsizdir. Yalnızca ussal istenç kendi kendisini belirleyen, gelişen, kendi öğelerini organik olarak örgütleyen genelliğe sahiptir. Ussal özgürlük bu nedenle en son ortaya çıkar.[130] Özgürlüğün bağımsızlığı burada önem kazanır. Bağımlı olan özgür değildir, çünkü eğer ben bağımlıysam, ben olmayan bir başkasıyla bağlantım var, dışımdaki yoksa ben de yokum demektir. Kendi kendimdeysem, özgürüm.[131] Bilinçsiz eylemler de içgüdülere bağlı olduğu için, verili olanı aşamadığı için özgür olamaz.

Hegel siyasal anlamda bir özgürlükten söz etmez, özgürlüğü daha çok metafiziksel bir anlamda kavrar.

---

[125] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.120
[126] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.87
[127] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.113
[128] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.143
[129] Hegel, **Seçilmiş Parçalar**, s.123
[130] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.145
[131] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.60

Hegel'in özgürlük kavramında ister doğal arzularımız, ister toplumsal çevre koşulları, ister öteki insanlar olsun, hiçbir baskı olmayınca, salt irademizle seçim ve karar verme esastır. Hegel böyle bir özgürlüğün ancak ussal seçim yapabildiğimiz zaman var olabileceğini ve akılcı seçimi de ancak, evrensel ilkelerle uyum içinde yapabileceğimizi söyler. Evrensel us, *Mutlak Fikrin* insan bilincindeki görünümüdür. Bu nedenle denebilir ki, eğer ussal seçimlerimiz bize doyum sağlıyorsa, evrensel ilkeler, ussal topluluğun içine yerleşmiş durumdadır. Böyle bir toplulukta bireysel çıkarlarıyla bütünün çıkarları uyumlu olacaktır. Bireyler de görevini seçerken özgürce seçim yapmış olacaklardır, çünkü ussal seçim yapacaklardır ve amaçlarına ancak evrensel olanın nesnel görünümü olan devlete hizmet ederek varabileceklerdir. Evrensel yasa devletin somut kurumları içine gömülmüş olduğundan, bu baş eğiş soyut ve boş değildir. Bireyin topluluk içindeki yerini ve rolünü içerir. [132]

h) Halk Ruhu

Hegel'in tarih kavrayışında önemli yeri olan bir kavram da *Halk Ruhudur*, çünkü Hegel'e göre *Mutlak Fikrin* kendine dönüşünün özneleri halklardır. *Mutlak Fikir* özünde bireydir. Ancak genellik taşıyarak belirlilik kazanan birey, yani halk ruhudur. Halkların hak hukuk gibi törellikleri *Mutlak Fikrin* kendisiyle ilişkisinin kavramlarını oluşturur. Demek ki tarihte gerçekleşen *Mutlak Fikrin* tasarımlarıdır. Halkın bilinci *Mutlak Fikre* ilişkin bir bağdır ve halkın ruhu bu bağın sonucudur.[133] *Mutlak Fikrin* dünyada gerçekleşmesinin malzemesi ve tabanı genel bilinç veya halkın bilincidir. Bu bilinç halkın bütün erek ve ilgilerini kendinde taşır, bu erek ve ilgiler de bilinçlenmeye yönelir. Bu bilinçle halkın dini, töresi ve hakları oluşur. Bu zorunluluktur. Birey bu iklim içinde yetişir, başkasını

---

[132] **Peter Singer, a.g.e., , s.59**
[133] **Hegel, Tarihte Akıl, s. 64**

bilmez. Bu bilince bağlanır ama bu bilinç bireyin kendisinden çıkarılarak geliştirilen bilinçtir, ona öğretilmiş değildir, çünkü bireyin tözü kendindedir ve bu töz dünyasal şeylerle ilgili değildir. Dünyasal şeyler güçsüz olarak ona direnirler. Hiçbir şey bu tözün dışına çıkamaz. İnsan kendini başka bireylerden ayırt edilebilir ama halk ruhundan ayırt edemez. Bir birey ötekilerden daha akıllı olabilir ama halk ruhunu geçemez. Akıllılar halk ruhunu bilip ona göre davranmayı bilenlerdir. Bunlar halkın içinden gelen büyük insanlardır, halkı genel ruha göre yönetirler. Hegel'e göre işte bu nedenle bireysellikler yiter ve yalnızca halkın ruhunun isteğini gerçekleştiren bireyler gerçeklik kazanır.[134]

Halk ruhu hem özünde özel bir ruhtur hem de *Mutlak Fikirden* başkası değildir, çünkü *Mutlak Fikir* tektir. Halk ruhu onun edimselleşmiş şeklidir. *Mutlak Fikir* kendisini insan bilincinde açıkladığı biçimiyle dünyanın ruhu olur. İnsanların onunla ilişkisi tek tek şeylerin tözsel bütünle ilişkisi olarak anlaşılmalıdır. Hegel *Mutlak Fikri* tarih felsefesinin birçok yerinde olduğu gibi halk ruhuyla ilişkili olarak da Tanrı diye belirler. Ona göre Tanrı her yerde ve her zaman olduğu ölçüde her insandadır, herkesin bilincinde ortaya çıkar, işte bu dünya ruhudur. Bir halkın özel ruhu yok olup gidebilir, fakat o evrensel tarihin ilerleyiş zincirinde bir halkadır, genel ruh ise yok olamaz, çünkü *Mutlak Fikrin* dünyadaki edimselliğidir. Halk ruhu da bu genel ruhun bir parçası, bir uğrağıdır. Genel ruh kendisinde bu özel biçimi aşar ama var olduğu sürece de bu özel biçimiyle görünür, çünkü varoluşla birlikte özellik de başlar. [135] Hegel'e göre Tanrısal öz, insanın ve doğanın özüyle aynı olmasaydı bir hiç olacaktı.

Bir halk kendi içinde ilerleme yapar, gelişir ve sonunda geriler. Böylece kültür zenginleşir ya da yoksullaşır. Kültürsüzleşme halkın bozulmasının hem sonucu hem de

---

[134] **Hegel, Tarihte Akıl, s.65**
[135] **Hegel, Tarihte Akıl, s. 66**

kaynağıdır. Kültür biçimsel bir şeydir ve tümüyle genelin ona verdiği biçime göre belirlenir. Kültürlü insan, davranışlarına genelin damgasını vurmayı bilen, tikel yanından geçmiş, genel ilkelere göre eyleyen insandır. Kültür düşünmenin aldığı biçimdir. Kültür sayesinde insan kendini dizginlemeyi öğrenir. Eğilim ve isteklerine göre davranma yerine onları tutar. Nesne karşısında özgürleşir. Kurumsal davranmaya alışır. Hegel'e bu uğrakta insan genelin biçimini vermek üzere soyutlama alışkanlığı kazanır. Devletin oluşmasında bu aşama önemli bir uğraktır. Kültürlü insan genel bakış açısına ve ereklere göre davranma alışkanlığındadır. O halde kültür bir içeriğe genellik karakterinin kazandırılması yolundaki yalın belirlenimi anlatır. Hegel, halk ruhunun yapıtı olarak kültürü görür. Bu nedenle "*tarihin edimselliği kültürlerde gerçekleşir*" diyecektir. [136]

Hegel'e göre dışta olan içten ayrı değildir. Bu nedenle eylemleri neyse halklar da odur. Eylemleri halkları var eder. Dinleri, inanışları, töreleri ve her şeyleri eylemleri sayesinde yapıt olur. İşte halk budur. Birey zaten halkı hazır, olmuş bitmiş bulur, ona düşen buna katılmaktır. Halk kendi ruhunun içindeki istenç neyse onu gerçekleştirir ve yapıtını nesneleştirmesi süreci içinde dışarıdan gelebilecek şiddete karşı savunur. Burada bireyler henüz bütünden ayrışmamıştır. Halk kendini bu yapıt haline getirirse kendinde varlık olarak taşıdığı özüyle, onun gerçekleşmesi arasındaki ikilik ortadan kalkar, kendisi de tatmine kavuşur.[137] Böylece halk kendi kendisine biçim verip ereğine varmış olur. Ereğine erince de derinlerdeki ilgisi söner, enerjisi tükenir. *Halk ruhu* doğal bireydir. Doğallıktan ayrı kalamaz. Yetişir, güçlenir, zayıflar ve ölür... Hegel, İbni Haldun'un tarih kavrayışına yakın bir tutum içindedir. Hem *Halk ruhu* İbni Haldun'un asabiyet kavramını çağrıştırır hem de kültürlerin doğallığını belirlemesi. Hegel'e göre halk ruhunun ölmesinin nedeni

---

[136] **Hegel, Tarihte Akıl, s.70**
[137] **Hegel, Tarihte Akıl, s.72**

sınırlı bir varlığı olması ve doğanın sınırlılığından dır, çünkü ruh canlıdır ve bu yüzden özce etkin olabilmektedir. *Halk ruhu* kendine ilişkin doyum yaşadığında artık etkinlik arzusu sönecektir. Bu *Halk ruhunun* yaşlılığını gösterir. Hegel, halk ruhunun çocukluğu olarak belirlediği dönemde, halk ruhu henüz etkindir ve kendini gerçekleştirmek için derinlerden istek duymaktadır. Hegel'e göre tarihsel akışta her halk sadece bir kez görev alır. Zamanı gelince *Halk ruhu* geçiciliğe boyun eğer. Kendinin olumsuzu olan şey onda ortaya çıkar ve yok olur gider. Bu yok olup gitme çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Bozukluk içeriden patlak verir, bireysel istekler meydanı boş bulur herkes kendi tatminin peşine düşence tözsel ruh buna yetişemez ve yıkıntı haline gelir. Tek tek ilgi ve çıkarlar, daha önce bütüne adanmış olan yetenek ve güçleri parçalar. Böylece olumsuz olan, içeriden gelen bir bozulmayla tek tek özel çıkarlar halinde ortaya çıkar. Halkın egemenliğinin elinden alınması dış şiddete bağlı gözükür. Ancak bu dış şiddet görünüştedir, hiçbir güç, halk ruhu zaten kendiliğinden canlılığını yitirmiş, ölmüş olmadıkça onu yıkıma sürükleyemez.[138] Halk ruhu bitince tarih bitmez. Bir halk ruhundan ötekine geçiş olasıdır çünkü tözsel ruh yani *Mutlak Fikir* ölümsüzdür. Ölmekte olan halk ruhuyla bireysel ruhlar arasında bir ayrılık belirir. Bireyler kendi içlerine çekilir, kendi ereklerinin ardına düşerler. Bu halkın bozulmasıdır, çünkü herkes kendi tutkularına göre erek seçer ve halkın ortak ereği parçalanır. Bireysel ruhun kendi içine çekilmesiyle aynı zamanda düşünme özel bir gerçeklik kazanır, bilimler ortaya çıkar, düşünceler ortaya çıkar. Fakat bu daha yüksek bir ilkenin başlangıcı olur. *Mutlak Fikir* ikiliğe dayanamaz ve birliğe yönelir. Böylece çelişkiden kurtulur ve birleşir. Bir olmak onun özüdür.[139] Hegel'e göre *Mutlak Fikir* tarihsel akıştaki bir uğrak olan halk ruhunu aştıktan sonra o halk yaşasa bile artık tarihin bir parçası olamaz, çünkü halk,

---

[138] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.74

[139] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.76

derinlerdeki ruhsal güç olmadan gelişme basamaklarını tırmanamaz ve kendi içinde devinir durur. Zaten evrensel tarih açısından bir halk yalnızca bir kez egemen olabilir, çünkü *Mutlak Fikrin* süreci içinde ona yalnızca tek bir iş verilmiş olabilir. [140]

i) Devlet

Ruhsal birey olarak halk, kendi içinde üyelere ayrılarak organik bütün oluşturduğu ölçüde devlet olur.[141] Bu nedenle Hegel'in tarih kurgusunda *devlet kavramı* tarihsel sonu işaret etmektedir. Halk ruhu devletin oluşumunun zeminidir. Ancak gerçek bir devlet ancak toplumsal koşullarda bir ayrışma başladığı, zenginlik ve fakirliğin çok büyüdüğü, büyük bir kitle olarak gereksinimlerini alışılagelmiş ve olağan biçimde doyuramaz olduğu zaman ortaya çıkar. [142] Hegel için devlet, *Mutlak Fikir* açısından son uğraktır. Kültürler devlet olmaya yönelik güçlü bir eğilim taşır, çünkü *Mutlak Fikir* kendini devlette edimselleştirebilir. Devletle öznel ruh ve halk ruhu birleşir. Öznel ruh, özbilinç sahibi olarak bu birlikte varolur. Öznel ruhun özbilinç sahibi olması da basamak basamak gerçekleşir ve çeşitli uğraklardan geçer. İlkin kendinde evrensel, kendine özdeş ruhsal özdür. İkincisinde kendi için var olan kendi içinde özdeşliğini yitirmiş, kendini adamış, kendinden vazgeçmiş toplumsal öz olarak görür ve sonunda hem kendinde hem de kendi için, kendi olarak özbilinç olur. İlkinde kendisinin kendinde varlık olarak bilincindedir. İkincisinde kendi için varlığını kavrar. Ama üçüncüsünde, yani özbilinçliliğinde hem kendinde olur, hem kendi için varlığını bulur. İlk ikisi töresel dünya ve aileye karşılık düşer.[143]

---

[140] **Hegel, Tarihte Akıl,** s.181
[141] **Hegel, Hukuk Felsefesi Prensipleri,** s.158
[142] **Hegel, Seçilmiş Parçalar,** s.115
[143] **Hegel, tinin Görüngübilimi,** s.321

Hegel'e göre bilincin kavrayışında devlet gücü ve varsıllık, özbilincin konumuna göre iyi ve kötü olarak, fakat yine de göreceli olarak algılanırlar. Devlet gücü yalın töz olduğu gibi ayrıca evrensel iştir. Bireyler özlerinin anlatımını devletin gücünde bulabilirler. Varsıllık ise herkesin emek ve eyleminin sürekli oluş içindeki sonucudur. Toplum içindeki paylaşım sorunlarının artması, devlet gücü ve varsıllık kavrayışını değiştirecek ve devlet gücünü gerçekleştirecektir, çünkü kendinde ve kendi için var olan özbilinç, devlet gücünde kendi yalın özünü ve kalıcılığını bulacaktır. Fakat özbilinç uğrakları kendi içinde taşıdığı için, birey kendi için zaman zaman varsıllığı iyi olarak kabul edebilir.[144] Buraya takılıp kalan özbilince Hegel soysuz özbilinç der. Soylu özbilinçse kendini kamu gücüyle özdeş görür, onda kendi yalın özünü bulur ve kendinin gerçekleşmesini sağlar. Devlet gücüne hizmetinde edimsel bir boyun eğiş, içten bir saygı vardır. Oysa soysuz bilinç, yani sadece kendi için varlığına takılı kalan devlet gücünü kendine sınırlama ve baskı olarak algılar, kendisi için varlığının bastırılması olarak görür. Bu nedenle egemenden nefret eder. Başkaldırmaya da her zaman hazır gibidir. Yine de varsıllığı nedeniyle yalnızca tekilliğinin ve yararlanımının geçiciliğini yaşar, yeryüzünde kendini güçlü hissetmez. Özsellik yerine özdeşsizliğe sarılır. Soylu bilinç ise devlete bağlıyken kendi ereklerine olumsuz davranır ve onları yitmeye bırakır. Bu bilinç hiç kuşkusuz hizmet kahramanlığıdır, erdemdir. Özbilinç burada kendini özsel olarak duyumsar. Tekil varlığını evrenselleştirir ve sahip olmayı gönüllü olarak terk eder. Hizmette kendine için varlığına ve öznel ereklerine yabancılaşmıştır. Fakat devlet gücü aracılığıyla öteki özbilinçlerin saygısını kazanır. Böylece kendinde ve kendi için olma doyumuna yaşar, devletin gücünde edimleşir. Devlet de soylu bilincin edimselleşmesiyle gerçekleşir. Özbilincin devleti öz görmesiyle ve özgürce adanmasıyla gerçekleşir. Kendi ve geçerli olan devlet olur. Gerçi devlet gücü bu uğrakta henüz

[144] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.323-325

yasada ve kendindedir ve öznel bir istenci yoktur, çünkü hizmet eden özbilinç henüz kendi arı varlığından vazgeçmemiştir. Hizmet eden özbilincin varlığının adanmışlığı ölüme vardığında, devlet gücü için kendi için varlığından vazgeçtiğinde devletin tikelliği gerçekleşecektir. Hegel'e göre bu aşamada hizmet kahramanlığı soysuz bilinç aracılığıyla kolaylıkla "yaltaklanma kahramanlığına" dönüşebilir.[145] Özbilinçlerin tam bir adanması olmadan ve toplumsal farklılıklar büyük boyutlara ulaşmadan yasa, *Kutadgu Bilig* ve benzerlerinde olduğu gibi öğütler düzeyinde kalacaktır. Hegel doğu toplumlarında devlet oluşumunun aşılamayan uğrağı olarak yasaya geçilemeyişini belirler.

Kendi genel erekleriyle vatandaşların kişisel ilgilerinin birleşmiş olduğu, birinin tatminini ötekinde bulduğu bir devlet iyi düzenlenmiş kendi içinde güçlü bir devlettir. Ama bu devlet bu birleşme sağlanana kadar uzun çabalar gerektirir. Devletin oluşmasının ilk belirtisi ailedir. Ailenin ruhsallığı, özel bir ereği oluşturur. Özsel ve tözseldir. Halk ruhu gibi bireysel kişilik ve ilgilerden vazgeçilmesini, bunların duygu, bilinç ve istek olarak bir yana bırakılmasını gerektirir.[146] Aile ruhunun birliği özünde duygusaldır. Bu nedenle doğallıkla çerçevelenmiş olarak kalır. Ailenin kutsallığı devletçe en derin saygıyla karşılanır, çünkü devlet onun sayesinde uyrukları arasında, kendi bütünlüğünü oluşturacak ruhsal temele sahip bireyler bulur. Bu bireyler genele uymaya yatkındırlar. [147] Ailenin ataerkil bir bütüne doğru genişlemesi, kan bağının, yani temelin doğal yapısını aşmayı gerektirir. Böylece bireylerin kişilik düzeyine gelişmeleri sağlanır. Aile aşılmadan, ailenin büyümesiyle ataerkil bir devlet, yani teokratik devlet ortaya çıkacaktır. Ataerkil kabilenin başı aynı zamanda bu kabilenin din büyüğüdür. Aile henüz toplum ve devletten ayrılmamışsa, dinin aileden ayrılması da olası değildir. Kutsallık duygu olarak yaşıyorsa, devlete

---

[145] Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, s.326-328
[146] Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri** , s.158-165
[147] Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, s.145

bağlılık dolaysızlaşacak, aile bağı gibi duygu bağı haline gelecektir.[148] Aile de devlet gibi törel bir bütündür ama *Mutlak Fikir* burada sevgi biçimindedir. Ailelin her üyesi kendini bütüne ait duyar. Bencillikle çalışır ama kendisi için değil, ailesi için çalışır. [149]

Hegel'e göre devletin ruhsallığı sevgi biçiminde olamaz. Devlet ruhsallığı bilinç, isteme ve bilme biçimindedir. Devlet için aile doğal bir aşamadır. Ailedeki törellik, törel varlığın dolaysız varolma biçimidir. Buradan devletin törelliği olan yasaya ulaşılabilir. Yasa dolaysız değil, genelin dolaylı bilinmesiyle gerçekleşir. Genelin bilinmesi, devletin ruhsal yönünü oluşturur. Birey bu yasalara uyar ve bu yasalarda özgür olduğunu bilir. Böylelikle kendi istenciyle karşılaşır. Burada bilme ve isteme birleşir. Bundan ötürü de devlette bireylerin bağımsızlığı söz konusudur, çünkü Hegel'e göre onlar bilen ve bildikleri genelin karşısında kendi benliklerini koyan kişilerdi. Ailede işte bu bağımsızlık yoktur. Ailenin üyelerini birleştiren doğal içgüdüdür. Bireyler kendileri üzerine düşünme olanağına sadece devlette kavuşabilirler. Kendi üzerine düşünme usun edimselleşmesi olur. Usla anlaşılır ki devletin yasaları ve düzenlemeleri bireyin yasaları ve düzenlemeleridir. Devlet bireylerde bu canlılığa kavuşur. Örneğin yaşama alanını birey vatan duygusuyla kavrar. Bu kavrayış sonucu vatanın doğasının mülkiyeti bireyde somutlaşır. Devletin tarihi ve atalarının eylemleri de bireyin olur. Sahip çıktığı ölçüde bütün bir geçmiş bireyin, bireyin olduğu kadar da devletindir.

Aile, doğal olarak ve içeriği gereğince birçok aileye bölünür ve böylece ortaya çıkan aileler, genellikle soyut kişiler halinde davranırlar. Ailenin yeni bir aşamaya geçmek üzere açılıp yayılması ve bir halk, bir ulus oluşturmak üzere genişlemesi olasıdır. Bazen de dağınık aile gurupları güçlü bir kişinin eksisiyle bir araya

---

[148] **Hegel, Tinin Görüngübilimi, s. 290**
[149] **Hegel, Tarihte Akıl, 119-123**

toplanarak halkı oluşturabilir. Böylece aileden sivil topluma geçiş sağlanabilir. Bu geçişte birey bir gereksinimler bütünü ve öznel iradenin bir karışımı olarak sivil toplumun ilkesi haline gelir. Kişisel erek bu gerçekleşmede gereksinimler ve erekler üzerinden karşılıklı bağımlılık sistemi kurar. Bu sistem sayesinde bireyin geçimi, mutluluğu, varlığı gerçeklik ve güven kazanır. Böylece sivil toplum üzerinden oluşan devlet de dış devlet, yani "ihtiyaçlar devleti" gibi algılanabilir. Sivil toplumun ilişkisi iç içelik ve karışıklık barındırır. Mutluluk ve sefalet bir arada bulunabilir. Öznelliğin bağımsızlığı ve sivil topluma gidiş *Mutlak Fikrin* eski uğrakları olan devletlerde çöküşün belirtisi olduğu halde, devlet kavramı gereği öznelliğin nesnellikle birleşmesi için sivil toplum gerekli bir uğraktır. Sivil toplum üç uğrak içerir. İhtiyaçlar sistemi, mülkiyetin yargı gücüyle korunması ve özel çıkarların kamu yönetimi aracılığıyla genel çıkarlar olarak korunması. [150]

Hegel'e göre devlet herkesin yaşamına kısıtlamalar getiren bir insan birlikteliği değildir. Eğer öznelerden her birinin özgürlüğünü herkese küçük bir özgürlük alanı bırakan genel bir sınırlama ve kısıtlamayla kazandığı sanılırsa, özgürlük biçimsel olur. İnsan bütünlüğünü devlete borçludur. Özü yalnızca ondadır. İnsan sahip olduğu bütün değere, tüm ruhsal gerçekliğe devlet sayesinde sahip olacaktır, çünkü devletin ruhsal gerçekliği bilen kişi olarak kendi özünü bilip gerçekleştirecektir. Ancak böyle bilinçlenir, ancak böyle törel olur ve devletin tüzel yaşamına katılır, çünkü doğru olan, genel ve öznel istencin birliğidir. Usla buraya varılacaktır. Genel olan da devlette, yasalarda, usa uygun belirlenimlerde ortaya çıkar. İnsan yalnızca devlette ussallığına kavuşabilir.[151] Devlet varolan gerçek törel yaşamdır. Devlette genel istenç, özsel istençle birleşir ve törellik oluşur. Törelliğin yasaları rastlantısal değildir, ussallığın ta kendisidir. İnsanların

---

150 **Hegel, Hukuk Felsefesi Prensipleri, s.163**

151 **Hegel, Tarihte Akıl, s.114**

gerçek eylemlerinde ve düşüncelerinde yalnız tözselin geçerli olup, bu gerçekliğin kalıcı olması, işte devletin amacı budur. Devlet, yurttaşlar için değildir, devlet erektir. Ötekileri araçtır. Devletin tanrısal yanı, yeryüzünde varolduğu biçimiyle düşüncedir.[152]

Hegel'e göre evrensel tarihte yalnızca devlet kurmuş halkların sözü edilebilir. Halk ruhu dolaylı bilindiği ve düşünselliği barındırdığı ölçüde aile ruhundan ayrılacaktır. Halk ruhu kendi bilincine dinde ulaşır. Din, bir halkın kendisi olduğu şeyle, en yüksek özle ilgili bilincidir. Hegel'e göre bu bilinç halkın kendisiyle ilgili kavramıdır. *Mutlak Fikir* Tanrı olarak tasarlanan, sayılan ve sevilen bir bireyselliğe dönüşür. Fakat doğayı kendi Tanrısı bilen halk özgür olamaz. Tanrıyı doğanın üstünde düşündüğünde ruh haline gelir, özgürleşir. Tanrı bilinçle ayrı düşünüldüğü için soyutlanmış en yüksek varlık olacaktır. İnsan gerçekliğinin ötesinde yerin, göğün ve evrenin efendisidir. Bilincinin birliği içinde düşüldüğünde Tanrı, genelle öznelin, sonsuzla sonlunun birliği olacaktır. Bu nedenle din, devlet kavramıyla içsel bir ilişki içindedir. Hegel'e göre din, devlet ruhunun koşulsuz genelliğiyle tasarlanmasıdır ve bu nedenle devletin dine dayandığından söz edilebilir. Dinle devlet özdeş bir topluluk ilkesini paylaşırlar. Dindarlıkla insan istenci kendinde ve kendisi için olan özün bilincinde, kendisinin öznel yarar ve çıkarlarına hayır diyebilir, çünkü dindarlık yoğunlaşan bir duygudur ama aynı zamanda üzerine düşünmeyi de içerir. Gerçi dine en yakın sanattır. Ancak felsefe de Tanrıyı açıklamayı görev edinecektir ve dolayısıyla din aynı zamanda düşünmeyi getirecektir. Hegel'e göre düşünerek bilip istiyorsam, genel nesneyi kendinde ve kendi için ussal olan şeyin tözsel yanını istiyorum demektir. Devlet, sanatın, tüzenin, törenin, dinin ve bilimin merkezini oluşturur. Her türlü ruhsal eylemin tek ereği bu birleşimdir. Bu birleşimin getirdiği oluşumların en başında din gelmektedir. Dünyasal ruh *Mutlak Fikrin* bilincine dinle varır.

---

[152] **Hegel, Tarihte Akıl, s.115**

Yine de devlet, dinsel bütünlük olarak kalsa kendini gerçekleştiremez. Devlet töreselliği yasadır. Buna karşın Hegel'e göre devletlerin anayasaları dinden bağımsız olamaz.[153] Ancak devlet dünyasal ussallıktır ve yasa us belirlenimidir. Bu nedenle çeşitli anayasalar ilkelerinin çeşitliliğine göre birbirlerini izlerler. Olağan olarak hep öncekiler sonrakileri kaldırır.[154] Anayasanın getirdiği şey, devletin usa uygun duruma, yani politik bir varlığa dönüştürülmesidir.

Hegel'e göre her devlet başka devletlerce tanınmayı gerektirir. Her devlet bu nedenle bağımsız olmalıdır. Zaten bağımsızlık halkların onurudur. Tek tek devletler birbirlerini karşılıklı bağımsız birey olarak varsayarlar. Birinin bağımsızlığı ötekinin bağımsızlığı varsayıldığı ölçüde kabul edilir.[155]

Hegel'in tarih kavrayışı ancak tarihe taşıdığı ve tarihisel süreci açıklamaya çalıştığı kavramlarla anlaşılabilir. *Us, köle/efendi diyalektiği, ereksellik, değişme, gelişme ve diyalektik akış, zorunluluk, özgürlük, öznel ruh, halk ruhu, sivil toplum ve devlet* kavramları Hegel'in tarihi açıklamasının yapı taşlarını oluşturur.

e) Hegel'e Göre Tarihin Gerçekleşmesi

Evrensel tarih bir yüce yargı divanıdır. Sadece kuvvetin yargısı, yani kör bir yazgının soyut ve usdışı zorunluluğun değil, aksine öz kendinde ve kendi için us olduğuna göre, bu tarih, salt özün özgürlük kavramı uyarınca, usun uğraklarının, özün özbilinci ve özgürlüğün uğraklarının zorunlu bir gelişimi ve yargısıdır. Bu gelişim *Mutlak Fikrin* kendi kendini yorumlayıp açıklaması ve gerçekleştirmesidir. *Mutlak Fikrin* tarihi onun kendi eylemleridir, çünkü bir öznenin eylemi neyse kendisi de odur. Onun yaptığı

---

[153] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.128
[154] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.144
[155] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.148

kendini kendi nesnesi haline getirmektir. *Mutlak Fikrin* tarihte yaptığı, bir öz olarak kendi bilincine erişmek, kendi kendisini yorumlayıp açarak kendi kendisini kavramaktır. *Mutlak Fikir* bunu basamak basamak yapar. Önce kendini kavrar, sonra kendine yabancılaşır ve sonra kendine döner. Bu diyalektik akış *Mutlak Fikrin* kendinde ve kendi için, yani özgür ve özbilinç sahibi olarak kendine dönmesine kadar sürer. Bu akış doğadan sonra insan ve insan kültürüyle olur, çünkü Hegel'e göre insan doğal değil, ruhsal bir varlıktır. *Mutlak Fikrin* bu ilerleyişinde bireyler, halklar ve uluslar evrensel usun çıkarlarını kendi çıkarı olarak görürler ve farkında olmadan evrensel özün açılımına hizmet ederler, uğrak veya araç olurlar. Bu devimde öznel biçimler yok olurken, *Mutlak Fikir* bir üst basamağa çıkar.[156]

Hegel'e göre *Mutlak Fikir* kendi kendisini mutlak olarak bilme, yani bilincini dolaysız doğal şeklinden kurtarma ve böylece kendi kendisine dönme etkinliği ve özgürleşme sürecidir. Özbilincin özgürleşme süreci içinde dört somut belirlenimi vardır ve bunlar evrensel tarihin basamaklı görünüşünü oluşturur. Bunlardan birincisi, *Mutlak Fikrin* dolaysız oluşudur. Bu ilkeye göre *Mutlak Fikrin* kendine özdeşlik biçimidir. İkincisi *Mutlak Fikrin* bilgi sahibi olmasıdır. Öyle ki burada Mutlak Fikir öz olarak olumlu içeriğini gerçekleştirir. Kendi canlı biçimi olarak kendisi için bireysel varlıktır. Üçüncü ilke soyut evrenselliğe varana dek kendi içinde derinleşen ve bu nedenle nesnel sonsuz çelişkiye giren, bilinçli kendisi için varlık oluşudur. Dördüncüsü kendi üstüne dönen *Mutlak Fikrin*, kendi gerçekliğini ve somut içeriğini kendisinde, kendi içinde bulması ve kendisiyle nesnellik içinde uzlaşmasıdır. Böylece *Mutlak Fikir* sonsuz çelişkiden kurtulmuş olur. Bu dört ilke veya basamak, dört tarihsel uğrağı işaret eder. Birincisi Doğu dünyasıdır. İkincisi Yunan dünyası, Üçüncüsü Roma ve son olarak Alman dünyası...[157]

---

[156] Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s. 266-268

[157] Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, s. 271

Doğadan insana nasıl geçildiği Hegel'i ilgilendirmez. Kendi belirlenimlerine kavuşacakları duruma gelmeden, *Mutlak Fikrin* kendine dönüşü açısından hatırı sayılır bir ilerleme göstermeden önce halklar, uzun süre devletsiz yaşamış olabilirler. Bu türden tarih öncesi de Hegel'i ilgilendirmeyecektir. Hegel'e göre felsefi düşünüşe yakışan, tarihi, ussallığın dünyada varolmaya başladığı noktada ele almaktır. İlk önce kendinde bir olanak olduğu noktada değil, tersine onun bilinç, istenç ve eylem olarak ortaya çıktığı durumda ele alınmalıdır. Doğal olan dolayımsızdır ve dolayımsızda bilinç oluşamaz. Bu nedenle tarih için gerekli özne ve irade de oluşamayacaktır. Doğal, aynı zamanda dinsel törellik ve aile sevgisidir. Ancak bu törellikle özgür istençli bireylerden söz edilemez. Bu nedenle aile, tarihin kaynaklandığı gelişimin dışında kalacaktır, çünkü burada ne doğa, ne ruh açık ve saydamdır. Her ikisinin de eğitimden geçmeleri, aşamalar kaydetmeleri gerekir. Açık olan tek şey bilinçtir. Hegel'de Tanrı *"kendinde ve kendisi için olan genelliğine göre kendini aslında neyse öyle olarak açılabileceği tek varlık ve düşünmeyi öğrenmiş olan bilinçtir."*[158]

Demek ki Hegel'in tarihin başlangıcı olarak gördüğü bilinçtir. İnsanı da özbilinç sahibi gördüğü için tarihin yapıcısı ve öznesi olarak kabul eder, çünkü insan hayvandan ayrılarak sadece verili olanı, duyusal doyumu ve içgüdüseli değil, aynı zamanda düşünsel olanı da bilir. Dolaysız bilinç olan sezgiden ayrılarak dolayımla kendini özbilinç olarak kavrar. İnsan asla tek olamaz, bir öteki özbilinç sahibi insanla birlikte tarihi başlatacaktır. Böylece Hegel'in tarihi yeryüzünde geçer ama neredeyse yeryüzünde zihinsel bir zeminde devam eder. Bu diyalektiği kavramak önemlidir, çünkü Hegel'e göre eyleyen ve bu nedenle tarihi yapan bireylerdir. Eylemin özü olumsuzlamaktır. Eylem ve her olumsuzlama yeni bir belirleme oluşturacaktır. Olumsuzlayan bireyin özne olması gerekir ki eylesin. O halde tarih sadece eylemlerin basamak

---

[158] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.163

basamak yükselişi değildir. Aynı zamanda insan zihninin ve usun evrimleşmesiyle sürdüğü, insanın kendini kavrayışının basamak basamak özbilince doğru evrildiği bir yükseliştir de. Gelişim ereğe doğru olduğu için uğraklar kendi başına anlamlı değildir. Ereğe yönelik anlam taşırlar ve işlev görürler. İşlevleri bitince de tarih dışı kalacaklardır. Tarihi dışı kalmak zaman dışı kalmak değildir. Tarih dışı kalanlar, kendi içinde uzayıp giden olaylar içinde varlıklarını sürdürebilir.[159] Bu tıpkı doğadaki evrim gibidir. Hegel düşüncesi bu evrimi insana yönelik bir gelişim olarak yorumlayacaktır ve evrimin, örneğin sürüngenler uğrağının bugün yine devam etmesini doğal karşılayacaktır. Hegel dizgesi açısından bakılırsa o türler kendi içinde öylece dönenip durabilirler. Ne var ki artık doğa tarihinin bir parçası olamayacaklardır.

Hegel, evrensel tarihte edimselleşen sürecin öznesi olarak halk ruhunu görür. Zihinsel gelişimde ise köle/efendi diyalektiği devinim oluşturacaktır. Halklar *Mutlak Fikrin* kendinde ve kendi için *Mutlak Fikir* olarak kendine dönüşünün gelişim basamaklarını oluştururlar. Her halk sadece bir kez bu gelişimin öznesi olur. Tarihsel görevleri bittikten sonra yeryüzünde varlıklarını sürdürebilirler. Fakat artık Hegel'in tarih kavrayışının bir elemanı olmaktan çıkarlar. Örneğin Yunanlılar, bir kez böyle bir işlevi üstlenmiş ve Hegel'e göre artık görevleri "bitmiş olduğu için" Yunanlılar yaşamakta oldukları halde tarihin bir parçası olmayacaklardır. Madem ki evrensel tarih *Mutlak Fikrin* özgürlük bilincinin ve bu bilincin meydana getirdiği özgürlüğün gelişimini sergiler,[160] bu durumda *Mutlak Fikir* bir uğrakta gelişimini tamamladıktan sonra onu terk etmeye zorunludur. Bu belirlenim kaçınılmazdır. Bu durumda işlevini yerine getirmiş halkın nesnel ruhu çözülür. Öznel ruh ve can sıkıntısı egemen olur.

---

[159] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.164

[160] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.167

Hegel'e göre tarihsel süreç *Kavramın* mantıksal ve daha genel anlamıyla diyalektik doğası, yani *Kavramın* kendi kendisini belirlemesi, belirlenimlerini kendinde ortaya koyup yeniden kaldırması ve kaldırmalarıyla olumlu, giderek daha zengin, daha somut belirlenimler kazanmasıdır. Her basamak kendi belli özgün ilkesine sahiptir. Zamanı gelince ötekine yerini bırakacaktır.[161] Zamanı gelmek önemlidir, çünkü Hegel'e göre hiçbir doğru, zamanı gelmedikçe ortaya çıkmaz. Doğrunun ortaya çıkmasını sağlayacak olan da bireylerdir ve bireyler kendi halklarının çocuğudur. Halklar da evrensel tarihin bireyleri olarak özgürlüğün nesneleştiği devlete doğru akışın içinde zamanın çocuğudur. Denebilir ki kimse kendi zamanının gerisinde değildir ve kimse kendi zamanını aşamaz.[162]

Bu durumda tarihin donup kalması gerekir. Oysa evrensel tarih özgürlük bilincidir ve bu bilincin gelişme halindeki belirlenimleridir. Bu durumda Kavram gereği akış olanaklı duruma gelmelidir. Diyalektik durgunluğu içermez. Bir halkın geçirdiği ereğe yönelik üstlendiği görev bitince, *Mutlak Fikir*, büyük bir can sıkıntısıyla karşı karşıya kalacaktır. Fakat unutulmamalıdır ki zaman da olumsuzlayandır. Öznel ruhların çelişkisi gerilim yaratmaya başlayacak ve nihayet *usun hilesiyle* bu can sıkıntısından, bu gerilimden çözüm ortaya çıkacaktır. Geleceğin ruhunu kendi ereği yapan kahramanlar, geleceğin ne istediğinin ayrımına varacak, onu dile getirecek, onu herkesten daha çok isteyecektir. Ötekileri bu doğru ve genel belirlenim karşısında kahramana boyun eğeceklerdir ve onun etrafında toplanacaklar, kurban olacaklardır. Kahraman da *Mutlak Fikrin* kurbanıdır ve *Mutlak Fikrin* gelişiminde kullandığı bir araç olarak görev yapacaktır. Evrensel tarihin bireyleri olan büyük insanların eylemleri yalnızca içsel, onların bilincinde olmadıkları bir anlamda değil, aynı zamanda dünyasal bir bakış açısından da haklıdır, çünkü evrensel tarihin konusu halk ruhunun

---

Hegel, **Tarihte Akıl**, s.168
Hegel, **Tarihte Akıl**, s.124

eylemleridir.[163] *Mutlak Fikir* toplumsal bir düzenin kültür varlığının gerçekleşmesiyle yetinmeyecek, bu uğrakta kendi belirleniminin bilgisine de ulaşmak isteyecektir. Bu açıdan bakıldığında felsefe *Mutlak Fikrin* kendi uğrağındaki bilinci temsil eder. Bu nedenle, örneğin Stoacılık belli bir tarihsel dönemde ortaya çıkacaktır, özgürlük kavrayışı belli bir zamanda ortaya çıkacaktır, dindarlık da sanat da zamanının ruhunu serimleyecektir. Unutulmamalıdır ki *Mutlak Fikir* kendini özüne uygun olarak yalnızca düşünme yoluyla nesneleştirir.[164] O halde düşünürler *Mutlak Fikir* hangi uğraktaysa o zamanın nesneleşmesini dile getirmiş olacaklardır.

Hegel'e göre evrensel tarih özgürlük bilincinin gelişmesinden başka bir şey değildir. Bu gelişmede ilk uğrak ailedir. Ailede bir törellik vardır, ama özgürlük yoktur, çünkü aileye birey içgüdüsel ve duyusal olarak bağlıdır ve düşünselliğiyle kendini ayıramamaktadır. Bu nedenle de özbilinç sahibi değildir ve özgürlüğe yönelik olarak eksiktir, eyleminin öznesi değildir. Bazı toplumlar da bu uğrakta kalmış ve aile ya büyüyerek ya da öteki ailelerle birleşerek devlet haline dönüşebilmiştir. Hegel, Çin'i bu tip bir devlet olarak görür. Çin devleti bir ailedir, imparator aile reisidir ve halkı da onun çocukları gibidir. Aile ruhu burada halk ruhuna dönüşmüştür. Törellik özgürlükle ilişkili olarak içsel değil dışsal öğütler şeklindedir. Gerçi Çinliler Hegel'in önem verdiği tarih yazımına da sahiptir. Hegel tarih yazımını tarihin bir parçası olmanın öncelikli koşulu saymaktadır. Fakat Çinlilerin tarihini aile anıları olarak görür. Hegel'e göre Çinliler bu uğrağı aşamaz, çünkü Çin inancı doğa inancıdır. Çinliler kendilerini doğadan ayırmadıkları için, özgürlüğü ve kendilerini doğanın karşısında özbilinçli bir varlık

[163] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.172
[164] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.178

olarak kavrayamazlar.[165] Hindistan'da ise aileler bir araya gelerek bir kast sistemi oluşturmuşlardır. Dolayısıyla her kasttakiler sınıflarına duyusal ve içgüdüsel bir bağla, yani dolayımsız olarak bağlıdırlar. Bu nedenle Hindistan'da özgürlük yoktur. Özgürlüğün bilincinde değildirler. Buradaki despotluk bir insan değil daha çok doğanın despotluğudur. Zaten Hint dini heptanrıcı ve doğacıdır. Tarih yazıcılığı da gelişmemiştir. Hegel'e göre özgürlük açısından ilk ayrım Pers İmparatorluğudur. Çin imparatorluğuna benzer ama buradaki din iyi ile kötüyü birbirinden ayırır. Zerdüşt dini ışığa kutsadığı için Hegel ışık fikrinde, evrensel iyiyi görür. Perslerde gerçek anlamda bir özgürlük vardır, iyiyi kötüyü ayırt eden bir özbilinçten ve inançları gereği bir törellikten söz edilebilir. Gerçi sadece imparator özgürdür ama yine de özgürlük, kavram olarak belirmiştir. Hegel Türklerden de söz eder. *"Öte yandan Türklerde öznel istencin tümüyle başıboş bırakıldığını görüyoruz. Örneğin Yeniçerilerin istenci var, istençleriyle davranıyorlar ama vahşi bir istenç bu, bir parçasıyla dinin baskısı altında ama istediğini yapmakta sınır tanımıyor. Burada kişisel istenç yanlış bir tasarıma göre özgür, ussal, somut istençle kaynaşmış değil. Böyle bir istenci tanımıyor, onu kendine nesne yapmamış, ilgisi, davranışları ona göre değil; genel bir şeye dokunacak olursa bu genel şey soyut ve mekanik kalıyor, böylece bağnazlaşıyor, her türlü devlet örgütüne, törelliğe zarar veriyor, hak hukuk tanımıyor."*[166]

Hegel, Türkleri de içine aldığı evrensel tarihin bu ilk basamağını *Doğu Dünyası* diye belirler. *Doğu Dünyası* iç farklılıklar göstermez ve duyusal bağlarla bireyler birbirine bağlanmıştır. *Doğu Dünyasının* yönetim biçimi teokrasidir. Yönetimin başı bir yüksek rahip veya bir Tanrı kabul edilen kraldır. Daha doğrusu dinin kendisidir. Bu dünyanın gerçekliğinin tarihi daha çok şiirdir. Burada sınıf farkları

---

[165] Bunun için bakınız, Hegel, **Tarihte Akıl**, s.66, 145; Singer, **a.g.e.**, , s 27; Atilla Tokatlı, **Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1981, s.112

[166] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.146

soydan gelme kastlar halinde kalıplaşır. Doğu devletinde kalıcı hiçbir şey yoktur. Doğu devleti sadece dışa dönük etkinliklerde canlılık gösterir. Daha çok ilkel bir yok ediciliktir. Onun iç huzuru, siyaset dışı hayatın huzurudur, güçsüzlük ve yorgunluk içinde kendini bırakıştır. Evrensel tarih içindeki anlamı, devletin gelişme sürecinin ilk uğrağı olmasıdır.[167]

Hegel'e göre özgürlük bilincinin filizlenmeye başladığı yer *Yunan Dünyası*dır. Yunan düşüncesinde köleliğin olması, bu uğrağın gereklerindendir. Hegel'e göre Platon ve Aristoteles de insanın insan olarak özgür olduğunun bilincinde değildi.[168] Yunan tarzında demokrasi köleliğe zorunludur. Eğer Atina'da olduğu gibi kamusal toplulukta, yani kent devletinin en üst karar organında görev almak her kentlinin hakkı ve görevi olsaydı, yaşamı sürdürmek için gerekli günlük işleri kim yapacaktı? Zeytin üretimi ve ticareti nasıl olanaklı olacaktı? Bu nedenle kölelik *Yunan Dünyası*ndaki basamakta gerekliydi. Hegel'e göre Yunanlılar özgürlüğün bilincine kısmen varmışlardı. Ama insan insan olarak özgürdür fikrine varamamışlardı. Bunun da elbette zamanı vardır, çünkü Hegel'e göre hiçbir doğru zamanı gelmeden kendini ortaya koymaz. Yunanlıların açmazlarından biri de kendi devletleriyle kendilerini çözülmez bağlarla görmeleridir. Özgürlük burada sıkışıp kalmıştır. Yunanlıların kent devletleri doğrudan kentlilerin çıkar devletidir. Devletin çıkarıyla bireyin çıkarı özdeşleşmiştir. Bu nedenle Yunanlılar kendi çıkarlarıyla toplumun çıkarlarını ayıramamaktadırlar. Yunanlılar özgürlüğe yakındır, çünkü dışarıdan biri için değil, kendileri için ne istiyorlarsa onu yapmışlardır. Ancak bu kişinin kendi ussal çıkarımı olarak gelişmemiş, sadece alışkanlık haline gelmiştir. Bu nedenle özgürlük fikri *Yunan dünyası*nda kısmidir. Gerçek anlamıyla özgür insanlar, akıl yürütürler ve kararlarının rastlantısal ve dışsal belirlenimine izin vermezler. Us, özgür insanları, doğal

---

167 Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s. 271-271

168 Hegel, **Tarihte Akıl**, s.67

dünyanın rastlantısal olaylarının üstüne çıkarır ve onları etkin kılar, çünkü kendi durumları ve bunları etkileyen güçler hakkında eleştirel düşünmelerine olanak sağlar. Eleştirel düşünme, zihnin evriminde ve evrensel usun ortaya çıkışında önemli yer tutar. Hegel, Atina Devleti'ne karşı çıkan Sokrates'i eleştirici düşüncenin öznesi olarak görür. *Yunan dünyası* Hegel'e göre Doğu dünyasından sonsuzla sonlunun özsel birliğini alsa da, bireysellik burada gelişebilmiştir. Kişilik *Yunan dünyası*nın belirliliğidir.[169]

Roma dünyası bir sonraki uğrak olarak karşımıza çıkar. Bu uğrakta sanki kent devletlerindeki geniş kısmi özgürlük yerine Persleri çağrıştıracak bir despot bir yan göze çarpar. Fakat Hegel'e göre tarihin gelişimi düz bir çizgi değildir. Aynı zamanda tarihsel gelişimde geri de gidilmez. Zaman zaman sapmalar olanaklıdır ve gereklidir. Bunlar da ereğe yönelik belirlenimin basamaklarıdır. Yunan dünyasında beliren bireysellik Roma'da siyasal bir anayasayla buluşacaktır. Fakat buradaki bireyin tanınması biraz kafa karışıklığı yaratır. Hegel bunun çözümünü "soyut özgürlük" kavramıyla bulur. Hegel'e göre burada soyut özgürlük vardır. Bireylerin farklı düşünceler ve yaşama biçimlerinin geliştirilmesine izin veren özgürlükse, somut özgürlük olacaktır. Hegel'e göre Pers İmparatorluğu'yla Roma İmparatorluğu arasında farklar vardır. Perslerdeki despotluk engelsiz sürerken, Roma'da devletin mutlak gücüyle, bireysellik düşüncesi arasında bir gerilim ve uzaklık vardır. Devletin sürekliliğe yönelik talepleri karşısında özgürlük bilinci, Stoacılık, Epikürcülük veya Kuşkuculuk gibi felsefelerin içine göçmüştür. Hegel'e göre bu felsefe okullarının yayılması, kendini özgür bir varlık olarak gören bireyin, baskın bir güç karşısındaki çaresizliğinin sonucudur. Felsefeye kaçış umutsuzca bir kaçıştır. Burada olumlu bir çözüm aranmıştır. İşte Hıristiyanlığın ortaya çıkışı bu gereksinimi karşılar.[170]

---

[169] Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s.272

[170] Hegel, **Tarihte Akıl**, s.145 ve devamı; Singer, **a.g.e.**,, s. 32-33, Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s.273

Hegel'e göre Hıristiyanlık öteki dinlerden ayrıdır, çünkü İsa hem bir insandır hem de Tanrı'nın oğludur. Dolayısıyla insanı ruhsal bir varlık olarak kavrar. Bu nedenle özgürlük insan doğasının bir parçası olacaktır. Hegel'in dizgesi bu açıdan incelenirse Hıristiyan Protestan inancının ussallaştırması gibidir. Hegel *Tarihte Akıl*'da şöyle diyecektir; "*tinin (* Mutlak Fikir*) ereği saltığın bilinciyle kendisini bilinçlendirmektir, öyle ki, bu bilinç tek bilinç olsun ve tek başına doğru olsun, her şeyin bu bilince göre temellendirilmesi gereksin ve gerçekten de temellendirilsin, evrensel tarihe geçmişte ve şimdide egemen olsun. Bu noktayı gerçekten tanımak, Tanrı'yı saymak ya da doğruyu övgülemek demektir. Saltık son-erek işte budur, doğruluk, doğruluğun övgüsünü kendi yapan güçtür. Tanrı'yı sayan bireysel tin kendini sayar ama bu saygı kendi tikelliğine yönelmiş değildir, fakat Tanrı'yı saymak için yaptığı her şeyin saltık anlam taşıdığı bilgisine dayanmaktadır.*" Hegel'i harekete geçiren belki de Kant'ın "kendinde şey" ve us alanında gördüğü "Tanrının bilinemezliği" görüşüdür. Hegel'e göre, eğer Tanrı bilinemiyorsa, Hıristiyan dini de fazlalık haline gelecektir. Ona göre bu doğru değildir, çünkü Hıristiyanlık Tanrı'nın ne olduğunu bilir.[171] Hıristiyanlıkta Tanrısal fikir yani *Mutlak Fikir* insanın doğalarının birliği olarak insana açılır.[172]

Hegel'e göre öteki dinler değil de Hıristiyanlığın özel olmasının nedeni İsa'nın hem bir insanoğlu hem de Tanrı'nın oğlu olması nedeniyle özselliğidir. Böylece insan Tanrısal bir özne haline gelir. Böylece insan kendi yerinin doğal dünya değil, ruhsal dünya olduğunu bilecektir. Özne olmak isteyecek, eyleyecek, özbilinç sahibi olabilecektir. Fakat bunun için insan doğal arzularını terk etmeyi bilmelidir. Hegel'e göre öteki dinlerde, örneğin İslamiyet'te tek Tanrı ilkesi bulunur ama Tanrı evrene dışsal bir efendi

[171] **Hegel, Tarihte Akıl, s.51**
[172] **Hegel, Tarihte Akıl, s.128**

olarak algılandığı için, insan, bu türden bir özbilince sahip olamaz.[173]

Hegel'in özgürlük bilincinin son dönemi olarak gördüğü *Alman dünyası* ise Roma İmparatorluğunun çöküşüyle modern zamanlara uzanan geniş bir zamanı kapsar. Genişlik sadece zamanda değil, uzamla da ilişkilidir. Alman dünyası dediği sadece Almanları kapsamamakta, İskandinavya, Hollanda, İtalya, Fransa ve Britanya'yı da içine almaktadır. Güncel bir söyleyişle Avrupa Birliğini *Hıristiyan-Alman dünyası* diye kabul etmek pek olasıdır. Bu tür bir genişliğin dayanağı ise Reformdur. Hegel'e göre Ortaçağ uzun, olaylarla dolu korkunç bir gecedir. Rönesans bu fırtınalardan sonra parlak ve şanlı bir günün geri dönüşünün ilk alameti olur. Reform ise her şeyi aydınlatan güneş olacaktır,[174] çünkü Reform, özgürlük bilincinin zorunlu bir sonucudur. Kilisenin Tanrı'ya, saf bir ruhsal şey olarak değil de madde dünyasındaki cisimler gibi bir tutumla yaklaşması, örfler ve ayinlerle biçimsel işlerle dinsel yaşantıyı temellendirilmesi ve bütün bu biçimselliğe baş eğilmesini istemesi sonucu inanç yozlaşmıştır. Dışsal otoritelere bağımlı duruma gelmiştir. Reformla dışsal bir otoriteye gereksinim kalmaz. Hegel dizgesi açısından Reformun önemi, her insanın kendine özgü ruhsallığının Tanrısallık taşıdığı ve kendi geleceğine etki edebileceğini kavraması, kutsal metinlerin yorumlanması veya ayinlerin uygulanması için dışsal bir otoriteye gereksinimin olmadığının varsayılmasıdır. Böylece insanın kaderi özgür olarak belirlenebilecektir. İnanç vicdan ilkesine dönüşünce ve dışsal otoritelerden kurtulunca, ancak düşüncede özgürlük oluşacaktır. Tek tek her insan doğrunun ve iyinin yargılanmasında kendi ussal gücünü özgürce kullanabilecek, evrensel usa katılabilecek ve evrensel usun bir parçası olabilecektir. Böylece mülkiyet, yasa, ahlak ve öteki bütün

---

[173] İslam kültüründe, özellikle Batinî tarikatlarda görülen Vahdet-i vûcut kavrayışında heptanrıcı bir tutum bulunmaktadır. Bu tutum, Tanrı'yı evrene dışsal almaz. Hegel, İslam kültürünü yakından tanımadığı için bu yargıya varmış olmalıdır.
Singer, **a.g.e.**, s.36

toplumsal kurumlar evrensel usun ilkelerine uyacaktır.[175] Ancak o zaman bireyler bu kurumları özgürce kabul etmeyi ve desteklemeyi seçeceklerdir. Böylece yasa öznellikten kurtulacak, özgürlük somutlaşmış devlet olacaktır. İnsanlık böylece hem özgür hem de yaşadığı dünyayla uzlaşma halinde olabilecektir. Hegel'e göre Tanrısal öz insanın ve doğanın özüyle aynı olmasaydı, bir hiçti.[176]

Hegel'e göre özgürlük bilincinin yaşama geçtiği yer *Alman dünyası* olacaktır. *Alman dünyası*nda özgürlük devlette nesneleşecektir. Fakat hangi devlet biçimi nesnel özgürlük için, insanın insan olarak özgür olmasını sağlamak için uyarlıdır? Hegel'e göre bu monarşik anayasadır. Ona göre devlet kendi başına bir soyutlamadır, bu soyutlama kendi genel gerçekliğine yurttaşlar üzerinden varır. Fakat hükümet işini üstlenenlerle, bunlara uyan yurttaşların birbirinden ayrılması gerekir. Örneğin demokraside savaş kararını halk verse bile başa savaşı yenecek bir general getirilmelidir. Devlet dediğimiz soyutlamanın yaşam ve gerçeklik kazanması önce anayasayla olur ama bununla da buyuranlarla buyruğa uyanlar, yönetilenlerle yönetenler ayrımı ortaya çıkar. Buyruğa uymak özgürlükle bağdaşmaz görünür. Buyruk verenler de devletin temeline yani özgürlük kavramına ters düşen bir şey yapıyor gibidirler. Buyruk ve ona uyulması zorunlu olmuşsa, düzenlemenin hiç değilse buyruk verenlerin öznelliğini en aza indirecek biçimde yapılması gerektiği söylenir. Buyruğun onu kaçınılmaz kılan içeriği, çoğunluğun ya da bütünün istenciyle belirlenmiş, kararlaştırılmış olmasıdır. Devlet de gerçekliği, bireysel birliği temsil ederek yeniden gücünü ve kuvvetini bulmalıdır. Demek ki devletin en baştaki belirlenimi yönetenlerle yönetilenler ayrımıdır. Hegel'e göre bu yüzden anayasaların da genel olarak monarşi, aristokrasi ve demokrasiye göre sınıflandırılması yerindedir. Hegel, monarşinin despotizmle karıştırılmamasını ister. Ona göre

---

[175] Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s.272

[176] Hegel, **Tarihte akıl**, s.66

asıl sorun bu anayasaların en iyisinin hangisi olduğudur. Tartışılması gereken konu da hangi anayasanın devlet gücünün ne tür düzenleme, örgütleniş ve işleyişle devletin ereğine uygun olacağıdır. Erek farklı şekillerde belirlenebilir. Sözgelimi bu erek yurttaş yaşamlarının mutluluğu olarak belirlenirse, Platon'da olduğu gibi yöneticilerin bilgelerden olması gerekir gibi sonuçlara varacaktır. Buradaki vurgu en yüksekteki kişilerin niteliği üzerinedir. Hegel'e göre bu tartışmalar sorunludur. Ona göre anayasalar özgür bir seçimle, düşünme ve karar vermeyle belirlenemez. Böyle düşünülse özgürlüğün soyut bir biçimde temel alınması gerekir ve cumhuriyet yönetimi anayasasının tek haklı, dek doğru anayasa olması gerekliliği haklılık kazanır. Monarşik devletlerde yüksek hükümet görevleri yapmış kişilerin bir kısmı da bu görüşü onaylamaktadırlar. Ancak onlar da, en iyisi olsa bile böyle bir anayasanın her yerde uygulanamayacağını, insanları değiştirmek olanaklı olmadığına göre daha az özgürlükle yetinmek zorunda olduklarını görmüşlerdir. Hegel'e göre monarşik anayasa bu koşullar altında halk ahlakına en yarayışlı olandır. Bir halkın anayasasının iklim gibi dışsal koşullar bir kenara bırakılırsa, halkın diniyle, sanat ve felsefesiyle, kendi kültür, tasarım ve düşünceleriyle tek bir töz tek bir ruh oluşturduğu unutulmamalıdır. Devlet bireysel bir bütünlüktür ve anayasa gibi özel bir hak, tek başına ele alınıp seçim konusu yapılamaz. Nihayet anayasa bütünün tarihi içinde yalnızca bir öğedir. Bu yüzden Hegel'e göre anayasalardan söz ederken soyut ayrımlarda, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki ayrımlarda takılıp kalmamalıyız. Ayrıca Hegel'e göre içine Aristokrasinin hiçbir ilkesinin karışmadığı saltık bir demokrasi bulmak kolay değildir. Oysa monarşi kendinde başka öğeleri içeren bir kuruluştur. Bütün bunlardan daha önemli olarak Hegel'e göre bilinmesi gereken en çok özgürlüğün olduğu devlet en iyidir. [177]

[177] Hezel, **Tarihte Akıl**, s.139-144

Demek ki Hegel'e göre tarih Alman dünyasında son bulacaktır, çünkü akıl devleti dediği devlet monarşi olacaktır ve bu da zaten kendi yaşadığı devlete uygundur. Hegel'in özgürlük kavrayışına göre insan insan olarak Alman dünyasında özgür olacaktır. Biçimsel değil, soyut değil somut özgürlüğü yaşayacaktır. 19.Yüzyıl filozoflarında görülen tarihin sonlandırılması Hegel için kaçınılmazdır, çünkü o tarihe gelişmekte olan ereksel bir süreç olarak bakmaktadır. Son erek de *Mutlak Fikrin* özgür ve özbilinç sahibi olarak, yani kendinde ve kendi için varlık olarak kendine dönmesidir. Başka bir açıdan ele alınırsa, Hegel'in dizgesi ve tarih kavrayışı, Kant'ın *"kendinde şey"* ve *"bilinemez"* kavramlarıyla düşünce dünyasında köşeye sıkışan Hıristiyanlığın felsefece kurtarılması gibidir. Hegel bunun için ereğe yönelik belirlenimciliğiyle tarihin gelişiminde yaşanmış bütün acıları, insanlık sorunlarını ve çelişkileri meşrulaştırmayı göze almıştır. Felsefenin görevinin Tanrısal kayranın ussallıkla açıklanması olduğunu kendisi de dile getirmiştir.

Hegel'in tarih kavrayışı bir başka açıdan insan kavramıyla çelişik sonuçlar doğurur. Örneğin Hegel'e göre uygar uluslar, devletin aynı özsel uğrağına erişmemiş olan öteki uluslara barbar gözüyle bakmakta ve onlara karşı böyle davranmakta haklıdır. Böylece bir çoban kavim, avcı kavim, çiftçi kavim barbar olarak görülebilir. Uygar ulusların bilincinde, barbarlar, kendilerine eşit haklara sahip olamaz ve bu uluslar, barbarların bağımsızlığını biçimsel bir şey olarak görürler. Özsel olmadığı için yok saymaları sorun olmaz. Barbar kavimlerle doğan savaş ve düşmanlıklarda, belli bir uygarlık değerinin tanınmasını sağlamak için mücadeleler söz konusudur ve olası savaş evrensel tarih açısından anlamlıdır, elbette uygar uluslar açısından da haklı sayılacaktır.[178] Hegel'in tarih kavrayışında insan insan olduğu için özgürdür ve evrensel tarih insanın özgürleşmesi tarihidir görüşüyle bu bakış açısı çelişik olacaktır. Hegel bu açıdan bakıldığında sanki sömürgeciliğin ve Avrupa uygarlığının dünyaya egemenliğinin ussal açıklamasını yapmaktadır.

---

[178] Hegel, **Hukuk Felsefesi Prensipleri**, s. 270

f) Hegel'e Göre Tarih Yazımının Çeşitleri

Hegel'e göre üç ana tarih yazımı vardır: *Özgün Tarih, Kendini Düşünen Tarih* ve *Felsefi Tarih*.[179] *Özgün Tarih,* tarihçinin bulunduğu zamanın ruhunu paylaşarak olayları ve olayların izlerini zaman sırasına göre kaydettiği tarihtir. Hegel bu tarihçilere örnek olarak Herodotos ve Thukydides'i verir. Cevdet Paşa Tarihi de bu tür içinde kabul edilebilir. Bu tarih yazarları sadece kendi gözlemlerini yazmaz, başkalarının öyküleri, başkalarından dinledikleri de yazdıklarının içindedir. Fakat bunlar genellikle dağınık, az, rastlantısal öznel malzemeden başka bir şey değildir. Nasıl kendi dilini bir yapı taşı gibi kullanmasına ve edindiği bilgilere de çok şey borçlu olmasına karşın yine de asıl yapıt şaire aitse, tıpkı bunun gibi bu tür tarih yazarı da gerçekte çoktan olmuş bitmiş, öznel, rastlantısal anılara karışmış ve yalnızca unutmaya yargılı bellekte saklanmış şeylerden bir bütün yaratır, onları bellek tanrıçası Mnemosyne'nin yaptığı gibi ölümsüzleştirir.[180] Hegel'e göre böyle tarih yazarları geçmişi yerinden alıp başka bir yere dikerler. Hegel söylenceleri, halk türkülerini, gelenekleri, genel olarak şiirleri *Özgün (kaynaktan) Tarihin* dışında tutar, çünkü gelenekler olup biteni bulanık bir biçimde saptar. Hegel bilinci bulanık halkların geleneklerini tarihin konusu olarak görmez. En azından kendi tarih kavrayışının bir parçası olarak kabul etmez. Özgün tarih yazarları Hegel için önemlidir, çünkü Hegel bir halkın tarihle ilişkilendirilmesini, nesnel bir tarih bilimine sahip olup olmamasıyla ölçer. Kaynaktan tarih olarak da söyleyebileceğim bu türden tarih yazarı bulunan bir halk, Hegel için tarihin doğrudan bir parçası olacaktır. Ancak bu özgün tarihçiler, kendilerinin de içinde bulundukları olay, eylem ve durumu bir yapıta çevirebilir. Bu birikimle bazı sonuçlara ulaşılabilir.

---

[179] Inwood, M., **A Hegel Dictionary, THe Blackwell Puplishers,** 1995, s.176; G.W.F.Hegel, **Vorlesungen über dile Philosaphie der Geschicte,** Stutgart, 2002, s.39; Hegel, **Tarihte Akıl,** s.11

[180] Hegel, **Tarihte Akıl,** s.12

İlk olarak belli ki bu tür tarihlerin dış kapsamı geniş olamaz, çünkü öz malzemesi insanların kendi yaşantılarında ve şimdiki ilgilerinde yaşayan, kendi çevrelerinde canlı olarak bulunan şeylerdir. Yazar kişisel bilincinin bir parçası olanları veya kendi bilinç koşullarının ufku içerisinde kalanları yazabilir. İnsan ömrünün de bir sınırı vardır ve zaman da bu türden tarihçileri zor durumda bırakır. Ayrıca bu türden tarihçiler sezgilere yer verirler. İnsan bilinci bütünsel kavradığı için, eldeki parçalı verilerden bütünsel bir manzara oluşturma peşindedirler.

İkinci olarak kaynaktan tarih yazarları, yazdıklarının ruhsallığı içindedirler. O halde tarih üzerine düşünmeleri olanaklı değildir, çünkü olgunun ruhsallığından bağımsız değildirler. Bu nedenle konuşmaları da tarihin bir parçası haline getirirler. Bu elbette özellikle eski tarih için söz konusudur. Kaynaktan tarihçi halkın söylemediklerini yapay olarak söyletmesine gerek duymayacaktır. Tarih yazarı aslında pek zorluk çekmez, genel konuşulanları özetlemiş olur. Hegel bu tarihleri önemser ve uzun uzun okunması gerektiğini söyler. Böylece bir halk, tarihini canlı, ilk elden edinebilir diyecektir.

Hegel, özgün tarihçilerin az olacağını savlar. Hegel bunun nedeni olarak, bu tür tarih yazarlarının varolması için sadece kültürü yüksek bir halkın varlığının yetmediğini gösterecektir. Aynı zamanda bu tür tarihçilerin devlet yöneticileri ve kumandanlarla birlikte olmalarını da gerekli görür. Aynı zamanda iyi haber alacak durumda olmak, anlattığı kişiyle aynı zümreden olmak, tarihsel kişilerin çevresinde bulunmak, onun görüşlerini, düşünme biçimini ve kültürünü paylaşmış olmak da gereklidir. Hegel kendi çağında koşulların değiştiğini belirler; *"Kültürümüz tüm olayları hemen kayda geçiriyor ve doğrudan onları bize tasarlatacak tutanaklara dönüştürüyor."*[181]

Hegel, **Tarihte Akıl**, s.16

İkinci tarih yazım türü olan *Kendini Düşünen Tarihte* yazar kendi zamanın ötesine geçmelidir. Bu tarihte sadece zamanda canlı olan değil, ele alınan konu neyse tüm geçmişi içinde, ruhsal bir şey olarak sergilemektir. Bu tarih yazarlığının en önemli özelliği, tarihçinin kendi ruhsal dünyasından bambaşka bir ruhsal içerik taşıyan malzemeyi işlenmesidir. Bu tür tarih de dört etkinlik biçiminde edimselleşir.

İlkine *Evrensel Tarih* diyebiliriz. Genellikle bir halkın, ülkenin ya da genel olarak bütün dünyanın tüm tarihinin özeti istenir. Tarihçi belli bir kültürden gelen birey olduğu için metin tek bir tonda olur. Oysa malzemesi farklı zaman ve uzamın ürünüdür. Bu tür tarihçiden beklenen, geçmiş zamanın ruhsallığını anlatabilmek için kendi zamanın ruhsallığını bastırmasıdır. Fakat tarihçi sanki kendisi de orada bulunmuş ve görmüş gibi anlatmalıdır. Öyle anlatımlar ortaya çıkar ki hangi zamanda olursa olsun devlet yıkılışları hep aynı sözcüklerle anlatılabilir. İkincisine *Yararcı Tarih* yazımı diyebiliriz. Bu tür tarihçiler geçmişi şimdiki zamanda eritmeye çalışır ve şimdiki zaman için ondan yarar umar. Gelişimi ve ereği olan bir tarih için en tehlikeli tarih *Yararcı Tarih* olacaktır, çünkü Hegel'e göre tarihin uğrakları kendine özgü ruhsallıktadır ve biriciktir. Şimdiyle geçmiş aynılık göstermez. Bu yüzden de bu türden bağlantılar kurulmamalıdır. Hegel *Yararcı Tarihi* tarihin bir çeşidi olarak görmeyi reddeder. Özellikle yararcı tarihe eleştirisi ağır olur. Yararcı tarihin en kötü yanı olarak, kişileri harekete geçiren nedenleri, hiçbir kavrama dayanmaksızın öznel eğilim ve tutkularla açıklamaya çalışmalarıdır. Hatta Hegel'e göre *"olgunun kendisindeki dürtüsel etkinliği görmeyen küçük ruhbilimsel kafa yapısıdır."*[182] Bu tür yararcılığın ahlakla doğrudan ilişkisi vardır ve tarih yazarlığından çok ahlak kuramcılığı olarak değeri olabilir. *Kendini Düşünen Tarihin* üçüncü türü *eleştirel tarihtir.* Tarihin kendisi değil, tarihin tarihi, tarihsel metinlerin yargılanmasıdır. Öteki tarih türlerini ve kaynaklarını

---

[182] **Hegel, Tarihte Akıl, s.23**

ussallıkla değerlendirir. *Eleştirel Tarih,* tarihin tarihidir denebilir. Kendi üzerine düşünen tarihin son türü *Özel Tarihtir*. Bir halkın zengin yaşamının bir bağlamı içinden genel bir bakış noktasını çekip çıkardığı için, örneğin sanat, tüze ya da din tarihi olarak kapsamını daralttığı için, parça parça, öznel bir şey olarak görünür. Hegel bu tarih çeşidini soyutlayıcı olarak bulur ama aynı zamanda *Felsefi Tarih* kavrayışına geçiş olarak da nitelendirir.

Üçüncü ve Hegel'in benimsediği tarih yazım çeşidi ise *Felsefi Tarihtir*. Felsefi tarihçiler öteki tarihçilerin sonuçlarını tarihi ruhun zaman içinde ussal gelişimi olarak değerlendirirler. Düşünceyi oluşturan evrensel ruhu ve ereğini araştırırlar. Daha doğrusu bu tür tarih kavrayışı tarihe felsefe gözüyle yaklaşmaktır. Hegel'in deyişiyle Tarih felsefesi tarihin düşünme tarafından ele alınışından başka bir şey değildir. Felsefe, varolanı gözetmeksizin kendisinden meydana getirdiği birtakım sonuçlara tarihte yer verir. Bu sonuçlarla tarihe gider ve onu malzeme olarak ele alır. Olduğu gibi bırakmaz, tam tersine sonuçlara göre düzenler, tarihi bir *a priori olarak* kurar. Tarih olmuş olanla ilgilenir. Hegel bu çelişkinin farkındadır ve dile getirir. Fakat felsefenin aradığının başka bir şey olduğunu vurgular; felsefe tarihte, kavramın etkinliğini izler diyecektir. Hegel'e göre tarihle felsefenin ilgisi, dünya tarihinin ereğine yönelik gelişimini takip etmektir. Bunun karşısında tarih yalnızca olanı, olmuş olanı, olaylar ve eylemleri kavratmak zorundadır. [183]

[183] Hegel, **Tarihte Akıl,** s.32

C - KANT, MARKS VE HEGEL'İN KARŞILAŞTIRMALI TARİH FELSEFELERİ

Fransız Devrimi sürecini canlı izleyen Kant da öteki çağdaşı düşünürleri gibi tarihi konu edinir. Bu ilgi 19.Yüzyılda da artarak sürer. Denebilir ki 19.Yüzyıl tarihin bir bilim olarak gelişmesinin yüzyılıdır. Kant tarihi mekanik zorunlulukların ya da rastlantısal kaosun alanı olarak görmez. Zorunlulukların alanı olan doğadan ayırır ve tarihi, içinde özgürlüğün temel ilke olduğu bir gereklilik dünyası olarak belirler. Ayrıca tarihte insanlığın zaman içindeki gelişme sürecinde, gerçekleşmesi gereken ahlaksal bir düşünce bulur. Bu bakış, tarihin bir amacı, yaşananların da bir anlamı olacağına işaret eder.[184] Böylece Kant tarihte düzenli bir gidişin bulunabileceği umudunu taşır. Tek tek kişilerde karmaşık ve kuralsız olarak göze çarpan bu gidiş, belki de insan soyunun bütününde ana yeteneklerin yavaş ama sürekli bir gelişmesi diye anlaşılabilir. Tek tek kişiler, giderek bütün uluslar kendi ereklerinin ardından koşarken, doğanın bilmedikleri bir amacına yardım ettiklerini düşünemeyebilirler. Bu açıdan bütün insanların sözleşilmiş bir plana göre davrandıklarını ve tarihin bir plan içinde gerçekleştiğini kabul etmek zordur. Hatta dikkatli bakıldığında usa uygun olmayan, anlamsız ve hatta insanın duygularını zorlayacak birçok olayı görmek pek olasıdır. Fakat insanlar hayvanlar gibi yalnızca içgüdülerine bağlı olmadıklarından, düşünen varlıklar olduklarından ve ussal düşünebildiklerinden Kant, insanların kendileri böyle yüce bir amacın bilincine varmamış olsalar bile doğanın bu bütünde bir amacının olabileceğini varsayar. Hatta tarihin usa aykırı yanlarının da doğanın gizli amacına hizmet edebileceğini varsayar. Böylece Kant,

---

[184] Gökberk, **Kant ile Herder'in tarih Anlayışları**, s.125

kendilerinin bir planı olmayan varlıkların, doğanın bir planına göre olan tarihini ve böyle bir tarihin özünü araştırmayı dener. Bu konudaki düşüncelerini, "*Dünya Yurttaşlığı Bakımından Bir Genel Tarih Üzerine Düşünceler*" adlı makalesinde dile getirir.

Kant, "*Bir yaratığın bütün doğal yetileri, günün birinde tam ve ereğe uygun olarak serpilmek için belirlenmişlerdir*" önermesiyle işe başlar. İnsan türü için acaba hangi doğal yetilerden söz edilebilir. İkinci önermede bunun us olduğunu belirler, çünkü doğada us sahibi biricik varlık insandır. Kant, usun tek kişide değil, insan soyu çerçevesinde tam olarak gelişebileceğini varsayar. Kant'a göre us içgüdü gibi değildir. Bilginin bir basamağından öbürüne geçebilmek için denemelere, görüye ve eğitime gereksinim olacaktır. Bu yüzden insanın bütün yetilerini tam olarak gerçekleştirebilmek için çok uzun ömürlü olması gerekir. Fakat insan yaşamı kısadır. Belki de böyle olması gerekir, çünkü her yeni nesille birlikte us yeniden canlılık kazanabilir. Tükenmiş, cansız kalmış ve aşılması gereken eski yolları bırakmak, yeni nesiller aracılığıyla daha kolay olabilir. Usun uzun zamana gereksinim duymasına karşın insanın kısa ömürlü olması bir çelişki oluşturmaktadır. Ancak ereği olan bir tarih ancak bu çelişkiyi ortadan kaldırabilir. Bir önceki basamak, bir sonrakini aşar ve böylece ereğe yönelik gelişim gerçekleşir.

Kant üçüncü önermede doğanın insanın usuyla sağlamış olduğu mutluluk ve yetkinlikten pay almasını istemiş olabileceğini varsayar. Kant'a göre doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz, araçlarını kullanırken de tutumsuz değildir. Doğa insana us ve buna dayanan istenç özgürlüğü vermiştir. Buna göre insan her şeyini usuyla gerçekleştirmelidir. Bu durumda insanın ussal yaşıyor olması beklenir. Ama insanda ussal olarak toplumsallaşma gerçekleşse bile birçok usdışı toplumsal davranış ve tutum görülür. Dördüncü önermede Kant bu gerilimi insanın toplumsal olmayan toplumsallığı olarak belirler. İnsanın

bir yandan toplumsallaşmak istemesi, öte yandan da toplumsallaşmaya direnmesi birçok kötülük doğurabilir ama yine bu gerilim bütün güçlerin gerilmesine ve böylece de doğal yetilerin gelişmesine yol açar. Bu gerilimi ve çözümünü Kant beşinci önermesinde dile getirir; "*Doğanın insan türünü çözmeğe zorladığı en güç sorun, hakkı sağlayan uygar bir topluma erişmektir.*" Doğanın amacının böyle bir toplum olduğunu varsayan Kant'a göre, insanın bütün yetilerinin gelişmesi ancak toplum içerisinde olacaktır. Özgürlük de burada yaşanabilir ve gerçekleştirilebilir. Bu nedenle doğa böyle bir toplumu insanın yaratmasını istemiş olmalıdır. Doğanın insana yüklediği bir ödevdir bu ve insan bunu gerçekleştirince öteki amaçlarına da erişecektir. Altıncı önerme bu amacın zorluğunu dile getirir, çünkü doğanın insana yüklediği ödev güçlük çıkarır. Bir yandan insan bir hayvandır ve kendi cinsinden olanlarla birlikte yaşamak ister ve bu durumda bir efendi gerekir. Kant efendi gereksinimini kaçınılmaz olarak görür. İnsan türdeşlerine karşı özgürlüğünü kötüye kullanabilir, bu olasılıkla çatışma ve yok olma demektir. Öte yandan us sahibi insanın bu çalışmayı göze almadan, türdeşleriyle, onların özgürlüğünü kabul edebileceği, kendi bencilliğini denetleyebileceği olasılığı da vardır. İnsanın bencilliğini denetleme işini devredeceği biri bu nedenle gereklidir. Fakat efendinin de efendiye gereksinimi olacaktır. Kant bunun çözümünü, yedinci önermede, olgun bir uygar yasa toplumu kurmakta bulur. Ama bu yetmez, bütün devletlerin arasında yasalı ilişkiler kurulmalıdır. Devletler uluslar derneği denebilecek bir yapı içinde birleşince yasalı ilişkilerle bu gerilim ve çözülebilir. Böylece yasa, sekizinci önermede belirtildiği üzere doğanın insanlıktaki bütün yetilerini tam olarak gerçekleştirebileceği biricik durum ya da alandır.[185]

Hegel'in tarih felsefesindeki temel bakış açısı Kant'ın tarih kavrayışı zemininde filizlemiş gibidir. Kant eleştirisi Hegel'in kendi dizgesini oluşturmasının temel

[185] Gökberk, **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları**, 125-135

etkinliklerinden biri olmuştur. Tarihin ereksel kavranışı, us kavramı ve özellikle ödev ve özgürlüğün neredeyse özdeşleşmesi Hegel'in tarih felsefesine Kant'tan alınarak katılmış gibidir. Ne var ki Hegel Kant'ın tarih görüşünü tamamen benimsemez. Örneğin Kant'ın insanlar arasında sürekli barışın yollarını araması ve savaşı olumsuzlamasını kabul etmez, çünkü Hegel'in tarih anlayışına göre olan olması gerekendir ve savaş da *Mutlak Fikrin* uğraklarını aşmasının yollarından biridir. Hegel savaşı Herakleitos gibi bir çözüm aracı olarak görür. Gelişimin doğal bir parçasıdır savaş. Us kavrayışı da Kant'tan farklıdır ve Kant'ın *"kendinde şey"* kavramını şiddetle eleştirir ve bilinemezliği reddeder.

Hegel'in Kant'tan devraldığı en temel bakış, tarihin bir bütün olarak kavranışı ve gelişim fikridir. Hegel'in dizgesinin de tarih felsefesinin de anahtarı gelişim fikridir. Gelişimin nasıl olacağını Hegel çözümlemiş, diyalektiğiyle tarihteki gelişimin mantıksal zeminini hazırlamıştır. Zaten Hegel'e göre *her ussal olan gerçek, her gerçek olan ussal* olduğuna göre, gelişimin ussal çözümü, gerçekliğin gelişiminin de çözümünü oluşturacaktır. Tarihteki ereksellik ve özellikle özgürlük kavramı, Hegel dizgesinde ağırlığa sahiptir. Bu iki kavram Kant'tan alınmıştır. Ayrıca tarihin iyiden kötüye doğru çözülme fikrini Kant kabul etmez. Gerçi tür için kötüden iyiye doğru bir gidiş olarak görünen tarihin, birey için iyiden kötüye dönüş olarak görülebileceğini vurgulamıştır. Ancak genel anlamda Kant, tarihin bir gelişme olduğunda ısrarlıdır. Hegel'in tarih belirlenimiyle bu noktada Kant'ın belirlenimi birleşir. Böylece Hegel, Kant'tan devraldığı gelişim, ereksellik, özgürlük ve ussallık kavramlarıyla kendi tarih felsefesini kuracaktır. Ancak gelişim fikrinin ayrı bir yeri vardır. Denebilir ki Hegel'in, Kant'tan aldığı tarihsel gelişim fikrini Marks da Hegel'den devralmıştır.

Tarih felsefesi açısından Hegel'in ardılı Marks'tır. Marks, Hegel felsefesinin egemen olduğu bir düşünce dünyasında yetişmiştir. Hegel'e karşı ilgisi bütün

metinlerinde belirgindir. Marks'ın bütün eserlerinde Hegel'den söz edilmektedir. Hegel eleştirisi Marks'ın kendi düşünce sistemini oluşturmasının temel etkinliklerinden biri olmuştur. 1958 yılında uzun bir aradan sonra çalışmalara yeniden başlayan Marks, arkadaşı Engels'e, mutlu bir rastlantı sonucu Hegel'in *Mantık* kitabının gözüne iliştiğini ve bu kitabın, kendisinin oluşturacağı eserdeki yöntemi seçmekte son derece yararlı olduğunu yazar. Böyle bir çalışma için boş vakit bulursa insanlığın ortak bilincinde Hegel'in bulduğu fakat aynı zamanda gizemleştirdiği yöntemin ussal yönünü anlaşılır kılmaktan çok hoşlanacağını söyler.[186] Gerçi Marks böyle bir eseri yazma vakti bulamadı. Ancak öteki eserlerinde Hegel'in yöntemiyle ilişkisini sürdürdü. Hukuk Felsefesi[187] ve öteki metinleri üzerine eleştiriler yazdı.

Marks için Hegel'in tarih felsefesi olgulara gidilerek saptanacak gerçek ilişkilerin, yerlerini filozofun bilinç etkinliklerine terk ettiği bir etkinliktir. Bu nedenle Hegel'in dizgesindeki içeriğinin, gerçek ilişkilerle belirlenmesi gerekir. Tarih dizgesi değiştirilmese bile içerik değişmelidir. Bu belirleme Marks'ın tarih kavrayışını biçimlendirir. Marks'ın tarih kavrayışında Hegel'in dizgesinin izleri belirgindir. Marks için de tarihte akıl vardır. Ama bu akıl, kendi kendini belirleyen, kendini tarihte açımlayan tözsel bir akıl değildir. Marks için akıl, maddi ilişkilerin belirlediği bir bilinç durumudur. Bu nedenle Marks, varlığı ve tarihi belirleyenin bilinç değil, bilinci belirleyenin varlık ve toplum olduğunu söyleyecektir. Marks'ın tarih kavrayışında toplumsallık önemli bir yer tutar. Toplum, maddi ilişkiler ağı ve bunun üzerine kurulu toplumsal, iktisadi ve siyasi yapıdır. Maddi ilişkiler birbirlerine bağlı iki öğeye dayanılarak anlaşılabilir. Bunlar, üretim araçlarının oluşturduğu

---

[186] Mehmet Türdeş, **Karl Marks-Friedrich Engels Felsefe Üzerine**, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2003, s. 9-10

[187] Karl Marks, (Çev. Kenan Somer) **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Ankara, Sol Yayınları, 1997

üretim güçleri ve bu güçlerle belirlenen *üretim ilişkileridir.* Üretim güçleri sürekli gelişirler fakat üretim ilişkileri uzun süre değişmeye direnebilecek bir yapıya sahiptir. Üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki gerilim üst düzeye çıktığında, bu çelişki devrim yoluyla aşılır.

Marks'ın tarih anlayışında *özel mülkiyet* önemli bir yer tutar. Özel mülkiyet ve işbölümü sınıflaşmaya neden olur. Üretim araçlarına sahip olan ve olmayan sınıflar arasındaki ilişkiler özel mülkiyetiyle belirlenir. Bu belirlenim genellikle üretim araçlarına sahip olan ve olmayanlar arasında gerilimi oluşturur. Bu gerilim ve çatışma, tarihin devindirici gücü olacaktır ve gerilim, sınıflar arasında bir karşıtlığa dönecektir. Marks'ın tarih anlayışına göre, özel mülkiyetin olmadığı ilkel toplum dışında bu karşıtlık kaçınılmazdır. Bu karşıtlığın oluşturduğu sınıf mücadelesi de tarihin diyalektik akışını oluşturur. Sınıf çatışmaları dünya halklarının birliğine doğru bir ilerleme doğuracaktır. Bu ilerlemede sınıfların yerleri de nitelikleri de sürekli değişecektir. Bu değişmeyi üretim güçlerindeki değişme ve farklılaşma belirleyecektir. [188]

Marks'ın tarih kavrayışında Hegel'in halk ruhları dizisinden söz etmesi gibi sınıflardan söz edilir. İlk önce *"köle sahipleri sınıfı"* egemen sınıf olarak karşımıza çıkar. Ortaçağda feodaller egemen olur ve son egemen sınıf da burjuva sınıfıdır. Bu üç sınıfın da baskıcıdır ve özgürlükten yoksun sınıfların egemenidirler. Sonunda işçi sınıfı kendi gücüyle, sınıflı toplumu ve tutsaklığı ortadan kaldıracaktır. Özgürlüğü ancak işçi sınıfı getirebilir. İşçi sınıfı ve egemen sınıflar arasındaki diyalektik, Hegel'in Köle/efendi diyalektiğini çağrıştırır. Hegel'de kölenin emeği, çalışması ve yabancılaşmasıyla efendisi için de özbilinç sahibi olma ve özgürleşmenin yolunu açması gibi, işçi sınıfı da bütün insanlığın özgürleşmesini sağlayacaktır. Bu özgürlük dünyasaldır. Bu özgürlüğün

---

[188] Doğan Özlem, a.g.e., s.129-132

yaşanacağı sınıfsız toplum, Hegel'in *Mutlak Fikrin* kendinde ve kendi için özbilinç sahibi olduğu akıl devletindeki gibi bir son değildir. Bu yeni bir tarihin başlangıcıdır. Marks ve ardılları sınıflı toplumu bir ön tarih olarak algılamayı yeğlemişlerdir.

Marks'ın tarih kavrayışında ilk tarihsel eylem üretimdir. Üretim sayesinde tarih oluşabilmektedir. Üretim, üretim güçlerini ve üretim güçleri de üretim ilişkilerini belirleyecektir. Tarihin zeminini bu süreç oluşturur. Üretim güçlerinin herhangi bir andaki durumu toplumun o andaki özel yapısını belirler. Buna göre de tarihte dört tip "toplumsal biçimlenme" vardır. Birincisi Asya tipidir. İkincisi Antik, üçüncüsü Feodal ve dördüncüsü Burjuva toplumu. Bu sınıflandırma Hegel'in tarihin akışını sınıflandırmasını birebir uymaktadır. Hegel de Doğu dünyasını ilk basamak, Yunan dünyasını ikinci, Roma dünyasını üçüncü, dördüncü ve son olarak da Alman dünyasını belirlemişti.

Marks ve elbet arkadaşı Engels, tarihi tek bilim tanıdıklarını söylemişlerdir. Hegel de tek bir bilim olarak mantıktan söz etmekteydi. Hegel'in tarihi açıklama zemini zihindi. Oysa Marksist tarih anlayışına göre tarihin zemini toplumdur ve tarih de emeğin gelişim sürecidir. Emek, nesnenin üretimdeki etkinliktir ve bu nedenle doğayla kaçınılmaz bir ilişkidir. Marksist tarih kavrayışına göre doğa bilimleri de tarihin bir parçası olacaktır, çünkü doğa bilimi de tarihin ürünüdür. Doğa da zaman içinde kendi tarihin yapar. Ama öbür yandan insan ve toplum, aynı zamanda doğanın da ürünüdürler. Bu yüzden tarih de doğa yasaları egemendir. Tarih bir anlamda farklılaşmış doğal süreçtir, ama Hegel'de olduğu gibi tözsel güçler tarafından değil, gerçek insanlar tarafından oluşturulmuş bir süreçtir. Burada belirlenimcilik sorunu ortaya çıkar. Tarihi insanlar yaptıklarına göre doğadaki belirlenim tarihte olamaz. Tarihte rastlantıya yer vardır. Özellikle Engels, Marksist tarih kavrayışında rastlantısala dikkat

çekme gereği duymuştur. Yine de rastlantı olsa bile, toplumsal koşulların belirleyiciliği vardır ve tarihsel süreç büyük ölçüde zorunlu bir süreç olacaktır.

Marks'ın tarih kavrayışı gelişim fikrini içerir. Hegel'in gelişimin mantıksal çözümü olarak belirlediği diyalektik, Marks'ın toplumsal gelişimi için bir olanak olmuştur ve sınıf çelişkilerinin açıklanmasında oldukça kullanışlıdır. Marks, Hegel'in tarih felsefesini, insanın kendi kendini yaratması süreci olarak yorumlar. Hegel'in gizemciliğiyle ilgilenmez. Tarih kavrayışının zemini olarak gördüğü sınıf çelişkisi ve insanın kendini gerçekleştirmesindeki gelişimin basamakları için, Hegel bir çıkış noktasıdır. Örneğin köle/efendi diyalektiği ve kölenin emeğiyle özgürleşmesi süreci Marks'ın düşüncesi etkilemiş, fakat Marks bu kavramları Hegel'den alıp aynen kullanmamıştır.

Marks'ın Hegel'den devraldığı en önemli kavram diyalektiktir. Marks, kendi diyalektiğinin Hegel'den farklı olduğunu Kapital'in girişinde özellikle dile getirir. Kendi diyalektiğinin temelde farklı olmakla kalmadığı, aynı zamanda Hegel'in diyalektiğine karşı olduğunu söyleyecektir.[189] Hegel, düşünce sürecini *Mutlak Fikir*'le tarihteki akışın öznesi haline getirmişken, Marks'a göre düşünce, insan beyninde yorumlanan maddeden başka bir şey değildir. Yine de diyalektik, Hegel'in tarihi açıklamada kullandığı yöntem, Marks için farklı da olsa oldukça değerlidir, çünkü, diyalektiği olmayan Marksizm'den söz edilemez. Edilse yarım kalır. Emek ve sermaye çelişkisi sonunda emeğin öznesi işçi sınıfı antitez olarak bu çelişkiyi ortadan kaldıracak ve sermayenin ortak mülkiyet haline gelmesini sağlayacaktır.[190] Emek sermaye çelişkisinde emeği temsil eden işçi sınıfı, Hegel'in köle/efendi diyalektiğindeki köle gibi, gelişimin öznesi

---

[189] Diyalektik açıdan Hegel ve Marks'ın karşılaştırmasının sürdüğü tartışma için bakınız, Gyorgy Lukâcs, (Çev. Yılmaz Öner)Tarih ve Sınıf Bilinci, İstanbul, Belge Yayınları, 1998

[190] Afşar Timuçun, **Düşünce Tarihi 3**, s.350

olacaktır.[191] Diyalektik Hegel'de bilinç zemininde sürerken, Marks ve Engels, bu diyalektiği maddeci bir anlayışla kavramışlardır. Engels, şöyle söyleyecektir, *"Marks'la benim hemen hemen tek yaptığımız şey bilinçli diyalektiği bizim doğa ve tarih açısından maddeci kavrayışımıza geçirerek Alman ülkücü felsefesinden kurtarmak oldu."* [192] Buna göre insanlığın tarihi doğanın belirleyici gücüne bağlıdır ve bilimin ortaya koyabileceği yasalarla koşullanmıştır. Bu yasalar insan dünyası için iktisadi yaşam düzeyinde kendini gösteren yasalardır. İktisadi yaşam insan dünyası için tam anlamıyla belirleyicidir ve "altyapı"yı oluşturur.

Hegel'in dizgesinde yer alan yabancılaşma Marksizm'de önemli bir yer tutar. Marks yabancılaşmanın içeriğini genişletecektir. Örneğin sermaye şeklindeki serveti yabancılaşma olarak görecek ve cansız maddelerin canlı insana egemenliği diyecektir. Yabancılaşma, üretenin üretim karşısındaki olumsuz ruhsal durumudur. Hegel yabancılaşmayı daha çok felsefi bir içerikle kullanmıştır. Hegel'e göre yabancılaşma, başkası durumuna geçme, başkası olma ya da oluşma anlamındadır. Marks'ta ise dinsel, siyasal, iktisadi gibi dışsal etkenlerle kişinin kendine egemen olmaktan çıkması, bir "şey" durumuna düşmesi, şeylerin kölesi olmasıdır. Marks yabancılaşmanın kaynağını işbölümünde arar. İşbölümü ortak çıkarla bireysel çıkar arasındaki çelişkiyi getirmektedir. Doğal durumda bireysel çıkarla ortak çıkar arasında bir ayrım yokken, işbölümüyle bu ayrım ortaya çıkar. İşbölümünün büyük boyutlarda geliştiği sermayeci düzende yabancılaşma da artmıştır. Örneğin işçi kendi işine yabancıdır, her şeyden önce ürettiği malla kendisi arasında uzaklık vardır. Marks'a göre yabancılaşma, tarihin bir çeşit ereği olan komünist toplumda sona

---

Max Beer, (Çev. F.Sabit) **Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı**, İstanbul. Öncü Kitabevi, 1969, sç18

[192] Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 3**, s.340

erecektir, çünkü herkes hoşuna giden bir işte yetkinleşecektir.[193]

Marks'ın tarih anlayışı maddecidir. Tarihin herhangi bir döneminde belirleyici olan bir fikir kendinde bir güçlülük değildir, o ancak o dönemin maddi koşullarının bir ürünü, bir yaratısıdır. Buna göre bireysel ve toplumsal yaşamın gelişimi tümüyle maddi koşulların ve iktisadi etkenlerin belirleyiciliğindedir. Sınıfların tarihi üretimin belli tarihsel gelişim evrelerine bağlıdır. Demek ki üretim biçimleri yaşam biçimlerini koşullar. İnsan üretim araçlarını üreterek dolaylı biçimde maddi yaşamlarını üretirler. Öyleyse uygarlığın değişik evreleri tarım ve sanayi üretimlerinin koşullarına göre gerçekleşmiş, özelliklerini bu koşullardan almıştır. Bu açıdan üretimin belirleyicisidir. Maddi yaşamın üretim biçimi genel olarak toplumsal, siyasal, düşünsel yaşam sürecini koşullar.[194] Hegel'den farklı olarak Marks belirlenimin öznesinin *Mutlak Fikir* değil, toplumsal yaşamın koşulları olduğunu belirlemektedir.

Marks, Hegel'i öteki bütün düşünürlerden ayrı tutar. Marks'a göre Hegel'in önemi engin tarih anlayışıdır. Soyut ve ülkücü olsa da Hegel'in düşüncesi her zaman dünya tarihinin gelişimine koşut olma özelliğini sürdürmüştür. Hegel tarihi düşüncesinin deney alanı yapmıştır. Hegel, tarihte bir gelişimin olduğunu, tarihte bir iç zincirleme olduğunu göstermeye çalışmış ilk kişidir. Marksa göre Hegel'in tarih kavrayışında bize garip gelecek nice şeyler bulunsa da temel kavrayışının güçlü özelliği onu öncüleriyle ya da ardıllarından ayırır ve hayranlığımızı kazanır.

Marks, Hegel'i öteki düşünürlerden ayırarak onu övmesine karşın, Ona daha çok Hegel eleştirmeni diyebiliriz. *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* buna en iyi örnektir. Marks da tıpkı Hegel'in Kant'ın dizgesine

---

[193] **Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi 3, s.354**
[194] **Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi 3, s.340**

yaptığı gibi Hegel'i eleştirerek kendi düşünce sistemini kurmuştur ve benzer şekilde Hegel'in Kant'ta bulduğu gibi Marks'ta Hegel'deki tarihsel değeri görmüş ve dile getirmiştir. Hegel'den kavramlar almış ve bazılarının içeriğini değiştirmiştir. Üç düşünürün de tarih ve tarih kavrayışı üzerine önemli katkıları olmuştur. Ancak Hegel'in sevdiği biçimde söylersek eğer, tarih açısından bakıldığında bu üç düşünürün de orta terimi Hegel'dir.

SONUÇ

Hegel'in tarih felsefesi, 19.Yüzyıldan sonra Avrupa'da etkili oldu. Hatta Avrupa uygarlığı, Hegel'in tarih felsefesini kolaylıkla benimsedi, çünkü, Avrupa'nın gereksinimlerine uygundu. Örneğin, Avrupa sömürgeciliği, yerkürenin geri kalanlarındaki eylemleri için düşünsel bir zemin buldu ve sömürgecilerin, sömürge topraklarındaki her eylemi meşru hale geldi. Sömürgecilerin "insan" kavrayışlarıyla çelişen eylemlerine, usçu bir açıklama bulunmuş olması, Avrupalıları rahatlattı. Avrupa dışında ne yaparlarsa yapsınlar, hatta eylemleri "insan" kavrayışlarıyla çelişse de sorun olmayacaktı. Artık bu çelişkinin ussal bir açıklaması vardı: Hegel, tarihin evriminin Avrupa uygarlığında sonlandığını ve öteki toplulukların tarih dışı kaldığını dizgesinde serimlemişti. Nasıl ki insan türü, evrimin öteki basamakları karşısında üstündür (*örneğin sürüngenler evrimin bir uğrağıydı*) ve onlara karşı eylemde bulunma konusunda vicdani sorumluluk hissetmez; *(örneğin yılan öldürdüğü için kimse suçlu görülmez)* benzer şekilde, Avrupalılar da tarihin öbür uğrakları olan toplumlar karşısındaki eylemlerinden kendilerini sorumlu hissetmeyeceklerdir.

Hegel'in öğretisi Avrupa sömürgeciliği için yeni bir olanaktı ama tek olanak değildi; nihayet her özne, eylemini meşrulaştıracak bir ideoloji bulur veya üretir. Sömürgecilik başladığında, Avrupa sermayesi için uyarlı ideolojik zemin Hıristiyanlıktı. Dünyanın geri kalanına Hıristiyanlığı götürme; Avrupa sermayesinin oralarda var olmasını, oralarda eylemesini sağlıyordu. Hıristiyanlık dışında kalanlar "barbar" olarak nitelendiriliyor ve "barbar"lara yönelik uygulamalar, Hıristiyan kültürdeki "insan" kavramıyla çelişse de sorun kimseyi rahatsız etmiyordu. Hıristiyan Avrupa bakışına göre "barbar"lar Hıristiyan olmadığına göre ve insan kavramının içeriği Hıristiyanlıkla

özdeş kabul edildiğine göre, barbarlara yönelik her uygulama hoş görülebilirdi. Aydınlanma, Hıristiyanlığı köşeye sıkıştırınca, usçu bir öğreti gereksinimi doğdu, işte Hegel bu gereksinimi karşıladı ve Hıristiyanlığı ve Avrupa sömürgeciliğini usçu bir tutumla çıkmazdan kurtardı. Hegel'in yaşadığı dönemde bu kadar ün kazanmasının arkasında yatan güç, sömürgeciliği meşrulaştırmasıydı.

Hegel dizgesi, katı zorunluluklar ve belirlenimler dizgesidir. Hegel'de evrendeki her şey bir erek için vardır ve erek gereği anlam kazanır. Doğa, insan, olaylar ve olgular hep bu ereğin bir parçasıdır. Hegel'in dizgesi mantıksal bir dizgedir ve tutarlıdır. Mantıksallığı nedeniyle boşluk veya rastlantı kabul etmez, fakat, öteki ülkücü düşünürlerden farklı olarak nesnel gerçekliği de içerdiğinden, Hegel, tutarsızlıklardan kurtulamamıştır. Mekanı zihin olan bir dizge kurulabilir ve tutarlı olabilir. Fakat nesnel gerçekliğin tümünü açıklayacak mantıksal bir dizge oluşturmak, insan için olanaksız gibidir. Hegel bunu denemiş; tez, antitez ve sentez üçlemiyle her şeyi açıklamaya girişmiştir. Ancak, Hegel'in söyleyişiyle evreni ve gerçekliği aşkın değilse hiç bir bilinç, evreni ve gerçekliği kavrayamaz. Dolayısıyla evreni ve gerçekliği açıklayamaz. Evrene dışsal olmak Tanrısallıktır ve böyle bir belirleme, Hegel'in mantık ve kuramıyla çelişecektir.

Hegel'in tarih felsefesindeki açmazlardan biri de rastlantıdır. Hegel, rastlantıyı her alanda dışlamıştır. Tarihsel olaylarda rastlantının yerinin olamayacağını varsayması, Hegel'in dizgesine uyarlıdır, fakat tarihe uyarlı olduğunu söylemek zordur. Eğer tarihte rastlantı yoksa, her şey bir ereğe göre belirlenmişse, o halde insanın "özne" olduğunu söylemek zordur. Kimse eyleminin kendine ait olduğundan emin olamaz. O halde özbilinç sahibi olamaz ve özgür olamaz. Gerçi rastlantının egemen olduğu bir tarih kavrayışı da sorunludur. Rastlantılarla örülmüş bir tarih düzensizlikler alanı olacaktır. Düzensizlikler ortamında neyin değerli, neyin değersiz olduğunu anlamak olası değildir. Rastlantının egemen olduğu yerde, iyinin, kötünün, haya-

tın, erdemin, ilkelerin değeri olmasa gerekir. Rastlantısal olan düzensizliktir ve düzensizlik alanında genel geçer kurallara ulaşmak olanaksızdır. Hatta tarihin öznesi olan insanın tanımlanması da rastlantısal içerik taşıyabilir. Rastlantının düşünceyi uçurumun kıyısına götürdüğü söylenebilir; kuşkuculuk, hiçlik, değersizlik ve intihar arzuları bu zeminde türeyecektir. Fakat rastlantının olduğu yerde özne, özne olduğunu bilebilir ve eylemlerini kendinin gerçekleştirdiği duygusunu yaşayabilir. Özne, ancak zorunluluk ve belirlenimciliğin baskısı altından kurtulursa kendinden emin olabilir. Rastlantıya yer veren tarih kavrayışının özne açısından sorunları çözülse de başka sorunlarla yüzleşmesi gerekecektir: Sözgelimi bir ereği yoksa, tarihin anlamı nedir? Tarih nasıl kavranabilir?

Hegel'in özgürlük kavramını ödevsel içerikle belirlemesi de önemli bir tartışma kaynağıdır. Hegel'e göre devlet, bireyin geneli bilip istediği ölçüde, kendisinde özgürlüğüne sahip olduğunu ve tadını çıkardığı gerçekliktir. Özgürlük, tek tek bütün kişilerin, öznel istençlerinin devlet işlerine katılması olarak tasarlanır. Devlet genel ve nesnel istenç olur. İnsan devlette kendi istencini bulduğunda özgürlüğü yaşar. Böylesi bir özgürlük kavramı, Nazilerin bilinç koşullarına uygundur. Ancak çağdaş insanın bilinç koşulları için çelişiktir.

Hegel'in tarih kavrayışının olumsuz işlevi çok tartışılmıştır. Schopenhauer'la başlayan eleştiriler günümüze kadar gelmiştir. Örneğin Nietzsche; *"Zamanların tekne kazıntısı olmak gerçekten dondurucu ve kurutucu bir duygudur. Ama daha da kötüsü, daha da tehlikelisi ve korkuncu, bunu değer bakımından tersine çevirip bu tekne kazıntısını tarihin ve bu zamana dek olup bitenlerin asıl anlamı ve ereği olarak göstermek, tanrılaştırmaktır"*[1] diyecektir. Bu belirlemeden hareketle Nietzsche, Almanları dünya üzerinde söz etmeye ve kendi zamanlarını dünya sürecinin zorunlu bir sonucu

---

Nusret Hızır, Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü, Ankara, TTK Yayınları, 1973, s.21

olarak yüceleştirmeye götüreceği için, Alman toplumunun esnekliğini, gelişme kuvvetini bozan temel etken olarak görür.

Hegel'in tarih kavrayışı kültürümüze yabancı değildir. Türk kültüründe ve tarih kavrayışında devlet kutsaldır. Sözgelimi Osmanlı topraklarının büyük bölümü mirî arazidir ve devletin malıdır. Her şey ve herkes devlet için önem kazanır, devlet açısından değerlendirilir. Türk tarih kavrayışında da bu tutum belirgindir. Türk tarih kitaplarının büyük çoğunluğu, devlet merkezli bakış açısıyla olayların sıradüzenini oluşturur. Hegel'in "kahraman"ı da bizim tarih kavrayışımıza denk düşer. Hemen hemen her dönem için bir "kahraman" vardır ve toplumsal gelişim kahramanların emeğiyle biçimlenir. Bir başka benzerlik Hegel'in evreni kavrayışı ile ilgilidir. *Mutlak Fikir*'in bir töz, bir olanak olmaktan çıkıp kendi kendini gerçekleştirmesi kültürümüze çok tanıdık gelmektedir. Heptanrıcı bu tutumun benzerleri İslam'ın içkin tarikatlarında yaygın bir inanç olarak toplumumuzda yer etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Örneğin Şeyh Bedrettin'in heptanrıcı tutumu ve bu tutumdan kaynaklanan eylemler, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu genel benzerliklere karşın, Hegel'in dizgesi toplumumuza yabancıdır. Özellikle de tarih felsefesi pek bilinmemektedir. Sadece Marks ve Marksizm'e yönelik eserlerde, Marksizm'in öncüsü olması bakımından ve dolayımlı olarak Hegel'den ve tarih felsefesinden söz edilmiştir.

Hegel'in tarih felsefesi, tarih kültürümüzün ufkunu genişletecek niteliktedir. Hegel kendi toplumunun ve insanlığın çağındaki sorunlarını anlamaya, sorunlarını çözmeye yönelik sorumluluk duymuştur. Oluşturduğu dizge ve tarih felsefesi sadece kendi toplumu için değil, bütün insanlar için bir olasılık ve düşünce zenginliğidir. Kavramlarının yanı sıra özellikle kullandığı diyalektik mantık, insanı ve toplumunu anlamaya çalışanlar için etkili bir olanaktır. Fakat Hegel'den yararlanmak için dikkatli olmak gerekir. Hegel'den nasıl yararlanılabileceğini bize

Marks göstermiştir. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı eserinde, Hegel'deki nesnellikle gizemciliğin nasıl ayıklanacağını örneklemiştir. Diyalektik yöntemi başta olmak üzere, çağımızın sorunlarını anlamak ve yorumlamak için Hegel'in bazı kavramları kullanılabilir. Özellikle Hegel'in tarih felsefesi, Türk tarih kültürü için çok kullanışlı olabilir. Gerçi, Mustafa Kemal'in başlattığı Türk Devrimi Hegel'in tarih kavrayışına ters düşer. Fakat, Türk tarih kavrayışları felsefeyi içselleştirmedikleri için, tarih felsefesinin gelişmesine yönelik tartışmalar Hegel zemininde yapılabilir. Ne yazık ki Türk tarih çevresi, tarih felsefesine fazlaca eğilimli değildir. 1933'te İlk kez "tarih nedir?" diye soru sorup, tarihin ne olup olmadığını tartışan İstanbul Üniversitesi profesörlerinden İsmail Hakkı olmuştur. 1930'lardaki tarih ilgisi, II. Dünya Savaşı'nın telaşı içinde erimiş, tarih felsefesine de ilgi azalmıştır. Ancak Carr'ın "Tarih Nedir?" kitabının 1960'larda Türkçe'ye çevrilmesiyle tarih üzerine tartışmalar yeniden başlayabilmiştir. Son on yıldaki yayınlar ve gelişme elbette umut vericidir. Ancak tarih felsefesi henüz üniversitelerimizin koridorlarında rahatça dolaşamamaktadır. Doğan Özlem'in hazırladığı *Tarih Felsefesi* kitabının birçok baskı yapması bu savı doğrulayacak niteliktedir. Doğan Özlem'in deyişiyle, bu kitabın "konusunda yazılmış ilk ve tek eser" olma özelliğini sürdürmesi savımızı doğrular niteliktedir. Anlaşılıyor ki tarih felsefesi Türkçe'de henüz kendine bir yer edinememiştir. Bu nedenle de tarih kavrayışımız ve tarih kültürümüz eksiktir, eksikliği nedeniyle üzerine düşen görevi yerine getirememektedir. Belki Hegel'in tarih felsefesi üzerine başlayacak bir tartışma felsefecilerimiz gibi tarihçilerimizi de bu alana çekecektir. Bu nedenle Hegel'in tarih felsefesinin tarih kültürümüzün kaynakçasına iliştirilmesi çok önemlidir.

KAYNAKÇA

AKARSU Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1988

AKARSU Bedia, Çağdaş Felsefe, 2.b., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1987

ARUOBA Oruç, "Hegel'in Özgürlüğü, Defter, Sayı 6, İstanbul, 1988, s 97-108

ASLAN Merdan, "Hegel Felsefesi Üzerine Notlar" Doğa ve Bilim, Sayı 16, İstanbul 1984, s 46-52

BAL Karol, "Hegel'in Dünya Tarihinin Dönemlere Ayırma Ölçütleri" Felsefe Dergisi, İstanbul 1988, s 120-125

BAYKAL Bekir Sıtkı, Tarih Terimleri Sözlüğü, 3b., Ankara, İmge Yayınları, 2000

BEER Max, (Çev. F.Sabit) Hegel'in Felsefesi ve Markx'ın Tarih Anlayışı, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1969

BUMİN Tülin, Hegel, 2.b. İstanbul, YKY Yayınları, 2001

BURKE Peter, (Çev; Mehmet Küçük) Fransız Tarih Devrimi: Anales Okulu, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2002

CARR E.H., Tarih Nedir, İstanbul, Birikim Yayınları, 1980

COPLESTON, (Çev. Aziz Yardımlı) Hegel, İstanbul, İdea Yayınları, 2000

DELLALOĞLU Besim F., "Vico ve Yeni Bilim" Felsefelogos, Bulut Yayınları 2000/1, İstanbul S.9

DOĞAN Özlem, Tarih Felsefesi, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1998

EMGE C.A., (Çev. Kemal Bahadır) Hegel ve Çağımız, İstanbul, İlya Yayınları, 2001

ENGELS Friedrich, (Çev.Afşar Timuçin) "Hegel ve Diyalektik" Felsefe Dergisi, Sayı 5, İstanbul, 1978, s.3-11

ERDEMLİ Atilla, "Aydınlanma Olarak Tarihli Yaşama" Felsefelogos, Sayı 9, 2000/1, Bulut Yayınları, s.65

GÖKBERK Macit, Hegel'in Felsefesi-Yaşayan Yönleriyle, Ayrı Basım, İstanbul, Felsefe Arşivi, 1972

GÖKBERK Macit, Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, İstanbul, YKY Yayınları, 1997

GÜNER Mehmet, Hegel Doğrulandı Marx Yanıldı mı? İstanbul, Yayla Yayınları, 1994

HAKKI İsmail, "Hegel'e Göre Tarih Felsefesi" Yeni adam Dergisi, Sayı 13, İstanbul, 1934 s.11

HEGEL, (Çev. Önay Sözer), Tarihte Akıl, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003
HEGEL, (Çev. Aziz Yardımlı), Doğa Felsefesi I Mekanik, İstanbul, İdea Yayınları, 1997
HEGEL, (Çev. Aziz Yardımlı), Tinin Görüngübilimi, İdea Yayınları, 2004
HEGEL, (Çev. Hüseyin Demirhan), Bütün Yapıtlar (seçmeler)1, Ankara, Onur Yayınları, 1976
HEGEL, (Çev.Aziz Yardımlı) Mantık Bilimi-Felsefi BilimlerAnsiklopedisi I, 2b. İstanbul, İdea Yayınları, 2004
HEGEL, (Çev.Nejat Bozkurt) Seçilmiş Parçalar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986
Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Sututgart, 2002
HIZIR Nusret, Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü, Ankara, TTK Yayınları, 1973
HOBSBAWM Eric, (Çev. Osman Akınhay) Tarih Üzerine, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999
HOFFMAN G.Paul, "Hegel, Ümit ve Tarih" Bayrak, Sayı 31, Ankara 1967, s.17-18
INWOOD, M., A Hegel Dictionary, THe Blackwell Puplishers, 1995
İBNİ HALDUN, (Çev. Turan Dursun) Mukaddime, C, I Ankara, Onur Yayınları, 1977
KENNEDY Paul, (Çev. Birtane Karanakçı) Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 4.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991
KOJÊVE Alexandre, (Çev. Selahattin Hilav) Hegel Felsefesine Giriş,İstanbul, YKY Yayınları, 2001
KOUFMAN ve AVINERI, (çv.Aziz Yardımlı), Hegel Üzerine Yorumlar 1, İstanbul, İdea Yayınları, 1997
KOVEL Joel, (Çev. Hakan Pekinel) Tarih ve Tin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000
LUKÁCS György, (Çev. Yılmaz Öner)Tarih ve Sınıf Bilinci, İstanbul, Belge Yayınları, 1998
MARCUSE Herbert, (Çev. Aziz Yardımlı)Us ve Devrim – Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu, 2b., İstanbul, İdea Yayınları, 2000
MARKS Karl, (Çev. Kenan Sömer) Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Ankara, Sol Yayınları, 1997
NİETZSCHE Friedrich, Tarih Üzerine, İstanbul, Say Yayınları, 1996
ÖZBEK Sinan, İdeoloji Kuramları, İstanbul, Bulut Yayınları, 2000

ÖZKAN Senail, "Hegel ve Mevlana'Da Diyalektik" Türk Edebiyatı, sayı 129, İstanbul 1984, s.62-65
PORTAKAL Hüsen (Der.), Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı, İstanbul, Cem Yayınları, 2002
RUSSEL Bertrand, (Çev. Muammer Sencer) Batı Felsefesi Tarihi – Yeniçağ, İstanbul, Say Yayınları, 1996
SEIGNOBOS Charles, (Çev. Semih Tiryakioğlu) Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, Ankara, Varlık Yayınları, 1960
SİNGER Peter, (Çev.Bahar Öcal Düzgören), Hegel, İstanbul, Altın Kitapları, 2003
SKIBEKK Gunnar-GILJE Nils, (Çev. Emrullah Akbaş – Şule Mutlu) Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 1999
SOYKAN Ömer Naci, "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi / Betimleyici-eleştirel bir Giriş" Felsefelogos, Sayı 9, 2000/1, Bulut Yayınları, s.47
SÖZER Önay, "Hegel Felsefesi ve Metafiziğin Sonu", Felsefe Dergisi, (Özal Sayı) Sayı 31, İstanbul 1990, s.50-57
SPINOZA, (Çev. Aziz Yardımlı) Törebilim, İstanbul, İdea Yayınları, 2000
STACE W.T., (Çev.Murat Belge) Hegel Üzerine, Ankara, V Yayınları, 1986
ŞAHİN Naim, Hegel'in Tanrısı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2001
TİMUÇİN Afşar , Düşünce Tarihi 3, 4.b İstanbul, Bulut Yayınları, 2001
TİMUÇİN Afşar, "Hegel'den Parçalar" Felsefe Dergisi, sayı 1, 1977, s.60-65
TİMUÇİN Afşar, "Tarih Bilinci ve tarih Felsefesi" Felsefelogos, Sayı 9, 2000/1, Bulut Yayınları, s.23
TİMUÇİN Afşar, Düşünce Tarihi 1, 4.b İstanbul, Bulut Yayınları, 2001
TİMUÇİN Afşar, Düşünce Tarihi 2, 4.b İstanbul, Bulut Yayınları, 2001
TİMUÇİN Afşar, Felsefe Bir Sevinçtir, İstanbul, Bulut Yayınları, 2002
TİMUÇİN Afşar, Felsefe Sözlüğü, 5.b İstanbul, Bulut Yayınları, 2004
TİMUÇİN Afşar, Felsefeye Giriş, İstanbul, Bulut Yayınları, 2005
TİMUÇİN Afşar, Özgür Prometheus, 2.b., İstanbul, Bulut Yayınları, 2002
TİMUÇİN Afşar, Tarih Felsefesi Notları, (Basılmamış ders notları) 2004
TOKATLI Tokatlı, Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel, İstanbul, Yazko Yayınları, 1981
TÜRDEŞ Mehmet, Karl Marks-Friedrich Engels Felsefe Üzerine, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2003

WEBER Alfred, (Çev. H.Vehbi Eralp), Felsefe Tarihi, 5.b., İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998
YENİŞEHİRLİOĞLU Şahin, Birey-Toplum-Devlet İlişkileri, Ankara, Ümit Yayınları, 1995
YENİŞEHİROĞLU Şahin, Felsefe ve Diyalektik–Bilgi Kuramı, Ankara, Ümit Yayınları,1996

Şener Aksu'nun öteki eserleri

Güneşin Denize Bıraktığı İzden, *Şiirler, 1996* (şiir)
Zamanı Yarım Kalan - *Gerçeksanat Yayınları. 1997* (şiir)
Tarih ve Devrim – *İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları*
Ulusunu Tutsaklıktan Kurtaran Mustafa Kemal'in Destanı *Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001* (Sahne Denemesi)
Robot Arkadaşım–*Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001*(Tiyatro)
İlk Yardım Son Yardım-*Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001* (Tiyatro)
Kağıtçı – *Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001* (Tiyatro)
Ulusal Egemenlikler ve Geleceğin Otoritesi – *İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003* (Tarih/Deneme)
Hayatın Rengi Saf Hüzün, *2003* (Şiir-Ruşen Hakkı Şiir Ödülü)
Bireyin Tarihteki Rolü Açısından Yahya Kaptan, *İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003* (Tarih/Deneme)

Katkıda Bulunduğu Eserler

Bir Kabusa Uyanmak, (*yazar*), İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2000
Çünkü Bu Yaşananlar Nasıl Olsa Bir Rüyaydı (*yazar*), İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2000
Ermeni Sorunu Rehberi (*editör ve yazar*), İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, *2002*
Atatürk'ün Kocaeli Ziyaretleri "Kent ve Konuğu" (*yazar*)– Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003
Türk Devrim Tarihi, (*yazar*), *İzmit, Kocaeli Üniversitesi yayınları, 2004*
Hapishaneler Kitabı (*yazar*) – *İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2005*
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi *(editör, yazar) İzmit, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2006*

İletişim: www.seneraksu.com
saksu@kou.edu.tr

Hegel ve Tarih Felsefesi

Şener Aksu

ANI YAYINCILIK

Kızılırmak Sok. No: 10/A
Bakanlıklar/Ankara

tel: 0 312 231 98 97 pbx
www.aniyayincilik.com.tr

e-posta: aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

ISBN 975-6376-91-0